

Марк Твен
ТАЈАНСТВЕНИ СТРАНАЦ
новела

Електронско издање, приређено према штампаном издању издавачке куће „Аруначала“ из 2000.
године и уз консултацију изворника дела на енглеском језику.

Поглавље I

Било је то 1590. године, у зиму. Аустрија је била далеко од света и у дубоком сну; још је трајао Средњи век и изгледало је да ће тако заувек остати. Неки су је чак стављали векове и векове уназад и говорили да је у Аустрији по умном и духовном сату још увек доба Преданог веровања. Али они су то сматрали врлином, а не увредом, то је тако примљено и сви смо били на то горди. Тога се добро сећам иако сам био још дечак; а сећам се и колико ми је то причињавало задовољства.

Да, Аустрија је била далеко од света, у дубоком сну, а наше село било је усред тог сна, јер се налазило усред Аустрије. Оно је спокојно дремало у дубокој повучености брдске и шумске самоће, где вести из света готово никада нису стизале да наруше његове снове, и било је бескрајно задовољно. Пред њим је мирно текла река, по чијој су површини лелујале силуете облака и промицале барке и дереглије за превоз камења; иза њега дизале су се шумовите падине до подножја врлети; са врха те врлети мрштио се један огроман замак са дугим низом торњева и бедема обраслих пузавицом; с оне стране реке, коју миљу улево, пружала су се разбацана шумовита брда испресецана вијугавим клисурама у које сунце никада није допирало; удесно је била врлет која се наднела над реку, а између ње и оних брда пружала се пространа равница ишарана кућицама које су се угнездиле међу воћњацима и сеновитим дрвећем.

Миљама унаоколо цео овај крај био је наследно имање једног принца, чије су слуге увек одржавале замак у савршеном реду иако ни принц ни његова породица нису долазили у замак чешће до једном у пет година. Када би долазили, изгледало је као да је стигао господар целог света и да је са собом донео сав сјај својих краљевстава; а када би отишли, остављали би за собом неку тишину која је личила на дубоки сан после оргијања.

За нас дечаке, Езелдорф је био рај. У школи нас нису сувише гонили да бубамо. Учили су нас углавном да будемо добри хришћани; да изнад свега поштујемо Богородицу, цркву и свеце. Остало нисмо морали ни да знамо; у ствари, то нам није било ни допуштено. Знање није било добро за прост свет и могло га је навести да буде незадовољан судбином коју му је Бог доделио, а Бог не би отрпео нечије незадовољство његовим уређењем. Имали смо два свештеника. Један од њих, отац Адолф, био је веома предан и радан свештеник, кога су сви много поштовали.

Можда је у нечему било и бољих свештеника од оца Адолфа, али паства у нашем крају никада није тако озбиљно и много поштовала неког другог жупника. То је било зато што се он уопште није плашио нечастивог. Од свих хришћана које сам познавао он је једини за кога се то заиста може рећи. Људи су због тога много страховали од њега, пошто су веровали да у њему има нечег натприродног, иначе не би био тако смео и самопоуздан. Сви горко осуђују ђавола, али то чине с неким поштовањем, не олако; али, отац Адолф је поступао сасвим другачије; називао га је свим могућим погрдним именима која би му падала на памет и свако ко би га чуо, уздрхтао би; често би чак презирао и потцењујући говорио о њему; тада би се људи крстили и брзо се удаљавали од њега бојећи се да се не деси нешто ужасно.

У ствари, отац Адолф се неколико пута срео лице у лице са Сатаном и изазивао га. То је било познато. Отац Адолф је то и сам рекао. Он то никада није крио, чак је о томе отворено причао. А постојао је бар један доказ да је говорио истину, пошто се том приликом свађао са непријатељем и одважно бацио боцу на њега; отуда је у његовој радној соби остала румена мрља, тамо где је боца треснула и разбила се.

Али онај кога смо сви ми највише волели и сажаљевали био је други свештеник, отац Петер. Неки су га оптуживали да је около у разговору причао да је бог сушта

доброта и да ће наћи пут да спасе сву своју људску сирочад. Било је страшно рећи такву ствар, али није било никаквог сигурног доказа да је отац Петер то доиста и казао; није било у његовој природи да каже тако нешто, пошто је он увек био добар, благ и истинољубив. Нису га оптуживали да је то говорио са предикаонице како би сва паства могла да га чује и да о томе посведочи, него само ван цркве, у разговору; а непријатељима је врло лако да тако нешто измисле. Отац Петер је имао једног веома моћног непријатеља – звездочатца који је живео у старој, трошној кули при врху долине и који је по целу ноћ проучавао звезде. Сви су знали да је он у стању да предскаже ратове и глад, премда то није било тако тешко, јер је рата или глади увек негде било. Али он је знао помоћу звезда да прочита у једној својој дебелој књизи живот било кога човека, а уз то је могао да нађе оно што би неко изгубио, па су га сви у селу, осим оца Петера, гледали са страхопоштовањем. Чак је и отац Адолф, који је изазивао нечастивог, испољавао много поштовања према звездочатцу док би овај пролазио кроз село у високој, шиљатој капи и дугачком, широком и леprшавом огртачу украшеном звездама, носећи дебелу књигу и штап познат по чаробној моћи. Говорило се да је и сам бискуп понекад слушао астролога, јер је тај звездочатац, поред тога што је проучавао звезде и прорицао, знао да се прикаже веома побожним, што је на бискупа, наравно, остављало снажан утисак.

Отац Петер уопште није ценио астролога. Он га је отворено жигосао као шарлатана – као варалицу без икаквог посебног знања или моћи, ван оних које има сваки обичан па и приглуп човек, а то је, дабоме, нагнало астролога да омрзне оца Петера и да му зажели пропаст. Сви смо ми веровали да је од астролога потекла прича о страшним речима оца Петера и да је он о томе обавестио бискупа. Причало се да је отац Петер то казао својој нећаки Маргет, иако је Маргет то порицала и преклињала бискупа да јој верује и да њеног старог ујака спасе од сиромаштва и срамоте. Бискуп се на то није освртао. Он је на неодређено време удаљио са дужности оца Петера, иако није ишао тако далеко да га искључи из цркве на основу доказа једног јединог сведока; тако отац Петер већ две године није вршио своју дужност, а наш други свештеник, отац Адолф, преузео је и његове вернике.

За старог свештеника и Маргет биле су то тешке године. До тада су они међу нама били омиљени, но то се, наравно, изменило када се на њих спустила сенка бискупове срџбе. Многе пријатеље су потпуно изгубили, а остали су постали хладни и уздржљиви. Када их је та несрећа задесила, Маргет је била љупка осамнаестогодишња девојка, а уз то је била и најпаветнија главица у селу. Давала је часове свирања на харфи и сопственом марљивошћу зарађивала је за хаљине и џепарац. Али сада ученици један за другим почеше да је напуштају; сеоска младеж је више није позивала на игранке и на забаве; младићи су престали да долазе њеној кући, сви сем Вилхелма Мајдлинга – а није можда требало ни он да их посећује; она и њен ујак били су тужни и усамљени у својој запостављености и осрамоћености и из њиховог живота ишчезло је сунце. Током те две године све им је ишло од зла на горе. Одећа им се похабала и било им је све теже и теже да нађу хлеба. И сада је коначно долазио и сам крај. Соломон Исакс им је већ испозајмљивао сав новац који је хтео да им позајми узимајући као покриће њихову кућу и обавестио их је да ће им следећег дана кућа отићи на добош уколико новац не буде враћен.

Поглавље II

Нас тројица дечака били смо увек заједно и тако је било још од колевке, волели смо се од самог почетка, и та љубав постајала је временом све дубља. Николас Бауман био је син главног судије месног суда; Сепи Волмајер, син гостионичара прве сеоске крчме „Златни јелен“, која је имала леп врт са сеновитим дрвећем све до обале реке и чамце који су се, могли унајмити за возњу по реци; а трећи сам био ја – Теодор Фишер,

син црквеног оргуљаша, који је уз то био и вођа сеоских свирача, учитељ свирања на виолини, композитор, општински убирач пореза, црквењак и на друге начине користан грађанин, кога су сви поштовали. Брда и шуме смо знали исто тако добро као што су их и птице знале, пошто смо по њима скитали кад год смо били беспослени – или бар онда када се нисмо купали, пецали, возили се у чамцу или кад смо се играли на леду или се санкали низ брегове.

А било нам је дозвољено и оно што је мало коме било допуштено – могли смо да улазимо у врт замка. И то зато што нас је волео најстарији слуга у замку – Феликс Брант; често смо одлазили ноћу тамо да нам он прича о старим временима и чудним доживљајима, да пушимо с њим (то нас је он научио) и да пијемо кафу; јер он је био у рату и учествовао у опсади Беча; када су победили и отерали Турке, међу заплећеном робом нашли су и вреће кафе, а заробљени Турци су им објаснили шта је то кафа и како се од ње прави пријатан напитака; отада је он увек имао при руци кафе да је сам пије, а и зато да би изненадио оне који нису знали шта је то. Ако би наишла олуја, он би нас задржао сву ноћ; док би напољу грмело и севало, причао би нам о духовима и о свим могућим страхотама, о биткама и о убиствима, о мучењима и о сличним стварима, па нам је код њега било угодно и пријатно; а он је углавном причао оно што је сам доживео и искусио. У своје време он је видео много духова, вештица и чаробњака; једном је у поноћ, по страшној олуји у планинама залутао и при бљеску муње угледао Дивљег ловца како бесно језди на вихору, а његови сабласни пси га јуре кроз усковитлане облаке. Једанпут је видео и вампира, а неколико пута и великог слепог миша који сише крв са врата људима док спавају и лаганим махањем крила их успављује да се не би пробудили све док не умру.

Он нас је храбрио да се не плашимо натприродних појава као што су сабласти и говорио нам је да оне не чине никаква зла, да само около лутају зато што су усамљене и очајне па траже пажњу и саосећање; тако смо се ми временом ослободили страха, па смо чак силазили с њим ноћу у уклету одају тамница у подрумима замка. Дух се само једанпут појавио и док је пролазио једва смо га могли видети; бешумно је лебдео кроз ваздух, па је онда ишчезао; Феликс нас је толико био научио да се не плашимо да скоро нисмо ни задрхтали. Он је рекао да се дух понекад успне, ноћу, и горе, пробуди га додиром своје ледене руке по лицу, али га не озледи; он само тражи саосећања и пажње. А од свега је било најчудније то што је он видео анђеле – праве анђеле са неба – и разговарао с њима. Нису имали крила и били су обучени, а изгледали су, разговарали и поступали као и ма који природни створ и не бисте никада сазнали да су анђели да није било дивних чудеса која су чинили а која смртник не може да чини, да нису изненада ишчезавали док с њима разговарате, што је такође нешто што ниједан смртник не би могао. И рекао је да су они пријатни и весели, а не тмурни и сетни, као духови.

После таквих причања једне мајске ноћи, ујутро смо устали, обилно доручковали с њим, па смо онда пошли, прешли преко моста и кренули улево у брда до шумовитог врха брежуљка, нашег омиљеног места; тамо смо се испружили на траву у хладовини да се одморимо, да пушимо и да препричавамо та чуда, која нам никако нису излазила из главе и која су на нас оставила тако снажан утисак. Али нисмо могли да пушимо јер смо у брзини заборавили кремен и кресиво.

Ускоро, из шумарка дошета до нас један младић, седе и поче пријатељски да прича као да нас одавно познаје. Ми нисмо одговарали, пошто је он био туђинац, а нисмо били навикли на непознате људе и стога смо се устезали пред њима. На себи је имао ново и добро рухо, и био је леп, а имао је пријатно лице и пријатан глас; био је једноставан, мио и неусиљен, а не туњав, неспретан и стидљив као остали младићи. Желели смо да се с њим спријатељимо, али нисмо знали како бисмо то почели. Помислих на лулу, питајући се да ли ће он схватити као пажњу ако му понудим да припали. Али присетих се да немамо ватре, и стога сам био разочаран и ражалашћен. Он ме весело и задовољно погледа, па рече: „Ватре? Ох, то је лако; ја ћу је створити.“

Био сам толико запрепашћен да сам занемео, јер му до тада нисам рекао ни речи. Он узе лулу па дуну у њу, дуван се зажари и кругови плавог дима се залелујаше. Ми скочисмо на ноге, спремни да заждимо, што је било сасвим природно; чак смо и отрчали неколико корака, иако нас је он преклињао да останемо, дајући нам реч да нам неће нанети никаквог зла и да он само жели да се с нама спријатељи, како би имао друштва. И тако ми застадосмо и стајали смо зачуђени и радознали, желели да се вратимо, али одвећ уплашени да се на то осмелимо. Он нас је и даље наговарао благо и убедљиво, па када смо видели да се лула није разнела и да се ништа страшно није десило, поверење нам се мало-помало враћало, а наша радозналост по стајала је јача од страха, па смо пошли натраг, али полако, спремни да стругнемо и на најмањи знак опасности.

Он се много трудио да нас умири и био је у томе веома вешт; нисмо могли више да сумњамо и да се плашимо када је неко тако искрен, једноставан и љубазан и кад тако чаробно говори, као што је он то чинио; заиста нисмо, јер он нас је придобио за себе и убрзо смо били задовољни, и безбрижни, и разговорни и срећни што смо насли тога новог пријатеља. Када смо се потпуно ослободили, упитали смо га како је научио да изведе оно чудо, а он је одговорио да то уопште није учио и да му то долази само од себе – као и неке друге ствари - друге необичне ствари.

„Које?“

„Ох, много тога. Ни сам не знам колико их је.“

„Хоћеш ли да нам покажеш како то радиш?“

„Хајде, молимо те!“ рекоше остали.

„Нећете опет да бежите?“

„Не – заиста нећемо. Молимо те, покажи нам. Хоћеш ли?“

„Да, учинићу то веома радо; али, упамтите – не смете заборавити на своје обећање.“

Рекли смо да то нећемо сметнути с ума, а затим он оде до једне барице и врати се са водом у кесици коју је направио од листа, па онда дуну у воду и изврну, је; вода се била претворила у комад леда у облику кесице од листа. Били смо запањени и очарани, али више се нисмо плашили; веома смо се радовали што смо ту и молили смо га да настави и да нам још нешто покаже. Он је то и учинио. Рекао је да пожелимо ма које воће, без обзира да ли га има у ово годишмје доба. Сви истовремено гракнусмо:

„Поморанцу!“

„Јабуку!“

„Грожђа!“

„У цепу вам је“, одговори он, и заиста је тако и било. То воће било је одлично и појели смо га зажелевши да га је више иако нико од нас то не рече.

„Наћи ћете их на истом месту у коме сте и оно прво пронашли“, рече он, „као и све остало што вам се приједе; уосталом, не морате ни да кажете шта сте зажелели; док сам ја с вама, треба само нешто да пожелите и то што желите одмах ћете и наћи.“

И то што је рекао било је истинито. Никада се није десило нешто тако чаробно и занимљиво. Хлеб, колачи, слаткиши, ораси – што год је ко зажеleo то је и нашао. Он сам није ништа јео, само је седео и ћаскао, изводећи чудо за чудом да би нас забављао. Од иловаче је направио сићушну веверицу која устрча на дрво па стаде да се бреца на нас. Онда направи псетанце које није било много веће од миша и које зарежа на веверицу горе на дрвету; то кученце је обигравало око стабла лајући узбуђено, живо, као прави, правцати пас. Гонило је застрашену веверицу са дрвета на дрво и пратило је све док се обоје не изгубише у шуми. Од иловаче је правио птице и пуштао их, а оне су одлетале цвркућући.

Ја се најзад одважих и упитах га да нам каже ко је он.

„Анђео“, рече он сасвим једноставно, па пусти још једну птицу, плесну рукама и она одлете.

Када је он то казао, нас обузе страхопоштовање, и сада смо се опет плашили; он рече да не треба да се узрујавамо, пошто нема разлога да се бојимо једног анђела, а он нас ионако воли. Онда је наставио да прича, једноставно и спокојно као и дотада; и док је говорио направио је много сићушних мушкараца и жена, величине прста на руци, који су сместа почели вредно да раде, па су у трави рашчистили и поравнали простор од неколико метара у квадрат на коме су вешто почели да граде један врло леп мајушни замак; жене су мешале малтер и носиле су га по скелама у ведрима на глави, како су то одувек наше раднице чиниле, а мушкарци су зидали, стављајући опеку за опеком – пет стотина тих сићушних људи живо су трчкарали тамо амо, вредно радећи и бришући зној с лица; све су то чинили сасвим природно као прави људи. Обузети посматрањем тих пет стотина сићушних створова како мало-помало и корак за корак подижу замак и дају му облик и изглед, убрзо смо заборавили свој првобитни осећај и страхопоштовање и поново смо се осећали веома пријатно и спокојно. Упитали смо га да ли и ми можемо да направимо неколико људи, што нам он одобри и рече Сепију да направи неколико топова за бедеме, Николасу да начини неколико ратника са хелебардама, у оклопу и кацигама, а мени да направим коњанике са коњима; одређујући нам те задатке, оловљавао нас је по имену, не рекавши нам откуда их зна. Сепи га тада упита како се он зове, а он мирно одговори – „Сатана“ – и прихвати на ивер једну мајушну жену која се била омакла са скеле, врати је на њено место, па рече: “Баш је глупа што не гледа где стаје.”

Његово име нас згроми, из руку нам поиспада оно што смо правили и све се разби у парампарчад – топ, ратник са хелебардом и коњ. Сатана се засмеја и упита нас шта нам је. Ја промуцах: „Ништа, само то је некако чудно име за једног анђела.“ Он упита зашто.

„Зато што је то – то је – па, знаш, то његово име.“

„Да, тако је – он је мој стриц.“

Он је то рекао мирно, али ми за тренутак изгубисмо дах, а срца почеше снажно да нам лупају. Изгледало је као да он то није ни приметио; оправдио је нашег ратника и остало овлаш их додирујући и онда нам их предаде готове, па рече: “Зар се не сећате? – и он је једном био анђеол.”

„Да – то је истина“, рече Сепи; „тога се нисам сетио.“

„Пре Пада и он је био невин.“

„Да“, рече Николас, „био је без греха.“

„Добра смо ми породица“, рече Сатана; „нема је боље. Он је једини члан наше породице који је икада згрешио.“

Нико не би био у стању да схвати колико је све то било узбудљиво. Сигурно вам је позната она језа која вас прожима и од које дрхтите док гледате нешто тако чудесно и чаробно и дивно, да вас обузима и страх и радост што сте живи и што то можете да гледате; и извесно знате како непомично зурите у то, како вам се усне суше и дах застаје, али ни за цео свет не бисте се макли са тог места. Горео сам од силне жеље да му поставим једно питање – било ми је на врх језика и с тешком муком сам се обуздавао – али ме је било стид да питам; било би то можда грубо. Сатана спусти на земљу једног вола кога је правио, осмехну ми се, па рече:

„Не би то било грубо, а ја бих ти опростио и кад би било тако. Да ли сам га видео? Милионима пута. Још од оног времена када сам ја био дете од хиљаду година био сам његов други миљеник међу анђелчићима наше крви и лозе – како би се то рекло језиком људи – да, од тога доба па све до његовог Пада, осам хиљада година, по вашем рачунању времена.“

„Осам – хиљада!“

„Да, тако је.“ Тада се он окрену Сепију и настави као да одговара на нешто о чему је Сепи размишљао. „Па да, наравно, ја изгледам као дечак, јер то у ствари и јесам. Оно што ви називате временом код нас је огромно; много времена протекне док један анђеол доспе до зрелости.“ У мојој свести уобличавало се једно питање, кад се он окрену према

мени и одговори: „Ја сам стар шеснаест хиљада година рачунајући по вашем времену.“ Онда се окрену Николасу и рече: „Не, Пад није погодио мене, а ни осталу моју родбину. Само је онај, по коме сам ја добио име, јео плод оне воћке, а затим је тиме преварио мушкарца и жену. Ми остали још не познајемо грех и нисмо у стању да га чинимо; ми смо непорочни и такви ћемо заувек остати. Ми –“ Двојица сићушних радника су се свађали, па су гласићима који су зунзарали попут бумбаревог грдили и псовали један другог; изби туча и крв; а онда се ухватише укоштац на живот и смрт. Сатана испружи руку, смрви живот обојице међу својим прстима и затим их одбаци; потом само обриса марамицом црвенило са прстију и продужи тамо где је прекинуо: „Ми не можемо да чинимо зло, нити смо склони да га чинимо, пошто не знамо шта је то.“

Чудне су биле те речи, баш у том часу; једва смо их и чули, толико смо били згранути и растужени немилосрдним убиством – јер, то је било убиство, право убиство, без оправдања и разлога, пошто му ти људи нису ништа скривили. Били смо ојађени због тога, јер смо га већ били заволели и мислили да је тако племенит, диван и мио и искрено смо били убеђени да је анђеоло; а он је починио то зверско недело – ох, колико га је то срозало у нашим очима, а ми смо се њиме толико гордили. Као да се ништа није догодило, он настави да прича о својим путовањима и о занимљивим стварима које је видео у великим световима нашег сунчаног система и других сунчаних система, бесконачно далеко у неизмерним даљинама васионе и о обичајима бесмртника који тамо живе; тим нас је некако заносио, одушевљавао, очаравао, упркос једног призора пред нашим очима, јер су жене оних убијених патуљака нашле њихова смрвљена и безоблична тела и плакале су над њима, јецале и нарицале; ту је клечао свештеник са рукама прекрштеним на грудима и молио се; око њих се окупило мноштво ожалашћених пријатеља, сви гологлави, побожно погнутих глава, многима су се сузе котрљале низ образе – а Сатана није обраћао никакву пажњу на тај тужни приказ све док му плач и молитве нису почеле сметати; а тада испружи руку, узе тешку даску са наше љуљашке па њом тресну и сравни са земљом све ове сићушне мушкарце и жене, као да су муве, и настави да прича као и до тада.

Анђеоло, а убија свештеника! Анђеоло који не зна да чини зла, а сада свирепом и хладнокрвном уништава стотине беспомоћних бедних људи, који му никада нису ништа учинили нажао. Смучило нам се од тога грозног зверства и од помисли да ниједно од тих јадних створења, осим свештеника, није било спремно на смрт, јер ниједно од њих никада није чуло мису нити је макар само видело цркву. А ми смо били сведоци; видели смо та убиства и била нам је дужност да то кажемо, па нека онда закон учини своје.

Али он је све даље настављао да прича и поново нас је очаравао кобном лепотом свога гласа. Успео је да све заборавимо; могли смо само да га слушамо, да га волимо, да будемо његови робови и да га пустимо да с нама чини шта хоће. Опио нас је радошћу што смо с њим, што гледамо у небо његових очију и осећањем усхићења које би прострујало кроз наше жиле од додира његове руке.

Поглавље III

Странац је све видео, свугде био, све знао и ништа није заборављао. Оно што би други морао да проучава он би схватио једним погледом; за њега није постојала тешкоћа. А чинио је да сликовито видите све оно о чему прича. Он је видео стварање света; видео је кад је Адам створен; видео је како је Самсон јурнуо на стубове храма и како га је срушио на себе; видео је Цезарову смрт; причао је о свакодневном животу на небу; видео је грешнике како се грозно грче у црвеним таласима пакленог огња; а учинио је да све то видимо, као да смо и сами тамо били и све то посматрали рођеним очима. Све то смо и осећали, као да све проживљавамо, мада њему, како је изгледало, то није било ништа друго до обична забава. Те визије пакла, та јадна нејач и жене, и девојчице, и дечаци и мушкарци који вриште од бола и преклињу – па то смо ми једва

подносили, а он је био тако спокојан као да су они измишљени пацови у вештачкој ватри.

А увек кад би говорио о мушкарцима и женама овде на земљи и о њиховим поступцима – чак и о највеличанственијим и најузвишенијим – ми бисмо се потајно стидели, јер је он својим држањем показивао да врло мало цени и њих и њихова дела, па бисте често помислили да говори о мувама кад не бисте знали о коме је реч. Једном је чак и изричито казао да смо ми људи овде доле на земљи ипак доста занимљиви, иако смо тако глупи и ограничени и безначајни и уображени, тако болесни и нејаки, и све у свему тако јадна и бедна, безвредна гомила. Рекао је то сасвим природно и без горчине, баш као што би човек говорио о опекама или ђубрету или било чему другом што нема никаквог значаја ни осећања. Видео сам да није имао намеру да вређа, али сам у мислима дошао до закључка да је то прилично неучтиво.

„Неучтиво!“ рече он. „Па то је само истина, а истина је учтивост; иначе је учтивост измишљотина. Замак је готов. Да ли вам се допада?“

Тај замак би свакоме морао да се допадне. Био је веома леп, складан и диван и ванредно вешто уређен до најмањих ситница, све до заставица које су лепршале на кулама. Сатана нам рече да сада треба да ставимо на место артиљерију, да поставимо ратнике са хелебардама и да распоредимо коњицу. Наши војници и коњи били су врло чудни, они су тако мало личили на оно што је требало да буду, зато што смо их ми, наравно, направили сасвим невешто. Сатана нам је рекао да су то најгори мали људи које је икада видео, а када их он додирну оживе, било је управо смешно како су се кретали, пошто њихове ноге нису биле исте дужине. Тетурали су се и копрцали као да су пијани, угрожавајући живот свима око себе, и најзад су попадали и беспомоћно су лежали и бацакали се. Сви смо се смејали иако је била срамота гледати тај жалосни приказ. Топове смо напунили земљом, да опале поздравни плотун, али сви до једнога били су тако искривљени и тако рђаво направљени да се распрснуше чим грунуше, па неке тобције поубијаше, а друге тешко ранише.

Сатана рече да ће сада доћи олуја и земљотрес, ако то желимо, али да бисмо морали мало да се удаљимо због опасности. Ми смо хтели да упозоримо и сићушне људе да се и они удаље, али он рече да не бринемо о њима, да они нису нимало важни и да можемо направити друге кад год хоћемо и кад нам буду потребни. Један мали, црни олујни облак поче да се спушта на замак, минијатурне муње и громови стадоше да севају и да бесне, земља уздрхта од грмљавине, ветар зазвижда и зафијука, киша поче да пљушти и сви људи нагрнуше у замак да се заштите од непогоде. Све црњи и црњи облак се спуштао и тако се надвио над замак да се он једва кроз њега назирао.

Муње су севале једна за другом, а онда гром тресну у замак и запали га; кроз облак почеше бесно лизати црвени пламени језичци, а људи вриштећи поврвеше напоље, али их Сатана гурну натраг, нимало се не обазирјући на наше молбе, плач и преклињање; усред страховитог завијања ветра и тутња грмљавине експлодира складиште барута, земљотрес широко раздера земљу, и рушевине и остаци замка стровалише се у ту провалију која све прождера и затвори се над њом, са свим тим невиним светом; није се спасло ниједно од пет стотина тих јадних створова. Срце нам је пуцало од туге, нисмо могли да задржимо сузе.

„Не плачите“, рече Сатана, „нису они ништа вредели.“

„Али отишли су у пакао!“

„Ох, то није нимало важно; ми можемо да направимо још много таквих људи.“

Било је узалудно да покушавамо да га ганемо; очевидно, он уопште није имао осећања и не би могао да нас разуме. Био је раздраган и тако расположен као да је то што се догодило било неко венчање, а не ђаволски покољ. Зажелео је да се и ми осетимо као он, и, наравно, његова чаробњачка моћ испуни му жељу. То му није било нимало тешко; с нама је чинио шта је хтео. И, за који трен, ми смо играли на тој гробници; он нам је свирао у неки чудесан и чаробан инструмент, који је извадио из џепа; а ти звуци –

па таквих звукова нема, осим можда на небу, а он их је, казао нам је, оданде и донео. Ти звуци су изазивали у нама осећање махнитога задовољства. Нисмо могли да скинемо очију с њега, а наши погледи су долазили из самих срца и немо су говорили да га обожавамо. Он је с неба донео и ту игру у којој је било рајског блаженства.

Ускоро затим Сатаина рече да мора да иде због неког посла. Ми нисмо могли да се помиримо с тим, па смо се окупили уз њега и преклињали га да остане; то му је било мило, како нам је и сам рекао, па је казао да неће одмах отићи, да ће још мало сачекати и да седнемо и поразговарамо још који минут; онда нам исприча да је Сатана његово једино право име, што ћемо само ми знати, а да је он изабрао друго име којим треба да га зовемо у присуству осталих; неко сасвим обично, као што имају, људи – Филип Траум. То име је звучало тако чудно и бедно за једно такво биће! Али то је била његова одлука те ми ништа не рекосмо; његова одлука била је довољна.

Тога дана видели смо свакојака чуда и ја почех да размишљам како ће бити велико задовољство кад по повратку кући будем о свему томе причао, али он примети моје мисли па рече:

„Не, све је ово тајна између нас четворице. Биће ми свеједно ако покушате то да испричате, баш ако зажелите, али ћу пазити на ваше језике тако да им ниједна тајна неће излетети.“

То је било разочарање за нас; али томе није било помоћи и ми само неколико пута уздахнусмо. И даље смо с уживањем причали, а он је стално читао наше мисли и одговарао на њих, што је мени изгледало најчудније од свега што је чинио; али он прекину та моја размишљања и рече:

„Не, било би чудно да то чините ви, а није чудно кад сам ја у питању. Ја нисам спутан ограничењима као ви. Нисам подложен условима људског живота. Ја могу да оценим и да разумем ваше људске слабости, јер сам их проучавао; али ја немам ни једну од њих. Моје тело није стварно, премда би вам под руком изгледало чврсто; моје одело није стварно; ја сам дух. Него, отац Петер долази.“ Ми погледасмо унаколо, али не видесмо никога. „Он се још не види, али ћете га ви ускоро угледати.“

„Познајеш ли ти њега, Сатана?“

„Не познајем га.“

„Хоћеш ли да разговараш с њим кад дође? Он није неук и глуп као што смо ми, а сигурно би много волео да поразговара с тобом. Хоћеш ли?“

„Да, хоћу, али други пут, нећу сада. Још мало па ћу морати да идем својим послом. Ено га; сада можете да га видите. Седите мирно и немојте ништа говорити.“

Ми погледасмо и видесмо оца Петера како иде к нама кроз шуму кестена. Нас тројица смо седели на трави, а Сатана је седео испред нас на стази. Отац Петер се приближавао полако, спуштене главе, замишљен, па одједном застаде на два-три корака од нас, скиде шешир и извади свилену марамицу; стајао је тако бришући лице и изгледало је као да хоће нешто да нам каже, али не рече ништа. После неколико тренутака он промрмља: „Не знам шта ме је то довело овамо; изгледа ми као да сам малочас био у својој радној соби – но, вероватно сам сањарио читав сат и тако прешао и не примећујући сав овај пут; ја, ваистину, више нисам при себи у овим тешким данима.“ Затим он пође, мрмљајући нешто сам себи, па прође право кроз Сатану, баш као да му се ништа није испречило. Када то видесмо, нама се пресече дах. Хтели смо да узвикнемо, као што то човек скоро увек чини када се деси нешто што га пренерази, али нас нешто чудновато задржа и ми не изустисмо ништа, само смо убрзано дахтали. Ускоро дрвеће заклони оца Петера, и Сатана рече:

„Сада видите да је онако као што сам вам казао – ја сам само дух.“

„Да, то смо сад увидели“, рече Николас, „али ми нисмо духови. Јасно је да он тебе није видео, али – да ли смо и ми били невидљиви? Он је погледао према нама, али изгледало је као да нас не види.“

„Не, за њега нико од нас није био видљив, пошто сам ја тако хтео.“

Чинило нам се да је то сувише лепо да би било истинито, да ми уистину гледамо све те дивне и чудновате догађаје и да то није само сан. А он је седео ту, изгледао је као сваки други, тако природан и једноставан и мио, и стално је причао и – заиста немам речи да вам опишем како смо се ми осећали. То је било усхићење. А усхићење је нешто што се не може слити у речи; оно је као музика, а музику човек не може описати тако да би је неко други осетио. Он је поново причао о древним временима и оживљавао их је пред нашим очима. Он је толико много видео, толико много! Било је право чудо да га гледамо и да покушавамо да схватимо како то мора изгледати када неко има за собом такво искуство.

Али то нагна човека да се осети толико тужно безначајан, као створење чији живот траје само један дан и то тако кратак и јадан дан. А он није рекао ништа да би повратио наш клонули понос – не, није изустиио ни речи. О људима је стално говорио онако исто равнодушно – онако како се говори о опекама и хрпама гнојива или о сличним стварима; видело се да људи за њега баш ништа не значе, било у ком погледу. Он није имао намеру да нас вређа, то је било јасно; као што ни ми немамо намеру да вређамо опеку када је омаловажавамо; осећања неке опеке за нас не значе баш ништа, никада и не помислимо да ли их она уопште има или нема.

Једном кад је најславније краљеве, и освајаче, и песнике, и пророке, и гусаре и просјаче трпао на исту хрпу – управо као опеке – мене стид натера да устанем у одбрану човека и стога га упитах зашто прави тако огромну разлику између себе и људи. Он се тренутак борио с тим и изгледало је као да не схвата како ја могу уопште да питам нешто тако чудно. А онда рече:

„Каква је разлика између човека и мене? Разлика између смртника и бесмртника? Између облака и духа?“ Он подиже једну бубу која је милела по комаду коре и упита: „Каква је разлика између Цезара и ове бубе?“

Ја рекох: „Не могу се поредити појмови који нису за поређење ни по својој природи, ни по међусобном растојању.“

„Ти си сам одговорио на своје питање“, рече он. „Ја ћу мало проширити твој одговор. Човек је створен од прашине – посматрао сам кад је стваран. Ја нисам саздан од прашине. Човек је музеј болештина, легло нечистоће; данас се рађа, а сутра ишчезава; почиње као прашина, а одлази као гнусан смрад; а ја припадам аристократији Вечних. А човек има и осећање морала. Разумеш ли? Он има Осећање морала. То је, само по себи, већ довољна разлика између нас.“

Рекавши то, он заћута као да је тиме све објаснио. Мени је то било жао, пошто сам у то време имао тек неодређену представу о осећању морала. Знао сам само да смо поносни што га имамо, а кад је он о томе говорио на овај начин, то ме је вређало и осетио сам се као девојка која мисли да се њеним најдражим ђинђувама диве а онда случајно чује како их неки незнанци исмејавају. Неко време смо сви ћутали, а што се мене тиче – био сам утучен. Затим је Сатана опет почео да ћаска и убрзо је његово причање толико врцало весељем и живошћу да се ја опет орасположих. Испричао нам је неколико веома духовитих згода, и ми смо се слатко смејали; а када нам је причао како је Самсон свезао лисицама буктиње на реп и пустио их у кукурузне њиве Филистина, па сео на ограду и плескао се по бедрима и смејао се да су му све сузе текле низ образе, а онда изгубио равнотежу и треснуо са ограде, и сам Сатана се засмеја сетивши се тог призора, а ми смо се веселили и уживали као никад. Најзад он рече:

„Е, па сада идем да обавим свој посао.“

„Немој!“ повикасмо сви. „Не иди, остани с нама. Нећеш се ти вратити.“

„Да, вратићу се. Дајем вам часну реч.“

„Када? Ноћас? Кажу када ћеш се вратити?“

„Ускоро. Видећете да ће бити тако.“

„Ми те волимо.“

„И ја вас. Да бих вам то доказао, показашу вам нешто лепо. Када одлазим, ја обично просто нестанем; али сада ћу ишчезавати полако и пустићу вас да видите како то радим.“

Он устаде и све то било је брзо готово. Ишчезавао је, ишчезавао, све док није био попут мехура од сапунице, само што је задржао свој облик. Као кроз мехур од сапунице, кроз њега се јасно видело жбуње; по њему су играле и блистале нежне дугине боје, заједно са оним оквиром сличним прозорском окну који се увек види на клобуку. Зацело сте видели како мехурић од сапунице падне на ћилим и лагано одскоћи два или три пута пре него што се распрсне. Тако је учинио и он. Скокнуо је – дотакнуо траву – одскочио) – лебдео у ваздуху – опет додирнуо тло – и тако даље, па се онда ускоро распрснуо – пуф! – и на месту где је био остала је празнина.

Било је то чудесно и дивно. Не проговорисмо ни реч, само смо зачуђено седели, сањарили и жмиркали; најзад, Сепи се трже из заноса, тужно уздахну и рече:

„Па, ваљда се ништа од тога није стварно ни догодило.“

Николас уздахну и рече нешто слично.

Био сам несрећан кад су то казали, јер то је била она иста ледена језа која је и мене обузела. Тада угледамо сиротог старог оца Петера како се враћа, погнуте главе као да нешто тражи на тлу. Када приђе доста близу, он диже поглед, опази нас и упита: „Од када сте ви овде, децо?“

„Дошли смо малопре, оче.“

„Онда значи да сте дошли после мог проласка овуда, па ћете можда моћи да ми помогнете. Да ли сте дошли стазом?“

„Да, оче, јесмо.“

„Е, то је добро. И ја сам дошао тим путељком. Изгубио сам новчаник. У њему није било много пара, али и то мало за мене значи много, пошто је то све што сам имао. Јесте ли га можда негде опазили?“

„Не оче, нисмо, али помоћи ћемо вам да га тражите.“

„То сам баш и хтео да вас замолим. Хеј, ено га!“

Ми га нисмо били приметили иако је лежао ту, управо тамо где је Сатана стајао када је почео да ишчезава – ако је он уопште ишчезао и ако све то није била само опсена. Отац Петер подиже новчаник и као да се запрепасти.

„Ово је мој новчаник“, рече он, „али оно што је унутра није моје. Овај је дебео, мој је био мршав; мој је био лаган, а овај је тежак.“ Он га отвори; био је до врха пун златника. Он нас је пустио да се нагледамо тога блага, а ми смо се заиста забленили, јер никада до тада нисмо одједном видели толико много новаца. Сви заустисмо да кажемо: „То је учинио Сатана!“, али не изустисмо ни речи. Ето видите, нисмо могли да кажемо оно што Сатана није желео да кажемо; то нам је он сам рекао.

„Децо, јесте ли ви ово учинили?“

Ми се засмејасмо, а насмејао се и он чим је схватио колико је глупо то питање.

„Ко је то био овде?“

Ми опет зинусмо да му одговоримо, и тако нам уста остадоше отворена за тренутак, јер нисмо могли да кажемо „Нико“, пошто то неби било истинито, а права реч нам није падала на памет; тада се ја присетих и рекох:

„Ниједно људско биће.“

„Тако је“, рекоше и остали. па затворише уста.

„Није тако“, рече отац Петер и погледа нас веома строго. „Ја сам малочас прошао овуда и ту није било никога, али то није важно; неко је био овде после мене. Нећу да кажем да та особа није прошла пре него што сте ви дошли овамо; а нећу да кажем ни то да сте је ви видели. али да је неко овуда прошао, то сигурно знам. Можете ли ми дати часну реч да нисте никога видели?“

„Ниједно људско биће.“

„То је довољно; знам да говорите истину.“

Он поче да броји новац на стази, а ми смо клекли и узбуђено помагали да сложи златнике на хрпице.

„Па ту је неких хиљаду сто дуката!“ рече он. „Ох, кад би бар били моји – тако су ми потребни!“ у то га глас издаде, а усне му задрхташе.

„Па, ваши су, господине!“ повикасмо ми углас, „сваки хелер је ваш.“

„Не, то није моје. Моја су само четири дуката, а остало...!“ Јадни старац утону у мисли милујући неколико златника које је држао у рукама; заборавио је где се налази и чучао је, стар, гологлав и сед; био је то жалостан приказ. „Не“, рече он тргнувши се, „није то моје. Ништа не схватам. Биће да је неки непријатељ... мора да је посредни нека замка.“

„Оче Петер“, рече Николас, „са изузетком звездочатца, ви у селу немате ниједног стварног непријатеља – као ни Маргет. А нема ни говора о томе да постоји неки непријатељ који би био тако богат да би ризиковао хиљаду сто дуката само зато да би вам напакује. Питам вас је ли тако или није?“

Он није био у стању да порекне тај закључак и то га развесели. „Али, видите децо, то није моје – то ни у ком случају није моје.“ Рекао је то некакo чежњиво, као човек коме не би било жао, већ би га обрадовало, да му неко противречи.

„То је ваше, оче Петер, ми смо сведоци да је тако. Зар не, другови?“

„Да, да, јесмо, и при томе ћемо и остати.“

„Тако ми Господа, децо, скоро сте ме убедили, заиста јесте. Да ми је само стотинак дуката од тога! Кућа је задужена за толико, и ако сутра не исплатимо дуг, остаћемо без крова над главом. А та четири дуката су све што ми имамо на овом...“

„То је ваше, сваки тај дукат, морате их узети – ми смо вама јемство да је све у реду. Зар не, Теодоре? Зар не, Сепи?“

Нас двојица потврдисмо да је тако, па Николас поново утрпа новац у похабани стари новчаник и натера сопственика да га узме. А онда он рече да ће од тога употребити две стотине, пошто нам је кућа довољан залог за ту своту, а да ће остало уложити уз камате док прави власник не дође по свој новац; што се нас тиче, рекао је да ћемо морати да потпишемо потврду о томе како је дошао до новца – потврду коју ће показати сељацима као доказ да се из својих невоља није избавио на непоштен начин.

Поглавље IV

Сутрадан када је отац Петер исплатио Соломона Исака у злату и остатак новца оставио код њега уз камату, цело село је брујало о томе. То је довело и до једне пријатне промене; многи похрлише у његову кућу да му честитају, а неколико његових старих пријатеља који су били охладнели према њему опет постадоше љубазни и срдачни, а као врхунац свега Маргет позваше на једну забаву.

У свему томе није било никакве тајне; отац Петер је испричао све околности под којима се то одиграло, рекавши да то не може објаснити и да у томе види само руку провиђења.

Неки су вртели главом и у четири ока говоркали да то више личи на руку Сатане; то су ти непросвећени људи заиста чудновато добро погодили. Други препредено стадоше да се врте око нас лукаво покушавајући да нас наговоре да изађемо на видело с истином; обећавали су да ће ћутати о томе као заливени и да желе да сазнају само за себе, због тога што им је читава ствар тако чудна. Чак су наговорили да би купили ту тајну и да би нам за њу дали пара; да смо бар могли нешто да измислимо што би одговарало – али то нисмо умели; нисмо били довољно довитљиви, па смо морали пропустити ту прилику, што је заиста била штета.

Ту тајну носили смо у себи без икакве муке, али она друга, она велика, она дивна, пекала нам је саму душу, кључала је у нама, и ми смо горели од жеље да је откријемо и да запрепастимо свет. Али морали смо да је задржимо у себи. У ствари, она је сама остала у

нама. Сатана је рекао да ће тако бити, тако је и било. Свакога дана одлазисмо у шуму да бисмо били сами и да бисмо могли да причамо о Сатани; то је било једино на шта смо мислили и за шта смо марили; ишчекивали смо га дању и ноћу, надали се да ће доћи и временом смо постајали све нестрпљивији. Остали дечаки нас више нису занимали и нисмо хтели да учествујемо у њиховим играма и подухватима. Они су нам изгледали тако досадни, после Сатане, а све што су чинили тако безначајно и обично после његових доживљаја у древној прошлости и у васиони, после његових чуда, и ишчезавања, и распрскавања и после свега осталог.

Првог дана били смо врло забринути због једне ствари, па смо под овим или оним изговором стално одлазили у кућу оца Петера да бисмо видели шта је с њим. Бринули су нас они златници, бојали смо се да се не распадне и претворе у прашину, као вилински новац. Ако се то догоди – али није се догодило. Кад се до смираја дана нико на то није пожалио, убедили смо се да је то право злато, па нам са срца паде терет бриге.

Желели смо да поставимо једно питање оцу Петеру, па смо најзад и отишли к њему следећег дана пред вече, помало бојажљиво, а пошто смо претходно извлачили сламчице ко ће да пита; упитам ја као случајно, иако то није звучало баш тако случајно како сам ја желео да звучи, јер нисам знао како то да учиним.

„Господине, шта је то осећање морала?“

Он ме изненађено погледа преко својих огромних наочара и рече:

„Па, то је дар који нам омогућава да разликујемо добро од зла.“

Тај одговор донекле разјасни шта је то, али не потпуно, па сам био разочаран и помало збуњен. Он је очекивао да наставим, и ја, не знајући шта да кажем, упитам: „Да ли је то нешто вредно?“

„Вредно? Побогу, дечаче, па то је једино што човека уздиже изнад звери чији се траг заувек затре и што га чини бесмртним!“

Како на то нисам знао шта још да кажем, ја изиђох са осталим дечацима; отишли смо са оним неодређеним осећањем које човек често има кад је нахраћен, али није и сит. Они су захтевали да им објасним његове речи, али ја сам био уморан.

Прошли смо кроз салон у коме је Маргет поучавала Мери Лугер да свира на клавсену. Дакле, једна од ученица које су је биле оставиле, вратила се; Мери је била веома. утицајна, и друге ће поћи за њеним примером. Маргет скочи и хитро нам приђе, па нам поново захвали, са сузама у очима – то је било већ трећи пут – што смо њу и њенога ујака спасли да их не избаце на улицу, а ми јој поново рекосмо да то нисмо ми урадили, али она је била таква, никада није знала како довољно да се захвали некоме ко би за њу нешто учинио; стога смо је пустили да каже што је наумила. А када смо пролазили кроз врт, тамо је седео и чекао Вилхелм Мајдлинг; ближило се вече, па је намеравао да замоли Маргет да прошета с њим поред реке када буде завршила час. Он је био млад адвокат коме је посао ишао прилично добро и који је мало-помало напредовао. Много је волео Маргет, а и она њега. Он их није напуштао као што су то други учинили, већ им је све време остао веран. Маргет и њен ујак ценили су његову верност. Он није био нарочито обдарен, али био је наочит и добар, а и то само по себи је нека врста обдарености и помаже. Запитао нас је како час напредује и ми му рекосмо да је при крају. Можда је тако и било; ми о томе нисмо ништа знали, али смо осетили да ће му то бити мило, као што му и јесте било, а нас то баш ништа није коштало.

Поглавље V

Четвртог дана сиђе звездочатац из своје старе и трошне куле у врху долине, где је ваљда и чуо новост. Он је насамо поразговарао с нама; испричали смо му колико смо могли да му кажемо, јер смо га се много плашили. Седео је извесно време и дубоко размишљао, па онда упита:

„Шта рекосте, колико оно дуката беше?“

„Хиљаду сто седам, господине.“

Затим он рече, као да разговара сам са собом: „То је веома чудно. Да... веома чудновато. Невероватно се подудара.“ А онда поче да нам поставља питања и поново нас испита све од самог почетка, а ми смо му одговарали. Најзад је рекао: „Хиљаду сто шест дуката. То је велика свота.“

„Седам“, рече Сепи исправљајући га.

„Ох, седам, је л' тако беше? Наравно, није нимало важно да ли је био дукат мање или више, али најпре сте казали шест.“

Не би било мудро да смо му рекли да је он погрешно, али смо знали да је тако. Николас одговори: „Опростите – погрешили смо, хтели смо да кажемо седам.“

„Ох, ништа зато, момче, само сам приметио ту разлику. Прошло је већ неколико дана, па не може се ни очекивати да се свега тачно сећате. Човек је склон да погреша кад нема никакве појединости због које би му се број утиснуо у сећање.“

„Али била је ту једна таква појединост, господине“, рече Сепи живо.

„Шта је то било?“ упита астролог немарно.

„Најпре смо сви пребројали хрпице дуката, сваки посебно, и сви смо избројали исто - хиљаду сто шест. Али када је бројање почело, ја сам једног сакрио, шале ради, па сам га после вратио и рекао: 'Мислим да смо погрешили, има их хиљаду сто седам; хајде да поново бројимо.' То смо и учинили, и ја сам, наравно, био у праву. Сви су били изненађени, па сам им онда испричао шта сам био урадио.“

Астролог упита да ли је ово истина и ми то потврдисмо.

„Ех, онда је цео случај решен“, рече он. „Сада знам ко је лопов. Децо, новац је украден.“

Затим он оде, оставивши нас узнемирене и забринуте; питали смо се шта ли је тиме хтео да каже. То смо и сазнали сат касније; до тада се већ целим селом био пронео глас да је отац Петер ухапшен зато што је од астролога украо велику своту новца. Сви језици се развезаше и стадоше брбљати. Многи су казивали да то није налик на оца Петера и да је то зацело грешка; али остали су вртили главама и говорили да беда и оскудица могу човека у невољи да нагнају скоро на свашта. Само о једној појединости није било разлика у мишљењима – сви су се слагали да је прича оца Петера како је дошао до новца готово невероватна – тако је то чудно звучало. Говорили су да би новац можда тако могао да доспе у руке астролога, али у руке оца Петера... никада! Убрзо су почела и наша страдања; свашта се причало о нама. Ми смо били једини сведоци оца Петера; колико ли нам је платио да подржимо његову невероватну причу? То су нас сасвим слободно и отворено питали и подсмевали су нам се док смо их молили да нам верују како смо заиста говорили сушту истину. Али нам је најтеже било са родитељима. Очеви су нас кориали да срамотимо своје породице и наредили су нам да се покајемо и престанемо да лажемо и ужасно су се љутили када смо им и даље тврдили како је оно што смо испричали истина. Мајке су плакале над нама и преклињале нас да вратимо мито и повратимо своје поштено име, да спасемо своје породице од срамоте, да изађемо с истином на видело и све поштено признамо. Најзад су нас толико кињили да смо се ми дубоко забринули те смо покушали читаву ствар да објаснимо – о Сатани и свему осталом – али нисмо могли ни речи да изустимо. Стално смо се чежњиво надали да ће Сатана доћи и спасти нас невоље, али од њега није било ни трага.

Сат после нашег разговора са астрологом отац Петер је већ био у затвору, а новац запечаћен и у рукама представника власти. Новац је био у кеси, а Соломон Исак је изјавио да га није ни дирнуо откако га је избројао; заклео се да је то онај исти новац и да се ту налази хиљаду сто седам дуката. Отац Петер је тражио да му суди духовни суд, али наш други свештеник, отац Адолф, рекао је како духовни суд није надлежан да суди свештенику који је удаљен из службе. Бискуп га је подржао. То је одлучило; решено је да му суди грађански суд. Суд неће заседати још доста дуго времена. Вилхелм Мајдлинг ће бити бранитељ оца Петера и свакако да ће учинити све што буде могао, али нам је

насамо рекао да ће одбрана бити тешка и да му моћ оних који су против његовог брањеника, као и предрасуде не уливају много наде.

Тако се Маргетина нова срећа одједном угаси. Нико од пријатеља није дошао да је теши, а никога није ни очекивала. Једним непотписаним писамцетом повучен је ранији позив на забаву. Ниједан ученик јој више неће долазити на часове. Како да се издржава? Могла је да остане у кући пошто је дуг био исплаћен, мада је тај новац сада био у рукама власти, а не у рукама јадног Соломона Исака. Стара Урсула, која је оцу Петеру била куварица, собарица, домаћица, праља и све остало, а у ранијим годинама и Маргетина дадиља, рече да ће се благи Господ бог за њих постарати. Али она је то рекла из навике, пошто је била добра хришћанка. Она је зацело мислила и сама да помогне у том старању, да би било сигурније, уколико за то нађе начина.

Ми, дечаци, желели смо да одемо и посетимо Маргет и да јој некако покажемо своје пријатељство, али наши родитељи су се бојали да тиме не увредимо село и нису нам то дозволили. Астролог је кружио по селу и распаљивао људе против оца Петера говорећи да је он бесрамни лопов који је од њега украо хиљаду сто седам дуката. Он је изјављивао да поуздано зна да је свешиеник лопов због тога што је отац Петер тобоже „нашао“ баш ту своту која је њему нестала.

Четвртог дана после тог кобног догађаја појави се, поподне, стара Урсула у нашој кући и замоли моју мајку да јој да нешто опере, али да о томе ћути како се не би повредио Маргетин понос; Маргет би Урсулу спречила кад би то дознала, иако није имала шта да једе и све је више слабила. И Урсула је слабила, то се видело. Јела је као изгладнела оно што је било изнето пред њу, али нисмо могли да је наговоримо да нешто хране понесе и кући, јер Маргет не би примила храну понуђену из милосрђа. Урсула је однела на поточић нешто рубља да опере, али смо са прозора видели да јој је онако исцрпеној пракљача претешка. Позвали смо је да се врати и понудили јој мало пара, али она се плашила да их прими како не би Маргет нешто посумњала. Најзад их је узела, рекавши да ће објаснити како их је нашла на путу. А да не би лагала и своју душу тако отерала у пакао, она је рекла да ја новац бацим на пут, док она посматра; затим је прошла туда, угледала новац и кликнула од изненађења и радости, па га подигла и отишла својим путем. Као и сви остали у селу и она је брзо могла да измишља свакодневне лажи а да због њих не предузима никакве мере предострожности да јој душа не оде у пакао; али ово је била нека нова врста лажи и изгледала јој је опасна пошто није имала никаквог искуства с таквом врстом неистине. Ако би се њоме служила недељу дана, та лаж јој не би више задавала никакве муке. Тако смо ми саздани.

Бринуо сам се, питајући се од чега ће Маргет да живи. Урсула неће моћи да нађе свакога дана неку парицу на путу, можда је уопште више неће никада ни наћи. А и стидео сам се што нисам био уз Маргет, којој су пријатељи били толико потребни, али то је била кривица мојих родитеља, а не моја, и ту ја нисам могао ништа да учиним.

Ходао сам стазом, веома утучен, кад се у мени нешто одједанпут усталасе и кроз тело ми проструја неко изванредно весело и охрабрујуће осећање; био сам толико радостан да сам занемео – по томе сам знао да је Сатана негде у близини. То осећање сам био већ и раније искусио. Тренутак-два после тога он се створи поред мене и ја сам му причао све своје невоље и оно што се десило Маргети и њеном ујаку. У разговору скренусмо кривином путељка и угледасмо стару Урсулу која се одмарала у хладовини једног дрвета; она је у крилу држала неко залутало, мршаво маче и миловала га. Упитах Урсулу где га је нашла, а она ми рече да је долутало из шуме и ишло за њом, оно вероватно нема ни мајке ни пријатеља, па ће га она однети својој кући и бринути се о њему. Сатана рече:

„Чуо сам да сте веома сиромашни. Зашто желите да се оптеретите још једним устима која треба хранити? Зашто га не дате некоме ко је имућан?“

Урсула се на то увређено обрецну: „Да не бисте ви хтели да га узмете? Сигурно сте неки богаташ, јер изгледате отмени и имате лепо рухо.“ Затим она фркну, па додаде:

„Да га дам богаташу – будалаштина! Богати се брину само о себи; само сиротиња саосећа са сиротињом и помаже јој. Сиротиња и Господ. Господ ће се побринути за ово маче.“

„Откуда то знате?“

Урсула гневно севну очима. „Зато што знам!“ одсече она. „Ни врабац не падне на земљу, а да Он то не види.“

„Али врабац свеједно падне. Шта вреди што га неко гледа док пада?“

Стара Урсула зашкргута зубима не могавши за тренутак да изусти ни речи, толико је била ужаснута. Кад се прибра, она грмну: „Губи се за својим послом, штене једно, или ћу те одаламити штапом!“

Ја сам ћутао као заливен, толико сам се био скаменио од страха. Знао сам да би Сатана са својим појмовима о људском роду сасвим олако могао да је сможди, јер има још „толико других“, али ми се језик завео и нисам био у стању да је опоменем. Ипак, ништа се не догоди; Сатана остаде миран – миран и равнодушан. Вероватно је Урсула могла њега да увреди исто колико мува може да увреди краља. Старица после својих речи скочи живахно на ноге, као девојчица. Већ много година није тако поскочила. То је био Сатанин утицај; где год би долазио, он је за слабе и болесне био свежи дах лахора. Његово присуство је деловало чак и на оно мршаво маченце, па и оно скокну на земљу и поче да јурца за неким листићем. То изненади Урсулу и она је стајала и бленула за мачетом одмахујући главом у чуду и сасвим сметнувши с ума своју љутњу.

„Шта му би?“ упита она. „До малочас је једва ходало.“

„Још ви нисте видели такво маче“, рече Сатана.

Урсули није било до пријатељства са подругљивим странцем, па га само одмери, и одсече: „Волела бих да знам ко вас је звао овамо да ме гњавите? И шта ми ви па знате шта сам ја видела, а шта нисам?“

„Нисте видели маче коме су ресице на језику окренуте напоље, зар не?“

„Нисам — али нисте ни ви то видели.“

„Е, па онда загледајте мало боље ово маче и видећете.“

Урсула је постала веома живахна, али маче је било још живахније, па никако није могла да га ухвати и најзад је морала да дигне муке од њега.

„Дајте му неко име, па ће се можда одазвати.“

Урсула покуша са неколико имена, али маче се и не помаче с места.

„Назовите га Агнес. Покушајте с тим именом.“

На то име маче се одазва и доскакута до ње. Урсула му пажљиво погледа у језичак. „Ух, побогу, па то је истина!“ рече она. „Никада нисам видела такво маче. Је л' ваше?“

„Није.“

„Па како му онда знадосте име?“

„Зато што се све мачке те врсте зову Агнес и не би се одазвале ни на какво друго име.“

Урсула је била задивљена. „Па, то је право чудо!“ Онда јој слика бриге прелете лицем, јер се у њој пробуди празноверје, па нерадо спусти маче на земљу рекавши: „Вероватно би морала да га пустим да иде; не бојим се ја – не – није то страх, премда је свештеник – ма, чула сам да људи – заиста, многи људи... А, осим тога, маченцету је сад сасвим добро па може и само да се брине о себи.“ Она уздахну, па се окрену да пође и промрмља: „А тако је згодно и могло би нам правити друштво – кућа нам је тако тужна и пуста у ове тешке дане... Госпођица Маргет је тако жалосна и дошла је као сенка, а стари господар је у тамници.“

„Штета би било да га не задржите“, рече Сатана.

Урсула се хитро окрену – баш као да је очекивала да је неко охрабри.

„А, зашто?“ упита она чежњиво.

„Зато што ова раса мачака доноси срећу.“

„Доноси срећу? Је л' то истина? Младићу, знате ли сигурно да ли је то истина? Како то донесе срећу?“

„Па, бар новац донесе.“

Урсула се разочарала. „Новац? Мачка да доноси новац? Причате којешта! У овом крају не бисте никада могли да је продате; овде људи не купују мачке; чак никоме не можете ни да их утрапите.“ Она се окрену да оде.

„Нисам мислио на продају. Мислио сам да вам маче доноси приход. Ту врсту називају Срећном Мачком. Њихов господар свакога јутра у своме џепу налази четири сребрна гроша.“

Видео сам како старичино лице румени од гнева. Била је увређена. Овај деран тера с њом шегу помислила је. Она љутито гурну руке у џепове и испрси се да га поштено наружи. Горела је од беса. Отворила је уста и изговорила је три љутите речи... па се наједанпут утиша, а израз беса на њеном лицу се промени у изненађење, или чуђење, или страх, или тако нешто, и она полако извади руке из џепова, отвори их и испружи дланове. У једној руци била је она моја парица, а у другој четири сребрна гроша. Неколико тренутака је укочено зурила у шаку, можда је мислила да ће грошеви ишчезнути, па онда жарко и усрдно ускликну:

„Истина је – истина је – и ја се стидим и молим опроштај, о драги господару и добротинитељу.“ Затим она притрча Сатани и, по аустријском обичају, обасу му руку пољупцима.

Она је у себи можда веровала да је то ђаволско маче и слуга нечастивог; али то јој није сметало, маче ће моћи тим пре да извршава свој задатак и да породици обезбеди трошак за угодан живот, јер су чак и наши најпобожнији сељаци у новчаним питањима имали више поверења у споразум са нечастивим него с тамо неким арханђелоим. Урсула пође кући носећи Агнес у наручју, а ја изустих жељу да као и маче видим Маргет.

Тада ми дах застале, јер се тог трена створисмо тамо. Били смо у Маргетином салону и она нас је запањено гледала. Она је била слабашна и бледа, али сам знао да у Сатанином присуству то стање неће потрајати; тако је и било. Представио сам јој Сатану – то јест Филипа Траума, па смо онда сели и разговарали. Нико се није устручавао. Људи у нашем селу су пристојни, и ако је неки странац пријатан, брзо се с њим спријатеље. Маргет се чудила како смо ушли а да нас она није чула. Траум рече да су врата била отворена и да смо нас двојица ушли и чекали да се она окрене и да нас поздрави. То није била истина; ниједна врата нису била отворена; ми смо ушли кроз зидове или кроз кров, или низ оцак, или већ тако некако; но, било је свеједно како смо дошли, јер што је Сатана хтео да неко верује, тај је то заиста и веровао, те је и Маргет била сасвим задовољна тим објашњењем. А уз то она је била обузета мислима о Трауму; није ока са њега скидала, толико је био леп. То ми је било веома мило и био сам горд. Надао сам се да ће да изведе неку чаролију, али он то не учини. Као да је само желео да испољи пријатељство и да лаже. Рекао је да је сироче. Маргет се сажали на њега и у очима јој заблисташе сузе. Он рече да се своје мајке уопште и не сећа, да је она преминула док је он био сасвим мали; да му је отац дуго и тешко болестан и да нема тако рећи ни крова над главом – у ствари на овом свету – али да он има ујака који ради у тропским крајевима и који је веома богат и има свој монопол, те га тај ујак издржава. Само његово спомињање пажљивог ујака било је довољно да се Маргет сети свог ујака, па јој сузе опет навреше на очи. Затим она рече да би желела да се њихова два ујака сретну једанпут. Кад сам то чуо, ја задрхтах. Филип рече да би и он то желео, и ја поново задрхтах.

„Можда ће се заиста једном срести“, рече Маргет. „Путује ли ваш ујак много?“

„Ох, да, путује он на све стране; свуда има послова.“

Тако они наставише да ћаскају и јадна Маргет је бар извесно време заборавила своју тугу. То је био ваљда једини њен заиста ведар и весео сат у последње време. Видео сам да јој се Филип свидео, а одмах сам знао да ће тако бити. А кад је он казао да учи за

свештеника, приметио сам да јој се још више свиђа. А врхунац свега био је кад јој је обећао да ће уредити да јој дозволе да посети ујака у затвору. Казао је да ће тамничарима дати неки мали поклон, и да она увек треба да иде тамо увече, када овлада мрак, и да ништа не говори. „Само покажите ову цедуљицу и уђите, па је опет покажите када будете излазили“ – рече он, па нашврља неке чудне знаке на цедуљицу и даде и она је била безгранично захвална, и видело се како је грозничаво очекивала залазак сунца, јер у та стара свирепа времена затвореницима нису дозвољавали посете, а понекад су они годинама тамновали не видећи ни једно пријатељско лице. Закључио сам да су знакови на хартији чаробни и да тамничари неће знати шта раде, нити ће се ичега после сећати; тако је стварно и било. Тада Урсула промоли главу кроз врата и рече:

„Изволите на вечеру, госпођице.“ Онда угледа нас двојицу и уплашено ме позва руком; ја јој приђох, и она ме упита да ли смо причали о мачки. Рекох да нисмо, и њој би лакше, па ме замоли да не говоримо о томе, јер када би госпођица Маргет дознала за то, помислила би да је маче ђаволско и позвала би свештеника који би му истерао сву чаробну моћ, па не би више било прихода. Ја обедах да нећемо ништа причати и она се примири. Онда стадох да се опраштам од Маргет, али ме Сатана прекину и рече веома учтиво – па, не сећам се баш тачно шта је рекао, но он је, у ствари, малтене позвао себе и мене на вечеру. Маргет је, наравно, била страшно збуњена, јер није било разлога да претпостави да у кући има више хране него што би било довољно чак и каквој болесној птици. Урсула га је чула, па намргођена уђе право у собу. Најпре се изненади што је Маргет тако свежа и румена, па то и рече; затим проговори на свом матерњем језику, на чешком и – како сам доцније сазнао – рече: „Кажите му да иде, госпођице Маргет; нема довољно јела.“

Пре но што је Маргет стигла да каже било шта, Сатана се умеша и обрати се Урсули на њеном језику – што изненади и њу и њену господарицу. „Видех ли ја то малочас вас доле на стази?“

„Да, господине, тако је.“

„Ах, то ми је драго; видим да ме се сећате.“ Он јој се приближи и шапну: „Рекао сам вам да је то срећна мачка. Не брините се; она ће се већ за све постарати.“

То одагна све Урсулине бриге и у њеним очима сину огромна радост користољубља. Вредност мачета је порасла. Било је већ крајње време да Маргет одговори Сатани на то што се позвао на вечеру, и она то и учини на најбољи начин, поштено, природно како јој је и пристајало. Она рече да има мало чега да нам понуди, али да смо добродошли ако желимо то да поделимо с њом.

Вечерали смо у кухињи, а служила нас је Урсула. У тави је била једна рибица, реш испржена и примамљива, и могло се приметити да Маргет није очекивала тако укусно јело. Урсула донесе на сто рибу, и Маргет даде пола Сатани, пола мени, одбивши да и сама узме; баш је почела да говори да јој се тога дана риба не једе, али не стиже да каже то до краја. Наиме, приметила је да се у тави створила друга риба. Била је изненађена, али ништа није рекла. Можда је намеравала да доцније о томе испита Урсулу. Било је и других изненађења: меса и дивљачи, вина и воћа – чега у овој кући у последње време није било; али Маргет није ниједном узвикнула, чак није изгледала ни изненађена, што је, наравно, био Сатанин утицај. Сатана је стално причао и све нас забављао, па је време пролазило весело и пријатно; иако је испричао сијасет лажи, то није било рђаво од њега, пошто је он био само анђео, и није знао ништа боље. Они не разликују добро од зла; то сам знао зато што сам се сетио шта ми је он о томе казао. И Урсули се много допао. Хвалио ју је Маргети, у поверењу, но говорио је довољно гласно да то и Урсула чује. Рекао је да је она изврсна жена и да се нада да ће једнога дана саставити њу и свога ујака. Убрзо – Урсула стаде да се пренемаже и кикоће, као да је цурица; онда је намештала хаљину и шепурила се као каква шашава стара кока и све време се претварала да не чује шта Сатана прича. Ја сам се стидео, јер смо по томе били баш онакви каквим нас је Сатана сматрао, будаласта и безначајна раса. Сатана рече да је

код његовог ујака увек веома много гостију и да би његов дом био два пута привлачнији када би нека вешта жена била на челу тих весела.

„Али, ваш ујак је господин, зар не?“ упита Маргет.

„Да“, одговори Сатана равнодушно; „неки га чак из поштовања називају и принцом, али није он ускогруд; за њега је лична вредност све, а положај не значи ништа.“

Ја сам био опустио руку поред столице; Агнес дође и лизну је; тиме сам открио једну тајну. Хтедох да кажем: „Па, погрешили сте, ово је обична, најобичнија мачка; ресице на њеном језику нису окренуте напоље, већ унутра.“ Али нисам рекао ништа, јер нисам могао ни речи да изустим. Сатана ми се осмехну и ја разумедох.

Када се смрачило, Маргет стави храну, вино и воће у котарицу, па похита ка тамници, а Сатана и ја пођосмо према мојој кући. Помислио сам да бих волео да видим како је у тамници; Сатана чу ту моју мисао и у исти час се створисмо тамо. Сатана рече да се налазимо у ћелији за мучење. Ту је био точак за истезање и остале справе за мучења, а на зидовима су висила два-три чађава фењера која су појачавала ужас те мрачне просторије. Било је ту и људи и целата – али како нас они нису ни примећивали, закључих да смо невидљиви. Неки младић је лежао везан; Сатана рече да је он осумњичен да је јеретик, те да ће целати сада почети да га испитују. Захтевали су да призна кривицу за коју га оптужују, али он одговори да не може признати јер то није истина. Онда су почели да му забадају трн за трном под нокте, а он је урлао од бола. Сатани то није нимало сметало, али ја нисам могао да издржим, и морао је одмах да ме изведе одатле. Мучило ми се и хватала ме је несвест, али ме свеж ваздух поврати, и ми пођосмо према мојој кући. Рекох да је то животињско поступање.

„Не, то је људско. Не треба да вређаш животиње злоупотребом те речи; оне то не заслужују“, рече он, па продужи. „Таква је та твоја јадна раса – увек лаже, увек присваја врлине које нема, увек их оспорава вишим животињама, које их једине поседују. Ниједна животиња никада не чини нешто свирепо – то је монопол оних са осећањем морала. Када нека животиња наноси бол, она то чини невино; то није зло; она и не зна за зло. И, она не наноси бол само зато да би уживала што га наноси – то чини само човек. Надахнут тим својим прљавим осећањем морала! Осећањем чији је задатак да разазна добро од зла, са могућношћу да бира шта ће од то двоје да учини. Па, какву предност може он из тога да извуче? Стално бира, и у девет од десет случајева опредељује се за зло. Зло не би требало да постоји, и да нема осећања морала, оно не би ни могло да постоји. А човек је ипак тако неразумно створење да није у стању да схвати да га осећање морала сврстава на само дно лествице живих бића, и да је то веома срамотна особина. Осећаш ли се боље? Дођи да ти нешто покажем.“

Поглавље VI

За трен ока обресо се у неком француском селу. Ходали смо кроз неку огромну фабрику у којој су мушкарци и жене и мала деца аргатовали у врелој и прљавој просторији, у облацима прашине; били су у дроњцима, клонули од тешког рада, јер су били исцрпљени, изгладнели, мршави и поспани. Сатана рече:

„Ето вам вашег осећања морала. Власници ове фабрике су богати и веома побожни људи; надница коју плаћају овој својој сиротој браћи и сестрама довољна је тек толико да они не скапају од глади. Радно време је четрнаест часова дневно, како зими тако и лети – од шест ујутро до осам увече, и за малу децу и за све остале. И они свакога дана преваљују пут од свињаца, у којима станују, до фабрика, а исто толико и кад се враћају – четири миље тамо, четири миље овамо по блату и лапавици, по киши, снегу, суснежици и олуји, и то тако из године у годину. Они спавају само четири сата. Живе заједно као пси, по три породице у једној соби, у неописивој прљавштини и смраду; а кад наиђе болест, онда умиру као муве. Јесу ли ови бедни створови учинили неки

злочин? Нису. Шта су учинили да их тако грозно казне? Баш ништа, сем што су се родили у тој глупој људској раси. У тамници си видео како поступају са преступником; сада видиш како поступају са невиним и вредним. Да ли је ваша раса разумна? Да ли је овим смрдљивим невинашцима боље него оном јеретику? Зацело да није; његова казна је ништавна у поређењу са њиховом. Они мучитељи су му пребили кичму на точку, раскомадали су га и од њега је остала само каша после нашег одласка; сада је он већ мртав и ослободио се ваше дивне расе; али ови јадни сужњи овде – па они већ годинама умиру, а неки се неће ослободити живота још за много година. Осећање морала учи власнике фабрика да разликују добро од зла – па ето, видиш, шта је исход тога. Они сматрају да су бољи од паса. Ах, како сте ви нелогична и неразумна раса! И јадни – ох, неизрециво сте јадни!“

Затим он престаде да говори озбиљно, па се силно напрегну да нас исмејава и да се руга нашем поносу на наше ратничке подвиге, наше велике јунаке, наше вечне славе, наше моћне краљеве, наше древно племство, нашу дубоко поштовану прошлост – и смејао се и смејао толико да човека спопадне мука; најзад се мало смири и рече: „Али, на крају крајева, то све и није смешно; штавише, у томе има нечег сетног кад помислим колико је ваш живот кратак, а како се детињасто шепурите и какве сте сенке!“

У тренутку све око нас ишчезну и ја сам знао шта то значи. Одмах затим пролазили смо нашим селом, и доле, према реци, угледах трепераве светиљке „Златног јелена“. Тада из мрака зачух весео узвик: „Опет је дошао!“ То је био Сепи Волмајер. Он је осетио да му је крв нагло заструјала и да га обузима радост на такав начин да је то могло значити само једно – Сатана је близу, иако је било сувише мрачно да би га могао видети. Он нам се придружи те продужисмо да ходамо заједно, а Сепи је сав блистао од задовољства и узбуђено је говорио као неки заљубљени младић који је нашао своју изгубљену драгану. Сепи је био бистар и живахан дечак, пун заноса и златних речи, био је сасвим друкчији од Николаса и од мене. Био је пун новости о тајанственом нестанку Ханса Оперта, сеоске скитнице. Казао је да се људи радознано питају шта је с њим. Није рекао да су забринути – радознали, то је био добар израз и сасвим довољан. Већ неколико дана нико није видео Ханса.

„Није виђен од тренутка када се онако животињски понео“, рече Сепи.

„Шта је то животињско урадио?“ упита Сатана.

„Па, знате, он увек бесно удара свог пса, а то је добар пас и његов једини пријатељ, веран је и воли га, и никоме не чини зла; пре два дана опет га је пребио баш ни за шта – из чистог задовољства да га бије – а пас је урлао и просто га преклињао; а преклињали смо га и Теодор и ја, али нам он запрети и поново удари пса из све снаге, и изби му једно око, па нам рече: 'Ето, надам се да сте сада задовољни; то сте му ви учинили својим проклетим мешањем' – и тада се насмејао, животиња једна бездушна!“ Сепијев глас је дрхтао од сажаљења и гнева. Нагађао сам шта ће Сатана да му каже, и он баш то и рече.

„Опет погрешно употребљавате ту реч – то бедно клеветање. Животиње се тако не понашају, већ само људи.“

„Па, у сваком случају то је било нељудски.“

„Не, Сепи, није тако, то је било људски – сасвим јасно људски. Није пријатно слушати како вређаш више животиње приписујући им склоности које оне немају и којих нема нигде осим у људском срцу. Ниједна виша животиња није заражена болешћу која се зове осећање морала. Пази како се изражаваш, Сепи, избаци из свог речника те лажне фразе.“

Говорио је прилично строго – прилично строго за њега – те ми је било жао што нисам упозорио Сепија да буде пажљивији кад употребљава ту реч. Знао сам како се осећао. Не би он никако хтео да увреди Сатану; рађе би увредио све своје него њега. Тада настаде неугодан тајац, али убрзо дође спас, јер наиђе онај сироти пас са избијеним оком које му је висило из очне дупље, па оде право Сатани и поче испрекидано да цвили

и мрмља, а Сатана стаде да му одговара на исти начин, па је било јасно да разговарају на псећем језику. Седосмо сви на траву, на месечини, јер су облаци почели да се цепају, а Сатана узе главу пса на крило и, ставивши му око на место, излечи га; пас стаде да врти репом и да лиже Сатанину руку; био је дубоко захвалан и то му је и казао. Знао сам да му то говори иако његове речи нисам разумео. Затим су њих двојица још мало поразговарали, и онда нам Сатана рече:

„Он каже да му је господар био пијан.“

„Јесте, био је пијан“, рекосмо нас двојица.

„И сат касније пао је у ону провалију тамо иза врлетног пашњака.“

„Знамо где је то место; то је три миље одавде.“

„А пас је неколико пута трчао у село и преклињао људе да оду тамо, али они су га само гонили и нису га слушали.“

„Сетили смо се тога, али тада нисмо разумели шта је пас тражио.“

„Он је само тражио помоћ за човека који га је злостављао и само је на то мислио и није ништа ни јео, нити је шта тражио да једе. Две ноћи бдео је над својим господаром, па шта онда мислите о своме роду? Је ли рај остављен њему, а овај пас не може ући тамо као што вам причају ваши родитељи. Може ли ваш род било шта да дода моралу и племенитости овога пса?“ Онда се он обрати псу, који раздраган и срећан живо поскочи, очевидно готов да слуша наређења и нестрпљив да их изврши. „Скупите неколико људи, па пођите за псом – он ће вам показати где је та мрцина; поведите са собом и попа да га обезбеди, јер му је смрт близу.“

Чим то рече Сатана, на нашу жалост и разочарење нестале. Скупили смо људе, повели и оца Адолфа, а затим смо видели када је Ханс умро. Нико га није жалио сем пса; он је туговао за њим и завијао, лизао његово мртво лице, и био неутешан. На том истом месту га и сахранисмо, без мртвачког ковчега, јер он није имао новаца и ниједног пријатеља сем пса. Да смо стигли сат раније, свештеник би дошао на време да тог бедника пошаље у рај, а овако је отишао доле у онај ужасни огањ да целу вечност гори у пламену. Заиста је било штета што се на свету, у коме толико људи не зна шта ће с временом, није могао одвојити један једини сат времена за ово јадно створење, коме је био толико потребан и коме би тај сат претворио вечни бол у вечну радост. То је ужасно показивало вредност једнога сата, па помислих како никад више нећу ниједан час протраћити а да не осетим грижу савести и страх. Сепи је био потиштен и тужан, па рече да мора да је много боље бити пас и не излагати се тим страховитим опасностима. Повели смо пса кући и узели смо га под своје. Док смо ходали, Сепију паде на памет дивна мисао која нас развесели, па смо се онда много боље осећали. Рекао је да је пас опростио човеку који му је учинио толико зла, па ће Бог можда признати то опроштење грехова.

Затим је прошла једна веома досадна недеља, пошто Сатана није долазио; ништа нарочито се није догађало, а ми дечаци нисмо се усуђивали да обилазимо Маргет, јер ноћу је блистала месечина, па би родитељи могли да нас ухвате ако бисмо покушали да одемо к њој. Али смо два пута срели Урсулу на ливадама преко реке, где је изводила мачку на чист ваздух, и од ње смо чули да је све у реду. На себи је имала лепе, нове хаљине, и изгледала је срећна. Она четири гроша стизала су редовно, сваког дана, али их она није трошила на храну, вино и томе слично – мачка се о томе посебно бринула.

Све у свему, Маргет је прилично добро подносила усамљеност што су је сви напустили, и била је весела захваљујући помоћи Вилхелма Мајдлинга. Сваке ноћи одлазила је сат-два у затвор код ујака и угојила га је оним што је мачка стварала. Али она је желела да дозна нешто више о Филипу Трауму и надала се да ћу га опет довести. И Урсула је била радознала, и много се распитивала о његовом ујаку. Томе су се моји другови смејали, јер сам им испричао каквим јој је глупостима Сатана напунио главу. Од нас није ништа могла да сазна, јер су наши језици били везани.

Урсула нам рече једну малу новост: пошто су сада имали довољно новаца, узели су слугу да помаже по кући и да буде спољни момак. Трудила се да то рекне сасвим обичним тоном, као узгред, али је због тога била тако усхићена и уображена да јој се гордост просто читала на лицу. Уживали смо гледајући једва прикривено наслађивање сироте старице због тога дивног осећања госпоштине, али када смо дознали име тог слуге, питали смо се да ли је ипак добро учинила; јер, иако смо били млади и често поступали лакомислено, о неким стварима смо добро расуђивали. Тај слуга био је Готфрид Нар, једно глупо, добродушно створење, у коме није било ни трунке зла и против кога ништа нисмо имали; али на њему је ипак била сенка и тако је и требало да буде, јер није прошло ни шест месеци откако је његову породицу окужила једна друштвена бољка – баку су му спалили као вештицу. Кад та болест окужи крв, она не може увек да се истера само једним спаљивањем. И тек сада није био погодан тренутак да Урсула и Маргет имају везе с неким из такве породице, пошто је страх од вештица, према причању најстаријих људи у селу, током последње године порастао више него икада раније. И само спомињање вештице било је довољно да нас страховито претраши. Било је то сасвим природно, јер је последњих година било више врста вештица него раније; некада су вештице биле само старице, али одскора су оне свих узраста, чак и деца од осам и девет година; дошло је дотле да је свако могао одједном да се претвори у пријатеља нечастивог – без обзира на узраст и пол. Ми смо, у нашој малој покрајини, покушали да истребимо вештице, али што смо их више спаљивали, оне су све више ницале.

Једном су учитељи у неком девојачком пансионату, свега десет миља од нашег места, открили да су леђа неке девојчице сва црвена и запаљена, па су се страшно уплашили, верујући да су то знаци нечастивог. Девојчица се претрашила и молила их да је не туже, рекавши да су је то буве изуједале; али, наравно, није се на томе завршило. Прегледали су све девојчице, и од њих педесет, једанаест су биле добро ишаране, а остале мање. Одређена је комисија да извиди овај случај, али тих једанаест девојчица су само кроз плач звале своје мајке и ништа нису признавале. Онда су их затворили, сваку посебно, у мрачне собе, држали су их на црном хлебу и води десет дана и десет ноћи; до тада су оне већ биле избезумљене и подивљале, сузе су им усахнуле, више нису ни плакале; само су седеле, нешто мрмљале и одбијале да једу. А онда је једна признала и рекла да су оне често на метлама јахале кроз ваздух до поноћнаг скупа вештица и да су на једном пустом месту, високо у горама играле, пиле и банчиле са још неколико стотина вештица и са ђаволом и да су се све понашале саблажњиво, грдиле свештенике и хулиле на Господа. То је рекла – али није то говорила као што се казује прича, јер није могла да се сети појединости, све док је они нису подсетили на сваку од тих појединости, једну за другом; комисија је то баш и учинила пошто је тачно знала која питања да поставља; то су била сва она питања која су записана још пре два века да би их примењивали чланови комисија против вештица. Они су питали: „Да ли си ти радила то и то?“, а она би увек одговорила „да“; видело се да је измучена, уморна и да је све то нимало не занима. И, када су осталих десет девојака чуле да је она признала, признале су и оне одговарајући на питања са „да“. После су их све заједно спалили на ломачи, што је било праведно и добро; и сви су из целог краја похрлили да то виде. И ја сам отишао, али кад сам спазио да је међу њима и једна лепа и слатка девојчица с којом сам се некада играо, и која је, везана ланцима за ломачу изгледала тако жалосно, а мајка над њом нариче, обасипа је пољупцима и грли је, и рида „О, Господе! О, Господе!“ – све то ми постаде одједном тако ужасно да побегох.

Када су спаљивали Готфридову баку, била је цича зима. У оптужби је изнето да је она излечила једног болесника од тешке главобоље трљајући му прстима главу и врат – како је то она казала – али да је то, у ствари, радила уз помоћ ђавола, како је свима било познато. Хтели су да је испитају, али их она заустави и одмах признаде да њена моћ потиче од ђавола. Онда они одредише да је спале следећег јутра на нашем тргу. Први је

стигао апсанција који је требало да спреми ломачу и који је то и учинио. Затим је стигла она – довели су је тамничари – они је оставише па одоше да доведу још једну вештицу. Њена родбина није дошла с њом. Ако се народ разјари, могао би родбину засути псовкама, а можда и камењем. Ја сам дошао и дао сам јој јабуку. Она је чучала уз ватру, грејала се и чекала; смежуране усне и руке помодреле су јој од мраза. Затим наиђе неки странац. Био је то неки путник, на пролазу; казао јој је тихо две-три речи и, када је видео да нема никога сем мене да га чује, рече јој да је жали. Затим је упитао је ли истина оно што је признала, а она одговори да није. Он се изненади и би му је још више жао, па је упита:

„Па зашто сте онда признали?“

„Ја сам стара и веома сиромашна“, рече она, „и сама зарађујем свој хлеб. Другог излаза није било него да признам. Да нисам признала, можда би ме и ослободили. То би ме упропастило, јер нико не би заборавио да сам била осумњичена као вештица, не бих никад више нашла посла и где год бих отишла људи би напујдали псе на мене. За кратко време бих умрла од глади. Ломача је боља; све се брзо сврши. Били сте добри према мени, вас двојица, и од срца вам хвала.“

Она се приби ближе уз ватру и испружи шаке да их угреје, а снежне пахуљице падале су тихо и полако на њену старачку седу главу и чиниле је све белом и белом. Светина поче да се окупља, неко баци јаје и погоди је у око; јаје се разби и разли се низ старичино лице. Руља се насмеја. Једном сам испричао Сатани све што се десило са оних једанаест девојчица и са старицом, али га то нимало није гануло. Он ми само рече да је то људски род, а оно што људски род чини нимало није важно. И рече да је видео када је тај род стваран и да није направљен од иловаче него од блата – бар делом. Знао сам на шта он при том мисли – на осећање морала. Он опази ту мисао у мојој глави, то га је забављало и он се засмеја. Онда позва једног вола са пашњака, помилова га, поразговара с њим, па рече:

„Видиш – он не би морио децу глађу, страхом и самоћом, а онда их спаљивао зато што су признала туђе измишљотине које се никада нису ни догодиле. Нити би сломио срца невиних јадних старица и нагнао их да пре пођу у смрт него да остану међу људима, нити би их вређао на самртном часу. Јер он није упрљан осећањем морала, него чист као анђели, не зна за зло и никада га не чини.“

Онако диван, Сатана је могао свирепо да вређа када је то хтео, а то је хтео увек када би се говорило о људском роду. Увек га је гледао с омаловажавањем и никада није рекао ни једне љубазне речи за људе.

Дакле, као што сам рекао, ми дечаци смо сумњали да је баш сада згодно да Урсула запосли код њих једног члана породице Нар. Били смо у праву. Када су то људи дочекали, били су, наравно, озлојеђени. А, штавише, пошто ни Маргет ни Урсула нису имале довољно да једу, одакле им пара да хране још једна уста? То су они желели да сазнају; и, да би то пронашли, престали су да избегавају Готфрида; почели су да траже његово друштво и да пријатељски разговарају с њим. Њему је то било драго – он у томе није видео ништа рђавог, нити какву клопку – те је наивно свашта причао и није био опрезнији од неке краве.

„Пара!“ рече он, „имају их они ко блата. Поред стана и хране плаћају ми два гроша недељно. И могу вам рећи да живе у изобиљу; ни трпеза самог принца није богатија од њихове.“

Једне недеље ујутро кад се враћао са мисе, астролог пренесе ту невероватну причу оцу Адолфу. Овај се веома узбуди, па рече:

„То морамо да испитамо.“

Затим свештеник додаде да у основи тога морају бити неке враџбине, па онда мештанима рече да обнове везе са Маргет и Урсулом, али на ненаметљив и неупадљив начин те да добро отворе очи. Саветовао им је да се ничим не одају и да никако не изазову сумњу укућана. Мештани су се у почетку устезали да уђу у ту ужасну кућу, али

им поп рече да ће они док се налазе тамо, бити под његовом заштитом, те да им се ништа рђаво не може догодити, нарочито ако са собом понесу мало свете воде и ако држе бројанице и крстове при руци. То их умири и у њима продуби жељу да пођу тамо; а злоба и пакост подстакосе најгоре мештане да похлепно крену у ту кућу.

И тако је јадна Маргет поново стекла друштво и сијала је од среће због тога. Она је била као и други што су – људско биће – срећно у добру и склоно да се тиме мало и размеће; а била је и људски захвална што су је људи опет окружили топлотом и што су је пријатељи и остали мештани поздрављали с осмехом на лицу; јер, од свих тегоба најтеже је можда подносити када вас суседи напусте и окрену вам леђа, па останете усамљени и постиђени.

Препреке су нестале и сада смо сви могли да одлазимо тамо, што смо и чинили – а ишли су и наши родитељи и сви остали – из дана у дан. Мачка је почињала да се напреже. Стварала је за госте све што је најбоље и свега је било у изобиљу – између осталог, многа јела и пића која они никада раније нису ни окусили и о којима су само нешто дочули из друге руке, од принчеве послуге. А и прибор за јело на трпези био је далеко изнад обичног.

С времена на време Маргет би се забринула и упорно би прогонила Урсулу питањима; а Урсула се непоколебљиво држала свога и тврдила да је то дело пировиђења, не говорећи ни речи о мачки. Маргет је знала да провиђењу ништа није немогуће, али она није могла сасвим да поверује да то заиста долази од њега, иако се бојала да то и каже, да не би тиме изазвала какву несрећу. Помислила је и на враџбине, али ту претпоставку је сместа одбацила, јер се ово догађало и пре но што је Готфрид почео да ради код њих, а знала је да је Урсула побожна и да огорчено мрзи вештице. Када је Готфрид дошао код њих, провиђење их је већ било засуло даровима, чврсто се укопало и добијало сву захвалност. Мачка због тога није гунђала, већ је, стичући искуства, смирено наставила да бива све издашнија и раскошнија.

У свакој заједници, малој или великој, постоје увек добри људи који по својој природи нису ни зловни ни нељубазни, и који не чине ништа непријатно сем ако их на то натера страх, или када је њихов сопствени интерес у великој опасности или нешто томе слично. И у Езелдорфу су постојали такви људи и обично се њихов добар и благ утицај осећао, али ово нису била обична времена – због страха од вештица – па је изгледало да у нашем месту није остало ниједно благо и сажаливо срце о коме бисмо могли говорити. Свако се бојао невероватног стања у Маргетиној кући, нимало не сумњајући да су у основи свега тога враџбине и сви су се избежумили од страха. Наравно да је неколицина жалила Маргет и Урсулу због опасности која се над њима надвијала, али они то, наравно, нису казали; нису се усуђивали да ураде тако нешто. Стога су остали чинили оно што им је било воља и није било никога да посаветује неку девојку и будаласту жену и да их упозори да се умере. Ми, дечаци, желели смо да их упозоримо, али смо из страха устукнули када је то доистински требало урадити. Закључили смо да нисмо ни довољно одважни, ни довољно смели да учинимо једно племенито дело кад постоји могућност да нас то дело доведе у невољу. Ниједан од нас није ту малодушност признао осталима, већ смо поступили како би поступио и свако други – прешли смо преко тога и стали причати о нечем другом. А знао сам да смо сви осећали колики смо бедници док смо, заједно са оним жбирима, јели и пили за Маргетином богатом трпезом, хвалили је и ласкали јој заједно са осталима, посматрали је како је будаласто срећна, а истовремено смо себи пребацивали како јој никада ни речју нисмо навестили и упозорили је да треба да се чува. И, заиста, она је била срећна и горда као каква принцеза и била је силно захвална што је поново окружена пријатељима. А све то време ти људи су само мотрили и све што су видели достављали су оцу Адолфу.

Али он све то није могао да ухвати ни за главу ни за реп. Морао је ту негде, у Маргетиној самој кући да постоји неки чаробњак, али ко ли је то био? Маргет се није бавила никаквом магијом, а ни Урсула, па чак ни Готфрид; ипак са трпезе никад није

нестало ни вина, ни укусних јела и није постојало, то што гост не би добио ако би само затражио. Било је обично да вештице и чаробњаци стварају таква чуда – то није било ништа ново; али да то чине без икаквог врачања, па чак и без грмљавине, земљотреса, муња и сабласти – то је било ново, необично и нешто сасвим неуобичајено. У књигама се није спомињало ништа слично. Зачаране ствари увек су нестварне. У незачараној средини зачарано злато се претвара у прашину, а храна се осуши и ишчезне. Али та проба у овом случају није успела. Жбири донесоше узорке из Маргетине куће: отац Адолф се над њима молио и гонио нечастивог, али тиме ништа није постигао; јело и пиће је остало исто онакво какво је и било; подлегало је само природном труљењу и то је трајало уобичајено време.

Отац Адолф био је не само збуњен него и озлојеђен; наиме, ти докази су га безмало убедили – дубоко у души – да у целом случају и нема никаквих враџбина. Али ти докази нису га потпуно убедили, јер би то могла да буде нека нова врста враџбине. Уосталом, и то се може установити: ако то раскошно обиље хране не доносе споља него се ствара на лицу места, онда су ту сигурно посредни враџбине.

Поглавље VII

Маргет најави посело и позва четрдесет људи; то је требало да буде за седам дана. Била је то сјајна прилика. Маргетина кућа налазила се мало даље од осталих и лако се магла мотрити. Целе недеље уочи посела будне очи посматрале су њену кућу. Маргетини укућани су излазили и улазили као и обично, али у рукама нису ништа носили, и ни они, ни други ништа нису доносили у кућу. Та је чињеница установљена. Очевидно је да у кућу храна за четрдесет особа није унесена. Ако пред њих буду изнели било какво послужење, то ће морати да направе у самој кући. Тачно је да је Маргет сваке вечери излазила са котарицом у руци, али жбири су утврдили да ју је увек враћала празну.

Гости су дошли у подне и напунили су кућу. После њих стигао је отац Адолф, а убрзо за њим и астролог, без позива. Жбири су га обавестили да ни на главни ни на споредни улаз нису унети никакви пакети. Он је ушао и видео је како сви навелико једу и пију и да се све развија весело и свечано. Погледао је око себе и приметио да су многе куване и печене ђаконије и све домаће и страно воће лако покварљиво, а констатовано је да је све то свеже и савршено. Ту није било ни приказа, ни чаролија, ни грмљавине. То је, дакле, све тако. То су враџбине. И не само то; штавише то је била нека нова врста враџбине – враџбине о каквој се никада није ни сањало. То је била силна моћ, величанствена моћ; он одлучи да открије у чему је тајна. Кад буде објавио ту тајну, одјекнуће по целом свету, чуће се и у најудаљенијим земљама, сви ће народи занемети од изненађења – и свуда ће то носити собом и његово име и он ће заувек постати славан. Срећа је што је баш он то открио, силна срећа; и, снујући о блиставој слави, замутило му се у глави.

Сви у кући му услужно направише места; Маргет му учтиво понуди да седне; Урсула нареди Готфриду да за њега унесе посебан сто. Онда стави чаршав на сто и постави, па га упита шта би желео.

„Донесите ми што год хоћете“, одговори он.

Двоје служинчади изнесоше послужење из оставе, заједно са белим и црним вином – пехар белог, пехар црног. Астролог, који вероватно никада раније није видео овакве послastiце, насу чашу црног вина, испи је, напуни још једну и одма поче слатко да једе.

Нисам очекивао Сатану, пошто је прошло више од недељу дана како сам га видео или чуо о њему, али он уђе – осетио сам то, иако су многи људи стајали преда мном и нисам могао да га видим. Чуо сам како се извињава што је дошао непозван; хтео је одмах да оде, али га Маргет замоли да остане, и он јој се захвали и остаде. Она га

проведе кроз кућу и представи га девојкама, Мајдлингу и неким старијим гостима; зачу се жамор шапутања: „То је тај млади странац о коме смо толико слушали и кога никако нисмо могли да видимо јер врло много путује.“ „Види, драга моја, види, како је леп – како ли се само зове?“ „Филип Траум.“ „Ах, како му то одговара!“ (Знате „Траум“ на немачком језику значи „сан“.) „Шта ради он?“ „Причају да студира за свештеника.“ „Ех, са таквим дивним лицем – једнога дана ће постати кардинал.“ „Одакле је?“ „Кажу да је негде из тропских крајева и да тамо има неког богатог ујака.“ И тако даље. Он се одмах снашао; сви су желели да се упознају и да поразговарају с њим. Сви су осетили како је ваздух одједанпут постао свеж и пријатан, па су се због тога чудили, јер су видели да напољу сунце пече исто онако као и раније и да на небу нема ниједног облачка, али нико, наравно, није погодио због чега је то тако.

Астролог је испио другу чашу, па насу и трећу. Затим спусти боцу и случајно је преврну. Он је задржа, пре него што се много вина просу и диже је према светлости, говорећи: „Каква штета – ово је краљевско вино.“ Онда му се лице озари радошћу или тријумфом или тако нечим, па рече: „Брзо! Дајте какву посуду.“

Донесоше једну посуду од четири кварте. Он узе боцу од две пинте и поче да сипа; сипао је, сипао, а црно вино је клокотало и текло у белу посуду и пунило је све више; сви су запањено бленули, без даха – а посуда је ускоро била до врха пуна.

„Погледајте боцу“, рече он дигавши је; „још је пуна.“ Бацих поглед на Сатану, а он тога часа нестаде. Тада отац Адолф нагло устаде, зајапурен и узрујан, па се прекрсти и стаде да грми својим гласом: „Ова кућа је пуна чини и проклета!“ Гости почеше да ридају и да вичу, па нагрнуше ка вратима. „Позивам укућане који су откривени да...“

Тог тренутка он занеме. Лице му поцрвени, па помодри, али ни гласа није могао да изустити. Тада угледах Сатану; он се као каква измаглица стапао у тело астролога; астролог диже руку и очигледно сопственим гласом рече: „Чекајте – останите ту где сте.“ Сви стадоше као укупани. „Донесите левак!“ Урсула, која се тресла од ужаса, донесе левак, а он га стави у боцу па подиже ону велику посуду и поче да пресипа вино натраг, док су сви разрогачено, нетремице гледали, запањени, пошто су знали да је боца била пуна пре него што је он почео да сипа у њу. Он је све вино из посуде пресуо у флашу, насмешио се свима у соби и рекао немарно: „Ништа то није – то може свако да уради. Са мојом моћи ја могу да стварам и много већа чуда.“

Са свих страна се разлеже врисак уплашених: „Ох, Господе, нечастиви је ушао у њега!“ И сви дивље похрлише ка вратима, те тако из куће нестадоше сви они којима ту није ни било место; остали смо само ми, децаци, и Мајдлинг. Ми смо знали у чему је тајна и казали бисмо је да смо то могли учинити. Били смо дубоко захвални Сатани што је у правом тренутку дошао у помоћ.

Маргет је била бледа и плакала је; Мајдлинг је изгледао као скамењен, а и Урсула такође; али најгоре је било с Готфридом – он није могао честито ни да стоји, толико је био слаб и уплашен. Знате, он је био из породице вештица и за њега би било врло гадно да буде осумњичен за тако нешто. Агнес полако уђе у собу; изгледала је као божји праведник који о свему што се догодило ништа не зна, па хтеде да се очеше о Урсулу, да би је она помиловала, али Урсула уплашено устукну од ње правећи се као да то не чини зато што је неучтива, јер је врло добро знала да не би било добро да поквари односе са једном таквом мачком. Али ми смо узели Агнес у наручје и стали је миловати, јер се Сатана не би спријатељио с том мачком да о њој није имао добро мишљење, а нама је то била довољна препорука. Изгледа да је он имао поверења у све што није имало Осећање морала.

Напољу су се гости панично разбежали на све стране, сви су били ужасно уплашени; због метежа који су направили својим трчањем и кукњавом, вриштањем и викањем цело село убрзо похрли из кућа да види шта се догодило: светина закрчи друм и узбуђено и заплашено стаде да се гурка; онда се појави отац Адолф и сељаци се раздвојише у два блока, као што се некад, давно, раздвојило Црвено море, и ускоро том

стазом прође астролог крупним корацима и мрмљајући, а где је пролазио, стаза би се за њим поново спајала у збијену масу, која је ћутала као заливена, уплашена, укочених погледа; свима су се груди брзо дизале и спуштале, а неколико жена паде у несвест; и кад је он прошао, гомила се опет саби, па крену за њим на извесном одстојању; сви су узбуђено углас говорили, распитујући се и обавештавајући о чињеницама. Пошто су се обавестили о чињеницама, они су их причали другима дотерујући их – дотерали су их тако да посуда вина постаде бачва, чија је цела садржина стала у једну боцу, која је ипак на крају остала празна.

Када је астролог стигао до трга, он оде право неком мађионичару, фантастично обученом, који је бацао у ваздух три месингане кугле. Узе их од њега, окрену се светини која се приближила и рече: „Овај јадни комедијаш уопште не познаје свој занат. Приђите ближе да видите једну мајсторију.“

Рекавши то, он хитну кугле увис, једну за другом, и поче да их окреће у ваздуху у витком и сјајном овалу, па онда додаде још једну, затим још једну, па још једну и ускоро – нико није видео одакле их он то извлачи – додавао их је, додавао и додавао, овал се стално ширио, а његове руке витлале су тако хитро да су изгледале управо као нека мрежа или нека замагљена површина и уопште нису личиле на руке; према онима који су бројали, сада је у ваздуху било око стотину кугли. Овај велики овал који се вртео, подиже се двадесетак стопа увис; био је то блистав, треперав и чаробан приказ. Тада он прекрсти руке и нареди куглама да наставе да се врте без његове помоћи – и оне су то и учиниле. После два минута он рече: „Е, па сад је доста“, и овал се распрсну и тресну на тло, а кугле се расуше и откотрљаше на све стране. И, где год би се нека од кугли докотрљала, људи би устукнули од страха и нико се није усуђивао да их дотакне. Он се због тога грохотом смејао, подсмевао се људима и називао их кукавицама и бабама. Тада се астролог окрену и угледа затегнуту жицу, па рече да будалине свакодневно бацају паре да би гледале неспретну и невешту хуљу која понижава ту лепу вештину; сада треба да виде правог мајстора. Тада он скочи увис и чврсто стаде ногама на жицу. Затим хитро одскакута целом дужином жице, с једног краја на други, и то на једној нози, покривши очи рукама; а потом поче да се преврће преко главе, напред и натраг, и преврну се двадесет седам пута.

У маси се зачу жамор, пошто је астролог био стар и до тада је тешко ходао, а каткад је и храмао, а, гле, како је сада окретан и како изводи вештину за вештином, и то невероватно живо. Најзад он лако скочи на земљу, па пође друмом, зађе за угао и нестане. Онда та велика, бледа, занемела и густа маса дубоко одахну, и људи се згледаше, као да се питају: „Да ли се то стварно одиграло? Је ли и ти то видео, или само ја – јесам ли ја то сањао?“ Онда почеше тихо да разговарају, па у паровима кренуше кућама; још увек су жагорили онако преплашено, уносећи се један другом у лице, стављајући руке на мишице, правећи и друге сличне покрете које људи обично чине када на њих нешто остави дубок утисак.

Ми, дечаци, ишли смо иза наших очева и слушали, хватајући све што смо могли од онога што су говорили; а када су сели у нашој кући и продужили разговор, остали смо и даље с њима. Били су веома нерасположени, јер ће, како су то они говорили, неизбежно морати да дође до пропасти села после ове страшне појаве вештица и ђавола. Онда се мој отац присети како је отац Адолф занемео у тренутку када је стао да грми на ђаволове слуге.

„Они се до сада нису усуђивали да ставе руку на једног миропомазаног слугу Господњег“, рече мој отац, „и уопште не могу да схватим како су се усудили да то учине онда кад је свештеник носио своје распеће. Зар није тако?“

„Да“, рекоше остали, „видели смо да га је носио.“

„То је озбиљно, пријатељи моји, веома озбиљно. Раније смо увек имали заштиту. Овог пута то није успело.“

Остали се стресоше, као да им је зима, и прошапташе то што је отац рекао: „Овог пута то није успело. Бог је дигао руке од нас.“

„Да, то је истина“, рече отац Сепи Волмајера; „више нема ниоткуда помоћи.“

„Људи ће то схватити“, рече судија, Николасов отац, „и очајање ће их лишити снаге и храбрости. Заиста су нам дошла зла времена.“

„У праву сте, комшија“, рече мој отац; „сви ћемо страдати – сви ћемо изгубити добар глас – а многи и положаје, имања. Ох, благи боже!“

„Шта је?“

„То може да дође – и да нас сасвим упропасти.“

„Шта то – за име Божје?“

„Искључење из цркве!“

То их ошину као гром, били су као ошамућени од ужаса. Затим им страх од те пропасти ули снаге, па престадоше да очајавају и почеше да смишљају начин на који би се та катастрофа спречила. Спомињали су један, па други, па још један излаз, и тако су разговарали до сутона, а онда признадоше да за сада не могу да нађу пут спасења. И тако се растадоше тужни, потиштени и пуни злокобних слутњи.

Док су се они опраштали, ја кришом изиђох и упутих се Маргетиној кући да видим шта се тамо догађа. Срео сам много људи, али ме нико не поздрави. То би требало да изгледа чудно, али није било тако пошто су сви били толико узрујани од страха и стрепњи, и мислим да нису ни били при себи; сви су били бледи и исцрпени, ходали су као у сну, отворених очију ништа не опажајући; усне су им се покретале, али нису ништа говорили и несвесно су забринуте ширили руке.

Код Маргет је било као на сахрани. Она и Вилхелм седели су једно поред другог на софи, али ништа нису говорили, чак се ни за руке нису држали. Обоје су били страшно суморни, а Маргетине очи биле су црвене од силног плача. Она рече:

„Преклињала сам га да оде и више никада не прекорачи праг ове куће и да се тако спасе. Не могу да поднесем помисао да ја будем његов убица. На ову кућу су бачене чини и нико у њој неће избећи ломачу. Али он неће да оде и изгубиће главу са нама осталима.“

Вилхелм рече да неће да иде; ако њој прети опасност, њему је место уз њу и он ће ту остати. Тада она поново заплака, и све то је било тако жалосно да зажалих што сам уопште долазио. А онда неко закуца и Сатана уђе свеж, весео, диван и са собом донесе ону своју опојну драж и све се учас промени. Ни једном речју не помену оно што се одиграло, ни ужасна страховања која су ледила крв у жилама свакоме у нашем селу, него поче да прича и ђаска о свим могућим веселим и пријатним стварима; затим је говорио о музици – то је био мајсторски потез којим је распршио остатке Маргетине потиштености и сасвим је развеселио те је она с будном пажњом почела да га слуша. Она никада раније није чула да неко тако добро и зналачки говори о музици, па је то тако очара и усхити да оно што је осећала озари њено лице и исказа се у њеним речима; и Вилхелм је то приметио, али није изгледао онако задовољан колико је требало да буде. После тога Сатана стаде да прича о песништву, па је и рецитовао неке песме, и то веома добро, и Маргет је поново била очарана; а Вилхелм је опет био мање задовољан него што је требало да буде, али овог пута Маргет то примети и обузе је грижа савести.

Те ноћи утонуо сам у сан уз пријатну музику – киша је ромињала по прозорским окнима и чуло се потмуло тутњање далеке грмљавине. У глуво доба ноћи дође Сатана, пробуди ме и рече: „Хајде са мном. Куда ћемо да се упутимо?“

„Било куда, само да сам поред тебе.“

А онда сунчеви зраци жестоко блеснуше и он рече: „Ово је Кина.“

Било је то велико изненађење, и осетих се скоро пијан од сујете и радости што сам стигао тако далеко – толико много, много даље него што је путовао било ко други у нашем селу, укључујући и Бартела Сперлинга, који је био тако горд на своја путовања. Летели смо над тим царством више од пола сата и цело смо га видели. Призори које смо

гледали били су изванредни; нешто је било лепо, а нешто исувише страшно. На пример – него, о томе ћу причати касније, као и о разлогу зашто је Сатана изабрао Кину за овај излет, а не неке друге крајеве; када бих о томе сада развезао, то би прекинуло нит моје приче. Најзад смо престали да летимо и спустили смо се на земљу.

Седосмо на планину која је била изнад пространог предела планинских венаца и клисура, долина, равница и река, са градовима и селима уснулим на сунцу, а далеко, далеко на хоризонту блештало је сиње море. Био је то приказ тих и сањалачки, прекрасан за око, пун одмора за душу. Кад бисмо само могли тако да се винемо кад год то зажелимо, било би много лакше живети на овом свету, јер човеку промена околине пребаци тешке бриге на друго раме и одагна стари, устајали замор и из душе и из тела.

Разговарали смо, и мени паде на памет да покушам да поправим Сатану и да га убедим да води бољи живот. Говорио сам му о свему ономе што је починио и молио сам га да буде увиђавнији и да престане са унесрећавањем људи. Рекох му да знам како он то није чинио из злих побуда, али да треба да застане и добро размисли о свим могућим последицама до којих може довести нешто, и пре него се у то онако пренагло и насумице упуту. Ако би поступао тако, онда не би стварао толико невоља. Нисам га увредио овим својим отвореним речима; то га само развесели и изненади, па рече:

„Шта кажеш, поступај насумице? То ја сигурно никад не чиним. Велиш, треба да станем и размислим о могућим последицама? А зашто? Ја увек врло добро знам последице својих поступака – и знам их унапред.“

„Ох, Сатана, па како онда можеш да чиниш такве ствари?“

„Добро, испричаћу ти зашто је то тако, а ти мораш да разумеш, уколико то можеш. Ти припадаш једној чудној врсти бића. Сваки човек је истовремено у неку руку машина патње и машина среће. Те две машине складно делују у њему, једном фином и осетљивом тачношћу, и то чине слеђујући начело равномерног смењивања. За сваку срећу коју произведе прва машина у њему, она друга је спремна да то збрише неком тугом или болом – а можда и туцетом несрећа.“

У већини случајева живот човека је отприлике подједнако подељен на срећу и несрећу. Ако није тако, онда несрећа преовлађује – и то увек, а никада оно друго. Каткад су склоп и нарав човека такви да је његова машина беде у стању да обави скоро сав посао. Такав човек живи безмало не знајући шта је то срећа. Све што додирне, све што ради, доноси им несрећу. Јеси ли када срео такве људе? Таквим људима живот није никакво благо, зар не? Њима је живот само ропац. Каткад за један сат среће човекова машина нагони га да то касније плаћа тешким годинама чемера. Зар не знаш то? То се стално догађа. Одмах ћу ти испричати неколико таквих случајева, Ето, становници твога села за мене ништа не представљају – ти то знаш, зар не?“

Не хтедох да будем сувише отворен, па рекох да сам тако нешто наслућивао.

„Ех, па видиш, истина је да они за мене баш ништа не представљају. Није могуће да они мени нешто значе. Разлика између њих и мене је бесконачна и неизмерна. Они немају разума.“

„Немају разума?“

„Немају они ништа што би на то макар и личило. Једном ћу да рашчланим то што човек назива својим разумом и изнећу ти појединости тог дармара, па ћеш онда и сам видети и све то схватити. Људи немају ничег заједничког са мношћем – међу нама нема никакве додирне тачке; они имају своје мале бенасте осећаје и сићушне бенасте таштине, безобразлуке и амбиције; њихов мајушни бенасти живот је само грцави смех, уздах, па нестајање у бескрајном понору мрака и, они, уосталом, уопште немају осећања. Имају само Осећање морала. Објаснићу ти шта мислим. Ево, види овог црвеног паука, мањег од вршка чиоде. Можеш ли ти замислити да се један слон интересује за њега – да се брине је ли он срећан или није, је ли богат или сиромашан, да ли му драгана узвраћа љубав или не, да ли му је мајка болна или здрава, поштују ли га у друштву или не, хоће ли га непријатељи смождити или пријатељи оставити, да ли ће му се наде изјаловити или

ће његове политичке амбиције пропасти, или, да ли ће умрети међу својима или ће окончати напуштен и презрен у туђој земљи? Тако нешто слону не може никада да буде важно; то за њега баш ништа не значи; он не може да смањи своја саосећања на микроскопски сићушне размере паукових проблема. За мене је човек као што је за слона црвени паук. Слон нема ништа против паука – он не може да се спусти на ту незнатну висину; ја немам ништа против човека. Слон је равнодушан; и ја сам равнодушан. Слон се не би гњавио тиме да пауку нанесе неко зло; а ако би му то пало на памет, могао би да му учини какво добро, уколико му тако нешто искрсне а да га то ништа не кошта. Ја сам људима чинио добра, а не зла.

Слон живи читав век, а црвени паук један дан; у погледу снаге, разума и достојанства једно од другог је астрономски далеко. Па, ипак, у томе, као и у осталом, човек је неизмерно ниже испод мене него што је сићушни паук испод слона.

Човеков разум неспретно, мучно и напорно крпи ситне безначајности и долази до неког резултата – било какав да је тај резултат. Мој ум ствара! Наслућујеш ли каква је то моћ? Ствара, шта год зажели – и то за трен ока. Ствара, а не треба му никакав материјал да би стварао. Ствара течности, чврста тела, боје – било шта, ствара све – и ни из чега, онако из ваздуха, из онога што је бестелесно, а што се зове мисао. Човек замисли свилену нит, замисли машину да је испреде, замисли слику, и онда недељама ради да би на платну извезао ту слику том нити. Ја само све то замислим и у ледећем тренутку све је то пред тобом – створено.

Ја замислим песму, мелодију, ток партије шаха – ма шта – и то је ту. То је басмртни ум – ништа није ван његовог домашаја. Ништа не може да скучи моје бескрајне хоризонте; мени су стене прозирне, а мркла помрчина је за мене дан. Ја не морам да отварам књигу; једним јединим погледом кроз корице упијам целу њену садржину; она ми остаје у глави и ни за милион година не могу да заборавим ниједне речи из ње, а ни место било које речи у тој књизи. У лобањи човека, птице, рибе, инсекта или било ког другог бића, не одвија се нешто што се може сакрити од мене. Једним погледом ја продирам у мозак мудраца и све оне мудрости које он стиче током шездесет година – моје су; он може да заборави, он их и заборавља, али ја – ја све памтим, све знам.

А сада, кад у твојим мислима видим да ме прилично добро разумеш – да наставимо. Околности могу бити такве да се паук допадне слону – под претпоставком да слон уопште може да га види – али он га не би могао волети. Његова љубав је за његов род – за њему равне. Љубав једног анђела је величанствена, дивна, божанствена, њу човек не може ни да схвати – та љубав је бесконачно далеко од њега! Али она је ограничена само на њему равна божанска бића. Када би она макар тренутак овлаш додирнула неког из твог рода, та љубав би га потпуно уништила и од њега би остао само пепео. Не, ми не можемо да волимо људе, али према њима можемо да будемо безбесножно равнодушни; каткад они могу да нам се свиђају. Ти и твоји другови ми се допадате, свиђа ми се отац Петер и ради вашег добра све ово чиним за ваше село.“

Видео је како сам помислио да се подсмева, па објасни своје поступке:

„Твоје селу чинио сам добра иако то не изгледа тако. Твој род никад не разазнаје срећу од зла. Они увек бркају једно са другим. И то зато што не могу да сагледају будућност. Оно што ја чиним за твоје село једног дана ће уродити плодом; у извесним случајевима у тим плодовима уживаће они сами, а у другим још нерођена поколења. Никада нико неће ни појма имати да сам ја био узрок томе, али то ће ипак бити истиина. Ви, дечаци, имате једну игру: поставите ред опека које су по неколико инча удаљене једна од друге; онда гурнете једну опеку, она сруши ону поред себе, а ова сруши следећу – и тако даље, док се цео ред не поруши. Такав је и људски живот. Први покрет детета сруши почетну опеку, а током живота остале ће неминовно обарати једна другу. Кад би ти могао да видиш будућност, као што ја могу, видео би све оно што ће се том створењу догодити; јер ништа не може да измени редослед његовог живота, пошто га је онај први

догађај усмерио. То јест, ништа га неће изменити, јер сваки поступак неизоставно проузрокује други поступак, а тај проузрокује трећи и тако иде све до краја, а само видовињак може погледом да обухвати читав тај ред и тачно да види када неки поступак треба да наиђе, од колевке до гроба.“

„Да ли бог одређује ток живота?“

„Мислиш – да ли га предодреди? Не. Ток живота одређују човекове околности и околина. Његов први поступак одређује други и све оне што за тим следе. Претпоставимо, примера ради, да човек прескочи један од ових поступака; нешто на изглед безначајно; претпоставимо да је било писано да он одређеног дана, у одређени сат, и минут, и секунд и делић секунде, треба да оде на врело, и да није отишао. Ток живота тога човека ће се отада потпуно променити; од тада па све до граба био би потпуно друкчији него ток живота који је за њега одредио његов први поступак у детињству. Заиста, да је отишао на извор, он би можда доспео на царски престо, а пропустивши да то учини, његов ток живота може га стога довести до просјачког штапа, а његове кости могу се наћи у сиротињском гробу. На пример: да је у било ком тренутку, рецимо, кад је био дечак, Колумбо порескочио ма и најбезначајнију карик у ланцу догађаја које је његов први поступак у детињству неизбежно одредио, то би му променило читав каснији живот и он би постао свештеник, умро би непознат у неком италијанском селу, а Америка не би била откривена још за два столећа. Ја то знам. Да је прескочен било који од милијарду поступака у ланцу Колумбовог живота, његова судбина сасвим би се изменила. Испитао сам свих милијарду његових животних путева и само у једном од њих појављује се откриће Америке. Ви, људи, уопште и не наслуђујете да су сви ваши поступци једнако важни, али то је истина; за човекову судбину исто је тако важно замахнути руком на одређену муву као било који други одређени поступак...“

„Као освајање неког континента, на пример?“

„Да, тако је. Но, видиш, ниједан човек никада не прескочи ниједну карик у – то се никада није догодило! Чак и онда кад покушава да се реши хоће ли нешто да учини или не, већ само то је једна карика, један поступак и има своје одређено место у ланцу његове судбине; кад он коначно одлучи да нешто предузме, то је исто тако оно што је он неопходно морао да учини. Сада видиш да човек никада неће мимоићи неку карик у своме ланцу. Он то не може. Ако би одлучио да покуша, сама та намера била би једна неизбежна карика – мисао која је морала да искрсне управо тог момента и која је одређена првим поступком у његовом најранијем детињству.“

То је звучало тако злокобно!

„Човек је сужањ целог живота“, рекох сетно, „и никад не може да се ослободи.“

„Не, сам он не може да избегне последице свог првог поступка у детињству. Али ја га могу ослободити.“

Погледах га суморно.

„Променио сам ток живота извесном броју сељака у твоме месту.“

Покушао сам да му захвалим, али ми је било тешко да то учиним, па одустах.

„Још ћу неке судбине изменити. Ти знаш ону малу Лизу Брант?“

„Па, наравно, њу сви познају. Моја мајка каже да је она тако слатка и дивна да и не личи на осталу децу. Мајка каже да ће она кад одрасте бити понос целог села; и његов идол, управо као што је и сада.“

„Изменићу њену будућност.“

„Набоље?“ упитах.

„Да. А изменићу и Николасову будућност.“

Овога пута се обрадовах па рекох: „Није потребно да питам за његов случај; према њему ћеш сигурно бити великодушан.“

„То намеравам.“

Одмах почех у машти да замишљам ту блиставу Никијеву будућност и већ сам га унапредио у славног генерала и у врховног судију кад приметих да Сатана чека да се смирим и поново почнем да га слушам. Било ме је стид што сам му показао своја бедна маштања и очекивао сам да ће ми се подсмевати, али то се не догоди. Он настави своју причу.

„Никију је одређено шездесет две године живота.“

„То је дивно!“ рекох ја.

„А Лизи тридесет шест, али, као што сам ти казао, изменићу њихове судбине и дужину њихових живота. За два минута и петнаест секунди од сада Николас ће се пробудити из сна и видеће да ветар наноси кишу у собу. У његовој судбини било је писано да ће се он окренути на другу страну и да ће поново заспати. Али ја сам одредио да он треба најпре да устане и затвори прозор. Та ситница потпуно ће изменити ток његовог живота. Он ће се пробудити ујутро два минута касније него што је ланац његове судбине одредио. И због тога, убудуће се њему никада неће ништа догађати према редоследу старог ланца.“ Рекавши то, Сатана је извадио свој сат и гледао је у њега неколико тренутака, па рече: „Николас је устао да затвори прозор. Његов живот је измењен и његова нова судбина је почела. Сада наилазе последице.“

Подиђоше ме жмарци; то је било језиво.

„Да није ове измене, извесни догађаји десили би се за дванаест дана од данас. На пример, Николас би спасао Лизу да се не удави. Он би стигао на лице места управо у прави час – четири минута после десет, тај тренутак је већ давно одређен – вода би била плитка, и Николас би је лако и сигурно спасао. Али он ће сада стићи неколико секунди прекасно; Лиза ће доспети у још дубљу воду. Он ће дати све од себе, али ће се обоје удавити.“

„Ох, Сатано! Ох, драги Сатано!“ јекнух са сузама у очима, „спаси их! Не дај да се то догоди. Не могу да поднесем да изгубим Николаса, он ми је најдражи друг у игри и велики пријатељ; а помисли и на јадну Лизину мајку.“

Привио сам се уз њега, молио га и преклињао, али га то не дирну. Рече ми да морам поново сести и саслушати га до краја.

„Ја сам изменио Николасов живот, а то је изменило Лизин. Да нисам то учинио, Николас би спасао Лизу, а онда би се онако мокар прехладио; зато би прележао један од оних ужасних шарлаха који пустоши твој род; та болест би оставила тешке последице; четрдесет шест година био би прикован за постељу, и непокретан као трупац, глув, нем, слеп, дан и ноћ би се молио да смрт дође и ослободи га патњи. Да ли да му вратим такву судбину?“

„Ох, не. Ох, немој ни за цео свет. Милосрђа и сажаљења ради остави га нека буде какав је.“

„Тако је и најбоље. Да сам изменио ма коју другу карику у његовом животу, не бих му учинио таку велику услугу. Он је имао милијарду могућих животних судбина, али ниједна од њих ништа не вреди; све су биле препуне јада и чемера. Али да се нисам ја упleo, он би за дванаест дана извршио свој храбри подвиг – подвиг који би почео и завршио се за целих шест минута – и као сву награду добио би оних четрдесет шест година жалости и патње о којима сам ти причао. То је један од оних случајева на које сам мислио кад сам малочас казао да се каткад неки поступак који донесе сат среће и задовољства плаћа – или казни – годинама патње.“

Питао сам се од чега ли ће прерана смрт спасти јадну малу Лизу. Он ми на то одговори:

„Од десет година бола и лаганог опоравка од једне незгоде, а затим од деветнаест година гнусобе, срамоте, покварености, злочина што би се завршило смрћу од целатове руке. За дванаест дана она ће умрети; када би могла, њена мајка би јој спасла живот. Нисам ли ја добронамернији од њене мајке?“

„Јеси – ох, заиста јеси; и мудрији си.“

„Убрзо ће бити суђење оцу Петеру. Он ће бити ослобођен на основу непобитних доказа о његовој невиности.“

„Како се то може догодити, Сатано? Зар заиста мислиш да ће тако бити?“

„Па, наравно, ја то знам. Његово име ће опет постати угледно и остатак његовог живота биће срећан.“

„То верујем. Враћање угледа његовом имену заиста ће га усрећити.“

„Његова срећа неће доћи одатле. Тога дана изменићу му живот за његово добро. Он никада неће сазнати да је углед његовог имена враћен.“

Ја смело помислих – како ли ће се то десити, али Сатана није обратио пажњу на моју мисао. Затим се запитах шта ли је с астрологом и где ли се сад налази. „На Месецу“, рече Сатана; учини ми се као да се при том осмехну. „И то сам га послао на ледену страну Месеца. Он не зна где се налази и није му нимало пријатно; ипак, тамо је за њега сасвим добро, то је одлично место за проучавање звезда. Убрзо ће бити потребан и онда ћу га вратити, и опет ћу ући у њега. Он има пред собом дуг, свиреп и грозан живот, али ја ћу то изменити, јер против њега немам ништа и готов сам да му учиним какво добро дело. Мислим да ћу га упутити на ломачу.“

Он је имао тако чудне појмове о доброти! Али такви су анђели, они и не знају боље. Њихови животи нису као наши; а, поред тога, за њих људи не значе ништа; анђели сматрају да су људи наказе. Учини ми се чудно што је отерао астролога тако далеко; могао је исто тако да га избаци у Немачку, где би био при руци.

„Далеко?“ рече Сатана. „Мени ништа није далеко; за мене даљине не постоје. Сунце је одавде удаљено нешто мање од сто милиона миља, а светлост која нас обасјава стигне до нас за осам минута; а ја то растојање, или било коју другу даљину могу да пређем за тако кратак делић времена да се то часовником не може ни измерити. Треба само да замислим путовање и истог тренутка налазим се тамо.“

Ја пружих руку и рекох: „На руци ми је зрак светлости; претвори га у чашу вина, Сатано.“

Он то учини. Ја испих вино.

„Разбиј чашу“, рече он. Ја је разбих.

„Ето – видиш да је права. Сељаци су мислили да су оне месингане кугле само чини и да ће нестати као дим. Плашили су се да их додирну. Чудни сте ви – ви људи. Али, хајде; имам посла. Ставићу те у постељу.“ Речено и учињено. А онда ишчезну; али из кише и помрчине чух његов глас: „Да, кажи Сепију, и ником другом.“

Био је то одговор на моју мисао.

Поглавље VIII

Никако нисам могао да заспим. То није било због тога што сам се поносио својим путовањима и узбуђивао својим летењем око света и тиме што сам стигао чак до Кине, или зато што сам био пун презрења према Бартелу Сперлингу, „путнику“ како се он сам називао, и који је све нас гледао с висине зато што је био једини дечак у Езелдорфу који је једном био у Бечу и тамо видео сва светска чуда. Неком другом приликом због тога не бих могао да заспим, али сада ме то није занимало. Не, мисли су ми биле обузете Николасом и размишљао сам само о њему и о лепим данима које смо заједно провели у несташлуцима и враголијама по шумама, у пољима и на реци, у дуге летње дане, а зими на клизању и санкању, док су наши родитељи веровали да смо у школи. А сад – тај млади живот се гаси; лета и зиме ће долазити и пролазити, ми ћемо скитати и играти се као и пре, а његово место биће празно; више га никад нећемо видети. Сутра он ништа неће ни слутити него ће бити исти као што је увек био, ја ћу бити запрепашћен кад чујем његов смех и кад га будем гледао како се безбрижно и весело забавља, јер ће он за мене бити леш, воштаних руку и мртвих очију, а око његовог лица видећу покров; а он ни следећег дана ништа неће слутити, а ни дан после тога, и за то време ће се брзо гасити

оно мало његових дана, а онај ужас ће се примицати све ближе и ближе и његова зла коб ће га све чвршће стезати око врата, а то нико неће знати сем Сепија и мене. Дванаест дана – само дванаест дана. Ужасно је помислити на то. Приметих да га у мислима нисам више називао оним драгим надимцима, Ник и Ники, него његовим пуним именом и с поштовањем, као што се говори о мртвима. Такође, сећајући се догађаја за догађајем из нашег друговања, видех да су то углавном били случајеви кад сам му нанео какву неправду или кад сам га увредио; то сам себи пребацивао, корио сам самог себе и срце ми се кидало од кајања, баш као кад се сећасмо како нисмо били добри према пријатељима који су отишли на онај свет па бисмо хтели да се врате, макар само и за тренутак како бисмо могли да клекнемо прад њима и да кажемо: „Смилујте се и опростите.“

Једном, кад нам је било девет година, он је ишао далеко, скоро две миље да би нешто послушао пиљара, који му је као награду дао дивну јабуку; Николас је просто летео кући с њом, скоро ван себе од изненађења и радости, а ја сам га срео и он ми је дао да погледам јабуку и не помисливши да бих га могао преварити; ја сам побегао с јабуком и појео сам је трчећи, а он је каскао за мном и молио ме да му је вратим; кад ме је пристигао, понудио сам му огризак, јер је то било све што је остало од сочне воћке, и слатко сам му се смејао. Он се окрену и рече плачући да је јабуку хтео да дарује својој сестрици. То ме заболе, јер се она полако опорављала од неке болести и он би био сав поносан да је видео њену радост и изненађење и да га је она из захвалности пољубила. Али ја сам се стидео да признам да се стидим, па само рекох нешто грубо и пакосно да бих се претварао како ми све то није нимало важно; он ми ништа не одговори, али када је кренуо према својој кући, на лицу му је био жалостан израз који ми је каснијих година много пута излазио пред очи, и корио ме и нагонио да се опет осећам постиђен. Временом је та успомена избледела, па је онда сасвим нестала; али сећање на тај тренутак сада оживе.

Једном у школи, када нам је било једанаест година, претурио сам своју мастионицу и упрљао четири свеске, па ми је претила опасност строге казне; али ја окривих њега, те он доби батина од учитеља.

А колико прошле године подвалио сам му у трампи давши му једну велику напрслу удицу за три мале добре удице. Прва риба коју је упецао сломила му је удицу, али он није знао да сам ја крив и одбио је да прими натраг једну од малих удица коју сам му ја, гоњен савешћу, нудио, и рекао је: „Трампа је трампа; удица је била рђава, али то није твоја кривица.“

Не, нисам могао да спавам. Те ситне и бедне неправде кориле су ме и прогањале и то много болније од оних које човека муче када нанесе неправду некоме живом. Николас је још жив, али без обзира на то, ја сам га сматрао као неког ко је већ умро. Ветар је још фијукао око настрешница, а киша је још добовала по окнима.

Ујутру потражих Сепија и све му испричах. То је било доле, поред реке. Сепијеве усне су се мицале, али није казао ништа; изгледао је згранут; гледао ме је укочено, а лице му јако побледе. Стајао је тако неколико тренутака; сузе су му навирале на очи, а онда се окрену; ја га ухватих под руку, па пођосмо размишљајући, али не говорећи ништа. Прешли смо преко моста, па смо онда лутали ливадама, брежуљцима и шумама; најзад разговор поче и потече слободно; причали смо само о Николасу сећајући се дана које смо заједно проживели. А с времена на време Сепи би тихо рекао, као да говори саме себи:

„Дванаест дана! – ни пуних дванаест дана.“

Зарекосмо се да стално морамо бити с њим; колико год је то могуће морамо да причамо, да другујемо с њим – остало је тако мало дана! А, ипак, нисмо га тражили. Било би то као сусрет с покојником, и зато смо се плашили. То нисмо рекли један другом, али смо то осећали. И стога се укочисмо кад, заокренувши стазом, искрснусмо пред самог Николаса. Он весело узвикну:

„Хеј! Шта је то с вама? Да нисте видели неку авет?“ Нисмо могли ни реч да изустимо, али за то и не би прилике; он је био вољан да говори за све нас, пошто је управо видео Сатану и због тога је био ванредно расположан. Сатана му је испричао о нашем путовању у Кину и он га је молио да и њега поведе на пут, а Сатана му је то и обећао. То би требало да буде далеко путовање, дивно и бајно; Николас га је молио да поведе и нас, али он је то одбио, рекавши да ће нас повести други пут, али тада неће. Сатана ће доћи по њега тринаестог, а Николас је већ бројао сате, толико је био нестрпљив.

То је био онај кобни дан. И ми смо, такође, већ бројали сате.

Лутали смо много миља, и стално смо ишли стазама које су нам биле најдраже још из времена кад смо били мали и говорили смо само о добрим старим данима. Једино је Николас био весео; ми никако нисмо могли да се ослободимо потиштености. С Николасом смо се понашали тако чудно, нежно, и благо, и чежњиво, да он то примети и би му драго; стално смо му са пуно пажње и поштовања чинили ситне услуге, а уз то смо говорили: „Стани, пусти да ја то учиним за тебе“, што му је исто тако било драго. Поклонио сам му седам удица – све што сам имао – и натерао сам га да их прими; а Сепи му је даровао свој нови нож и чигру обојену црвено и жуто – као накнаду за подвале којима га је раније насамарио, како ми доцније рече, а чега се Николас вероватно више није ни сећао. То га је гануло, пошто није могао веровати да га толико волимо; његов понос и захвалност на поклонима су нас зато дубоко дирнули, јер их нисмо ничим заслужили. Када смо се најзад растали, из њега је зрачила срећа и рекао нам је да никада није доживео тако срећан дан.

Док смо се враћали икући, Сепи рече: „Ми смо га увек ценили, али никада толико као сада, када ћемо га изгубити.“

Следећи дан као и остале дане све наше слободно време проводили смо са Николасом, а уз то и време које смо (и он) крали од рада и осталих дужности, и то нас је сву тројицу стајало неколико оштрих грдњи и претњи казнама. Свакога јутра нас двојица би се нагло пробудили, тресући се и говорећи, док су дани летели, „остало је још само десет дана“; „остало је још само девет дана“; „само осам“; „само седам“. Преостајало је све мање времена. Николас је непрестано био радостан и срећан, и лупао је главу зашто ми нисмо расположени као он. Стално се из петних жила трудио да нађе начина да нас развесели, али у томе скоро уопште није успевао; видео је да се Сепи и ја не радујемо од срца и да је наш крути смех, ако би се кад и засмејали, наилазио на неку препреку у нашим грлима и да се онда ломио и претварао у уздах. Покушавао је да одгонетне шта је то с нама, не би ли могао да нам помогне и да нас извуче из невоље, или да је олакша делећи је с нама, те смо тако морали да смишљамо сијасет лажи како бисмо га заварали и умирили.

Али најтеже од свега било је то што је он стално кројио планове, а у њима се често говорило и о данима после тринаестог! Кад год би се то догодило, ми бисмо у себи зајечали. Он је усредсредио све своје мисли да нас некако развесели; и најзад, кад му је од живота преостало још три дана, паде му на памет права замисао и због тога је ликовао – предложио је да направимо велико весеље и игранку за дечаке и девојчице у шуми, тамо горе на месту на коме смо први пут срели Сатану, а то је требало да буде четрнаестог. То је било ужасно, јер је то дан његовог погребца. Нисмо се усуђивали да се противимо, јер би то имало за последицу једно питање, једно „зашто“ - на које не бисмо могли да одговоримо. Он је желео да му помогнемо око позивања гостију, што смо и учинили – пријатељу који умире човек не може ништа да одбије. Али, то је било грозно, јер смо их, у ствари, позивали на његову сахрану.

Тих једанаест дана били су ужасни; па, ипак, пасле читавог живота прохујалог од оних дана до данас то време ми је још увек пуно дивних успомена. У ствари, то су били дани дружења са једним нашим светим покојником и ја нисам знао за још неко дружење које би било тако присно и тако драгоцено. Грчевито смо грабили сваки сат и минут,

бројећи их како неповратно пролазе, и растајали смо се од њих с оним болом и тугом коју осећа тврдица док гледа како му разбојници пљачкају благо, беспомоћан да их спречи.

Када се спустило вече последњег дана, остали смо напољу сувише дуго; за то смо били криви Сепи и ја; нисмо могли да поднесемо растанак с Николасом, тако да је било веома касно када смо се пред његовом кућом растали од њега. Остали смо још неко време близу његове куће послушјући; и догоди се оно од чега смо страховали. Отац га је, као што му је већ раније припретио, истукао, па смо чули његову вриску. Али слушали смо само један тренутак, па смо онда одјурили пуни гриже савести због казне коју смо ми изазвали. Било нам је жао и оца, јер смо стално мислили: „Кад би он само знао – кад би само знао!“

Ујутро Николас не дође на уговорено место, па ми пођосмо његовој кући да видимо шта је с њим. Његова мајка рече: „Отац му је изгубио стрпљење због свих тих несташлука и неваљалстава и хоће томе да стане на крај. Увек кад нам је Ник потребан не можемо га наћи, а после се испостави да је скитарао с вама двојицом. Синоћ га је отац добро истукао. То ме је раније увек растужило и много пута сам за њега измолила очев опроштај и спасла сам га од казне, али овог пута ме је узалуд молио, јер је и мени самој било дозлогрдило.“

„Волео бих да сте га баш овога пута спасли“, рекох гласом који је подрхтавао; „једног дана би вам сећање на то олакшало бол у срцу.“

Николасова мајка је у том тренутку пеглала и била је делимично окренута леђима. На моје речи она се окрену и погледа ме зачуђено, па упита: „Шта хоћеш да кажеш тиме?“

Нисам био спреман да одговорим на то питање и нисам знао шта да кажем; било ми је страшно непријатно пошто је она зурила у мене, али у то Сепи хитро проговори:

„Па наравно да би вам било пријатно да се сетите тога, јер прави разлог што смо тако дуго остали напољу је у овоме: Николас је почео да прича колико сте ви добри према њему и како никад не добије батина кад сте ви ту да га спасете; он нам је тако дивно причао о томе, а ми смо га тако радо слушали да ниико од нас није ни приметио колико је касно.“

„Да ли је он то збиља казао? Је ли то истина?“ упита она и кецељом поче да отире сузе које су јој наврле на очи.

„Можете да питате Теодора, он ће вам то потврдити.“

„Баш је мој Ник добар и ваљан дечак“, рече она. „Жао ми је што сам дозволила да буде истучен. То више никада нећу учинити. Ко би мислио да је он – док сам ја синоћ овде седела и секирала се и љутила се на њега, све то време мене волео и хвалио. Мили моји, мили моји, кад би само знали! Никада не бисмо погрешили; али ми смо јадне животиње које тапкају у мраку и греше. Кад год се будем сетила прошле ноћи, заболеће ме срце.“

Она је била као и сви остали; тих тешких дана, као да нико није отварао уста, а да не каже нешто од чега бисмо уздрхтали. Они су „тапкали у мраку“ и не слутећи какве истине, какве тужне истине говоре сасвим случајно.

Сепи упита да ли Николас може да изађе са нама.

„Жао ми је“, одговори она, „али не може. Да би га још више казнио, отац му данас не дозвољава да изађе напоље.“

Пред нама се указа дивна нада! Угледах је у Сепијевим очима. У исти мах смо помислили: „Ако он не може да изађе из куће, онда не може ни да се удави.“ Сепи упита, да би био сасвим сигуран:

„Мора ли да остане у кући цео дан, или само пре подне?“

„Цео дан. Баш је то штета. Тако је данас леп дан, а он никако није навикао да буде затворен у кући. Али је он заокупљен припремама за ону забаву, па му је то можда нека надокнада што није са друговима. Заиста се надам да се не осећа сувише усамљен.“

У њеним очима Сепи виде нешто због чега се усуди да је упита смео ли ићи горе до њега да бисмо му помогли да му време брже прође.

„Само извол'те, децо“, рече она срдечно. „Дакле, то је збиља право пријатељство кад тако нешто хоћете да учините за свога друга, уместо да се играте по пољима и шумама и да се до миле воље науживате. Признајем вам да сте добри дечаци, премда каткад сметнете с ума да бисте могли бити још бољи. Узмите ове колаче – то је за вас – а овај однесите њему од његове мајке.“

Када смо ушли у Николасову собу, прва ствар коју смо приметили било је време – часовник је показивао четврт до десет. Је ли то тачно? Зар му је преостало само још тако мало минута живота! Осетих грч у срцу. Николас скочи и весело нас поздрави. Био је усхићен плановима за забаву, па се није осећао усамљен.

„Седите“, рече он, „и гледајте шта сам све већ урадио. А завршио сам и змаја; сигурно ћете и ви казати да је веома леп. Суши се у кухињи, одмах ћу га донети.“

Николас је утрошио сву своју уштеђевину на свакојаке чудне и шарене ситнице које ће делити као награде у играма, па их је сада укусно и вешто наређао по столу.

„Разгледајте их полако док ја замолим мајку да ми мало осуши змаја пеглом, ако је још влажан“, рече он.

Затим, одскакута напоље, па се звиждућући и трупкајући, спусти низ степенице. Нас двојица и не погледасмо ствари на столу; сем часовника ништа нас друго није занимало. Седели смо и немо зурили у њега слушајући откуцавање и кад год би сказаљка прешла минут, климнули бисмо главом као да покажемо како смо то приметили – још један минут мање у трци на живот или смрт. Најзад Сепи дубоко уздахну и рече:

„Два минута до десет. Још седам минута па ће смртни час остати иза њега. Теодоре, он ће се спасти! Он ће... –“

„Пст! Сав сам на иглама. Гледај часовник и ћути.“

Још пет минута. Дахтали смо од напетости и узбуђења. Још три минута, и са степеништа се зачуше кораци.

„Спасен!“ Викнусмо у глас и скочисмо, окренувши се према вратима.

Његова стара мајка уђе носећи змаја. „Зар није диван?“ рече она. „Ох, боже мој, колико је над њим капао – мислим да је почео још у свануће, а завршио га је који тренутак пре нашег доласка.“ Она прислони змаја уза зид, па коракну уназад да га боље може видети. „Сам је нацртао све слике и чини ми се да су веома добре. Црква није баш сасвим добро успела, морам да признам, али погледајте овај мост – свако би одмах видео да је то мост. Замолио ме је да вам га донесем горе... Ох, Господе Боже! Већ је десет сати и седам минута, а ја...“

„А где је он?“

„Он? Ох, брзо ће доћи, изашао је на који тренутак.“

„Изашао?“

„Да, да. Баш кад је сишао, дошла је мајка мале Лизе и казала је да је њено дете негде одлутало, па како је била мало узнемирена, рекла сам Николасу да оде и потражи је – без обзира на очеву забрану. Побогу, зашто сте вас двојица тако пребледели? Сигурно вам је зло. Седите, донећу вам да попијете неки лек. Онај колач вам је морао нашкодити. Мало је премастан, али сам мислила...“

Она несташе не завршивши реченицу а ми одмах јурнусмо на стражњи прозор и погледасмо ка реци. Велика гомила света окупила се код моста на супротној страни реке а други људи су са свих страна трчали у том правцу.

„Ох, готово је – јадни Николас! Зашто, ох, зашто га је пустила да изађе из куће?“

„Хај'мо“, рече Сепи скоро јецајући. „Дођи брзо – не смео је дочекати овде; већ за пет минута она ће сазнати шта се десило.“ Али нисмо стигли да побегнемо. Наишла је на нас у дну степеница, са неком бочицом у руци, па нас је натерала да поново уђемо у собу, седнемо и попијемо лек. Онда нас је гледала, очекујући да види како ће лек

дејствовати и није била задовољна; стога нас је задржала још мало, стално корећи себе што нам је дала тако мастан колач.

Ускоро се догоди оно од чега смо стрепели. Споља се зачу бат корака и стругање ногу, неколико озбиљних и тужних људи откривене главе уђе и положи двоје утопљеника на кревет.

„Ох, Боже мој!“ крикну сирота мајка, па паде на колена, загрли мртвог сина и обасу пољупцима његово мокро лице. „Јао мени, ја сам га послала напоље, због мене је умро. Да сам слушала и задржала га у кући, ово се не би десило. И заслужила сам казну; синоћ сам била свирепа према њему, а он је мене, своју рођену мајку, преклињао да му будем пријатељ.“

И тако је она јецала и нарицала, и све жене су плакале, жалиле је и покушавале да је утеше, али она није могла себи да опрости, нити да се утеши, и стално је понављала да га је она послала у смрт, јер да му није рекла да изађе, он би сада био жив и здрав.

То показује колико су људи неразумни кад себе оптужују за било шта што су учинили. Сатана, зна, он је рекао да се ништа не догађа што наш први поступак није унапред одредио, да се догодио и то учинио неизбежним; и тако човек својом вољом никада не може да измени судбину или да учини нешто што ће прекинути карику у ланцу његовог унапред одређеног животног тока. Затим зачусмо вриску и госпођа Брант, сва рашчупана и неуредна, избезумљено улете и стаде се пробијати и гурати кроз мноштво окупљених људи, па се онда баци на своје мртво дете; јецала је и љубила га, звала га и тепала му, и најзад је умрла сва исцрпена изливом бола, па онда према небу подиже стиснуту песницу, а на њеном сузама натопљеном лицу појави се неки тврд и срдит израз и она рече:

„Већ готово две недеље сањам неке наговештаје и слутње да ће смрт покосити оно што ми је најдраже, из дана у ноћ, из ноћи у дан бацала сам се ничице у прашину пред Богом и преклињала сам га да се смиљује на моје невино дете и да га спасе зла – а ево његовог одговора!“

Али, Он га је спасао од зла – но то она није знала.

Она обриса сузе из очију и са образа, па је онда неко време стајала и нетремице гледала у дете; рукама му је миловала лице и косу; затим опет проговори оним огорченим гласом: „Али у његовом тврдом срцу нема сажаљења. Никада се више нећу молити Богу.“

Она приви своје мртво дете на груди и пође крупним корацима; људи су јој се уклањали с пута, занемели од ужасних речи које су чули. Ах, та сирота жена! Тачно је Сатана казао да ми не видимо разлику између среће и несреће, и да их увек бркамо. Отада сам много пута слушао како се људи моле Богу да спасе живот каквом болеснику, али ја то никада нисам чинио.

Сутрадан су обе сахране истовремено обављене у нашој малој цркви. Сви су присуствовали, укључујући и оне који су били позвани на забаву. И Сатана је био ту; а и требало је да буде присутан, пошто је захваљујући његовим напорима и дошло до сахрана. Николас је с овог света отишао без опроштења грехова, па су у цркви сакупљали прилоге за мисе које ће га избавити из чистиљашта. Сакупили су само две трећине од своте коју је требало скупити, и родитељи су хтели да покушају да позајме остатак, али Сатана приложи тај новац. А нама је Сатана насамо рекао да чистиљаште уопште не постоји, и да је он дао тај новац да би Николасове родитеље и њихове пријатеље поштедео од брига и невоља. Помислили смо како је то лепо од њега, а он нам рече да њега новац ништа не стаје.

На гробљу, тело мале Лизе одузе тесар коме је њена мајка дуговала педесет гроша за посао обављен још пре годину дана. Она никада није била у стању да плати то, па ни сада. Тесар однесе леш својој кући, држао га је четири дана у подруму док је мајка за све време плакала око његове куће и преклињала га да јој врати мртво чедо; онда тесар покопа леш у обору свога брата, без икаквог верског обреда. Мајка се на то избезуми од

бола и срама те диже руке од свог посла и сваког дана је лутала по селу проклињући тесара и хулећи на верске и црквене законе; то је био страшан и жалостан приказ. Сепи замоли Сатану да јој помогне, али он рече да су тесар и сви остали само чланови људског рода и да поступају, онако како та врста животиња и треба да поступа. Он би се умешао кад би видео да неки коњ тако поступа, и треба да га обавестимо ако сретнемо такву врсту коња који се понаша као човек да би он, Сатана, могао томе да стане на крај. Знали смо да нам се подсмева, јер, наравно, такав коњ и не постоји.

Али после неколико дана увидесмо да не можемо више подносити бол те сироте жене, па смо замолили Сатану да испита неколико њених могућих судбина и да види не би ли, за њено добро, могао садашњу судбину да јој замени неком новом. Он рече до њој, како сада ствар стоји, њен најдужи животни пут даје четрдесет две године живота, а онај најкраћи двадесет две, и да су оба препуна туге, глади, сиромаштва и бола. Једино што би могао да побољша било би то што би омогућио да током следећа три минута прескочи једну извесну карику њеног садашњег судбинског ланца, па нас упита да ли то да учини. Било је толико мало времена да о томе одлучујемо, да смо се просто избезумили од узбуђења; док смо дошли к себи и упитали га за појединости, Сатана нам рече да ће рок истећи за неколико секунди, те ми гракнусмо: „Учини то!“

„Готово је“, рече он; „требало је да она скрене у другу улицу, али сам је ја вратио и то јој је изменило судбину.“

„Шта ће се сада десити са њом, Сатано?“

„То се већ дешава. Она се препире с Фишером, оним ткачем. У свом бесу Фишер ће одмах учинити оно што не би учинио да није избила та свађа. Фишер је био присутан када је она над телом свога детета хулила на Бога.“

„Шта ће он учинити?“

„Он то управо сада чини - потказује је. За три дана она ће бити спаљена на ломачи.“

Нас двојица занемесмо; следили смо се од ужаса, јер да се нисмо мешали у њену судбину, не би је снашла та ужасна смрт. Сатана примети те наше мисли и рече:

„То што ви мислите потпуно је људско – то јест глупо. За њу је овако много боље. Отићи ће у рај било кад да умре. Овом раном смрћу она добија двадесет девет година раја више него што јој је било одређено и тиме избегава двадесет девет година беде овде, на земљи.“

Тренутак пре тога горко смо се зарицали да од Сатане више нећемо тражити услуге за своје пријатеље пошто нам се чинило да он не зна други начин како би некоме учинио добро сем да га убије; али сада је тај случај сасвим друкчије изгледао, па смо били задовољни оним што смо учинили и, мислећи на то, били смо пресрећни.

Мало после тога забринух се за Фишера, па бојажљиво упитах: „Сатано, да ли овај догађај мења Фишерову судбину?“

„Да ли је мења? Па, наравно да је мења. И то из основа. Да малочас није срео госпођу Брант, он би умро следеће године у тридесет четвртој години старости. Овако ће догурати до деведесете и по људским мерилима, проживеће сасвим угодан живот и биће имућан.“

Били смо веома задовољни и горди овим што смо учинили за Фишера, па смо очекивали да ће и Сатана исто то осетити; али он томе уопште није придавао значаја и нама би нелагодно.

Очекивали смо да нешто каже, али он то не учини; и с тога, да бисмо ублажили своју забринутост, морали смо га упитати да ли ће шта променити Фишерову срећу. Сатана размисли тренутак о том питању, па онда оклевајући рече:

„Па да, видите, одговор на то питање није баш једноставан. Према неколико његових ранијих могућих судбина требало је да он доспе у рај.“

Нас двојица се згранусмо. „Ох, Сатано! А према овом...“

„Де, де, не очајавајте. Ви сте искрено покушали да му учините добро; па нека вам то буде утеха.“

„Ох, Господе Боже, то нас не може утешити. Требало је да нам кажеш шта чинимо, па не бисмо тако поступили.“

Наше јадање не остави на њега никакав утисак. Он никада није осетио ни бол ни тугу и стога није имао прилике да увиди како је то страшно. О њима је имао само теоријско знање – то јест, знао их је разумом. А то, наравно, није ништа. О томе се без искуства не може знати ништа сем неодређеног и непотпуног појма. Ми смо на све начине покушали да му објаснимо ужасну несрећу до које је дошло и како смо и ми због тога у страшном положају, али изгледа да он то никако није могао схватити. Рече да сматра како уопште није важно куда ће Фишер dospети; у рају неће недостајати, јер их је „тамо ионако много“. Покушали смо да га убедимо како и он треба да увиди да је потпуно промашио суштину питања, те да је Фишер и нико други онај који треба да одлучи је ли то важно или није; али сви наши напори били су узалудни; он рече да не мари за Фишера – има још много других Фишера на овоме свету.

После неколико тренутака Фишер прође с друге стране друма и нама би мука и помути нам се у глави кад га угледамо; сетили смо се ужасне судбине која га чека и да смо ми узрок свему томе. А он није ни слутио шта се с њим догађа! По његовом живахном кораку и крепком држању могло се видети да је веома задовољан самим собом што је нанео зло јадној госпођи Брант. Стално је погледао преко рамена, као да нешто чека. И, заиста, ускоро се у пратњи пандура појави госпођа Брант, везана у ланце који су звекетали. За њом је наишла руља која је урлала и викала: „Богохулнице и безбожнице!“, у тој светини било је њених суседа и пријатеља из срећнијих дана. Неки су покушавали да је ударе, а пандури се нису баш превише трудили да их у томе спрече.

„Ох, спречи их, Сатано!“ Тај вапај нам се оте из грла пре него што смо се сетили да он не би могао да их прекине ни за тренутак а да им сасвим не измени животне судбине. Он дуну мало на њих и руља стаде да се тетура, посрће и да млатара рукама; онда се расу и разбежа на све стране урлајући као од неподношљивог бола. Тим дахом Сатана је свакоме од њих сломио по једно ребро. Не могасмо а да не упитамо да ли је то изменило њихове судбине.

„Да, потпуно их је изменило. Нечији живот се продужио, а нечији опет скратио. Неколицина ће услед те измене имати користи на разне начине, али само та неколицина. Нисмо га питали да ли смо кога од њих усрећили као једног Фишера. То нисмо желели да знамо. Потпуно смо веровали у Сатанину жељу да нам учини добро, али смо губили веру у његово схватање доброг. У то време почела је да бледи и наша огромна жеља да погледа наше судбине и да нам предложи измене које би нам осигурале боље животе; уместо тога јавише се нове жеље.

Дан-два цело село је узбуђено говорило о случају госпође Брант и о тајанственој несрећи која је снашла руљу, па је судница на дан њеног суђења била препуна. Да је хулила на Бога, лако је доказано пошто је поновила све оне страшне речи и казала је како неће да их порекне. Кад су је упозорили да тиме свој живот доводи у опасност, она рече да слободно могу да јој га узму, и да ће она због тога бити задовољма пошто не жели да живи, јер ће радије живети у вечном проклетству, у паклу, са правим ђаволима него са овима у селу који су далеко гаднији. Оптужили су је да је врачањем поломила људима ребра и упитали су је да ли је вештица. Она им подругљиво одговори:

„Нисам. Кад бих имала ту моћ, зар мислите да би и један од вас, светих лицемера, живео ма и пет минута? Знајте да не би; све бих вас смождала. Објавите пресуду и пустите ме да идем; доста ми је вашег друштва.“

И тако су је прогласили кривом, изопштили је из цркве, онемогућили јој да ужива у небеским радостима и осудили је на вечни огањ пакла; онда су је обукли у хаљину од грубе тканине и предали је световним властима, па су је одвели на трг, а за то време звона су тужно и тешко брујала. Видели смо кад су је ланцима привезали за стуб и како

се у ваздух диже први прамен плавичастог дима. Тада се тврд израз на њеном лицу омекша и она погледа у збијену светину пред собом и благо рече:

„Некада смо се заједно играли, давно, давно, док смо још били невина дечица. Због тога вам праштам.“

Тада смо отишли и нисмо видели како је пламен прожиди, али смо чули крике иако смо прстима зачепили уши. Кад се крици више нису чули, знали смо да је у рају, упркос томе што је изопштена из цркве; зато смо се радовали њеној смрти и нисмо жалили што смо довели до тога.

Једног дана, мало после тога, Сатана се опет појави. Увек смо га ишчекивали, јер живот никада није био суморан кад би он био уз нас. Нашао нас је у шуми, на оном истом месту на коме смо га први пут срели. Као и сви остали дечаци и ми смо тражили разоноде, па смо га замолили да изведе неку представу за нас.

„Добро“, рече он; „да ли бисте желели да видите историју напретка људског рода – и развој онога што човек назива цивилизацијом?“

Одговорисмо да желимо.

Он само помисли и претвори то место у Еденски врт и ми угледасмо Авеља како се моли пред жртвеником; мало затим наиђе Каин каји се упути ка њему са батином у руци; он нас, изгледа, уопште није примећивао, и стао би ми на ногу да је нисам помакао. Каин се обрати своме брату на језику који ми нисмо разумели; онда се разбесни и стаде да прети, а ми, знајући шта ће се догодити, окренусмо за тренутак главу; али чули смо тресак удараца, и крике и јечање; затим настаде тишина и онда видесмо Авеља, који је лежао у локви крви и издисао, а Каин је стајао над њим и гледао га осветољубиво и не кајући се.

Онда нестане тог призора и затим видесмо дуги низ незнатних ратова, убистава и покоља. После смо видели Потоп и Нојев ковчег како као орахова љуска поиграва на таласима водене стихије, а у даљини, иза кишног застора, магловито су се назирале високе горе.

Сатана рече: „Напредак вашег рода није био какав је требало да буде. Ево још једне прилике да окрене лист.“

Призор се промени и ми угледасмо Ноја, сасвим пијаног од вина.

После тога угледасмо Содому и Гомору и „покушај да се ту пронађу два-три честита човека“, као што Сатана објасни. Затим се пред нама указаше Лот и његове кћери у Пећини.

Онда видесмо јеврејске ратове и победнике како кољу преживеле и њихову стоку, и како поштеђују живот младим девојкама, а после их деле међу собом.

Потом се указа Јаел; видесмо је како се ушуња у шатор и зари бодеж у слепоочницу свом уснулом госту; томе смо били толико близу да смо, кад је крв шикнула и стала цурити у црвеном поточићу ка нашим ногама, могли у њу замочити руке само да смо то хтели.

Видели смо и египатске бојеве, грчке битке, римске ратове, па грозно натапање тла крвљу; па смо гледали како су Римљани преварили Картагињане и ужасни призор покоља тога неустрашивог народа. Видели смо Цезаров упад у Британију, „не због тога што су му ти варвари нанели неко зло, него зато што је жудео за њиховом земљом и желео да њихове удовице и сирочад обдари благословима цивилизације“, како нам објасни Сатана.

Потом се родило хришћанство. Онда су пред нама, један за другим, хујали векови Европе и видели смо како хришћанство и цивилизација, руку под руку, ступају кроз та столећа „остављајући за собом глад, смрт, пустош и друге знаке напретка људске расе“, као што примети Сатана.

И непрестано смо гледали ратове, још ратова и још више ратова, по целој Европи, по целом свету. „Каткад због личног интереса краљевских породица“, рече Сатана, „а каткад да би се сатро неки немоћан народ; ниједан нападач никада није започео какав

рат из неких часних и поштених побуда – не, у историји вашег рода таквог рата није било.“

„Ето вам“, рече Сатана, “видели сте свој напредак до данашњег дана и морате признати да је сјајан – на свој начин сјајан. А сада треба да вам прикажем будућност.“

Онда нам показа покоље у којима су на још далеко страшнији начин и са још разорнијим ратним машинама од оних које смо видели уништавани људски животи.

„Видите“, рече Сатана, „стално сте напредовали. Каин је свој злочин извршио батином; Јевреји су убијали цилитима и мачевима; Грци и Римљани додали су заштитне оклопе и вештине војничког устројства и тактике; хришћанин је додао пушке, топове и барут, а следећих неколико векова он ће тако силно унапредити смртоносно дејство својих оружја за убијање да ће сви људи признати да би рат ,без хришћанске цивилизације до судњег дана остао само једна бедна тричарија.“

Казавши то, он стаде бездушно да се смеје и да се руга људском роду, премда је знао да нас је оно што је рекао ужасно срамотило и вређало. Нико други осим једног анђела не би могао тако да се понаша; али патња њима ништа не значи; они не знају шта је то, осим по чувењу.

Сепи и ја смо више пута смерно и бојажљиво покушавали да преобратимо Сатану, али како је он на то само ћутао, то његово ћутање схватили смо као неку врсту охрабрења; али те његове речи су показале да на њега нисмо оставили дубок утисак. Та помисао нас је растужила, па смо схватили како мисионар мора да се осећа кад увиди да су пропале све наде које је гајио. Своју тугу смо задржали у себи знајући да сад није тренутак да наставимо своје покушаје.

Сатана најзад престаде опором да се смеје, па рече: „То је изванредан напредак. Током пет-шест хиљада година настало је пет-шест цивилизација које су цветале и својим бљеском усхићавале људе, па су онда избледеле и нестале; ниједна од њих, осим последње, никада није измислила неки погодан и разоран начин за убијање људи. Све су се трудиле, како су могле – пошто је убијање главна особина људског рода и најранији догађај у историји човека – али само хришћанска цивилизација постигла је успех којим може да се поноси. Кроз два до три века биће јасно да су све способне убице баш хришћани; тада ће се безбожници школовати код хришћана, али не зато да би стекли њихову веру, већ њихово оружје. Турчин и Кинез куповаће оружје да њиме убија мисионаре и своје преобраћене земљаке.“

Сада је Сатанино позориште опет почело да ради и пред очима су нам се измењали народ за народом, у току два-три века; била је то силна поворка, бескрајна поворка која је махнитала, борила се, ваљала се у мору крви, гушила се у диму бојева кроз који су заставе блистале, а црвени млазеви севали из топова; и стално смо слушали грмљавину топова и јауке оних који су умирали.

„И чему све то води?“ упита Сатана злобно се церећи. „Баш ничему. Тиме ништа не добијате; увек стижете тамо одакле сте пошли. Током милион година људски род се једнолично размножавао и једнолично понављао ту отужну глупост – због чега? То никаква мудрост не може да одгонетне! Ко од тога има користи? Нико, осим неколицине бедних владара и властеле, који отимају власт и који вас презиру; који би се гнушали од вашег доласка; који би вам залупили врата пред носом када бисте хтели да их посетите; којима робујете, за које се борите, за које умирате и не стидите се тога, већ сте горди; чије вам постојање стално наноси увреде, а ви се плашите да се успротивите томе; који су просјаци и живе од ваше милостиње, а према вама се ипак понашају као добротвори према просјаку; који вам се обраћају језиком господара према сужњу, а којима ви одговарате језиком сужња према господару; које на речима обожавате, док у срцу – ако га имате – сами себе због тога презирете. Први човек био је лицемер и кукавица, и те врлине још нису нестале у његовим потомцима. То је темељ на коме су изграђене све цивилизације. Пијмо за њихово овековечење. Пијмо за њихово увећавање! Пијмо за...“ Тада он опази на нашим лицима колико смо тешко увређени, па не доврши ту реченицу

и престаде да се подсмева, сасвим се промени и благо рече: “Не, пићемо у наше здравље и манућемо се цивилизације. Вино које је по мојој жељи стигло из васионе у наше руке земаљско је и довољно добро за ту здравицу; али баците те чаше; уз ову здравицу пићемо вино каквог на овом свету још никада није било.”

Ми послушасмо, подигосмо руке и прихватисмо нове пехаре који слетеше из ваздуха. То су били дивни витки пехари, начињени од материјала који никад у животу нисмо видели. Изгледало је као да се ти пехари лелујају, као да живе; а извесно је да су се боје на њима лелујале. Те боје су биле блиставе, пресијавале су се у свим тоновима и никако нису мировале, већ су клизиле тамо-амо у бујним таласима који су се сустижали, преламали, па се распрскавали у нежном и чаробном ватромету боја. Чини ми се да је то највише личило на опале које носе таласи и који бљеште својим сјајним пламеном. Али вино у тим пехарима ни са чим се не може поредити. Пили смо га и осетили неко чудно и чаробно усхићење, као да нам је рај прострујао телима, а Сепију засузише очи и он побожно рече:

„Једнога дана и ми ћемо стићи тамо, а онда...”

Он потајно погледа у Сатану, и верујем да се надао да ће Сатана казати: „Да, бићете тамо једног дана“, али Сатана је, изгледа, мислио на нешто друго и не рече ништа. Ужаснух се због тога, јер сам знао да је он то чуо; ништа, било то изговорено или не било, никад њему није промакло незапажено. Јадни Сепи био је збуњен, па и не заврши оно што је хтео да каже. Пехари се дигосе и винуше се у небо, као три блистава сунашца, и ишчезоше. Зашто нису остали? Учини ми се да је то лош знак и ја се растужих. Да ли ћу икад више видети свој пехар? Да ли ће Сепи икад више видети свој?

Поглавље IX

Дивна је била моћ коју је Сатана имао над временом и простором – за њега то двоје као да није ни постојало. Он их је називао човековим измишљотинама и говорио је да су то извештачености. Ми смо с њим често одлазили у најудаљеније крајеве земљине кугле и тамо смо остајали недељама и месецима, премда смо, у ствари, скоро увек бивали одсутни само делић секунде. Часовник је тако и показивао. Једног дана се људи у нашем селу узбуђено ускомешаше зато што се комисија за вештице била уплашила да оптужи астролога и домаћинство оца Петера, или уопште било кога сем сиротиње и напуштених људи, те изгубише стрпљење и на своју руку се дадоше у лов на вештице и почеше да гоне једину племениту госпу која је била позната по обичају да лечи људе ђавољим мајсторијама, то јест да их окупа, да их опере, па да их негује, уместо да им пушта крв и да их добро прочисти уз помоћ берберина-исцелитеља. Она је бежала низ друм, руља је за њом урлала и псовала; госпа је покушавала да се склони у неку кућу, али су јој сви затварали врата пред носом. Гонили су је више од пола сата, а ми смо их пратили да то видимо и најзад она, исцрпена, паде и руља је ухвати. Одвукоше је до једног дрвета и пребацише уже преко гране, па стадоше да праве омчу; за то време неколицина ју је држала, и она је плакала и преклињала, а њена млада ћерка све је то гледала јецајући, али од страха ништа није смела ни да каже ни да учини.

Обесили су госпу, а и ја сам бацио камен на њу иако сам је у себи жалио; али сви су бацали по који камен и свако је мотрио онога поред себе; да нисам поступио као остали, то би било запажено и о томе би после говорили. Сатана прасну у смех.

Сви који су били у близини окренуше се ка њему згранути и нимало задовољни. Сатана се насмејао у зао час, јер су га због његовог слободног и подругљивог понашања и његове натприродне свирке сви у селу гледали с подозрењем, а многи су потајно били против њега. Тада му се обрати крупни ковач, подижући глас да би га сви могли чути:

„Чему се ви то смејете? Одговарајте! Сем тога, молим вас да овом скупу, објасните зашто нисте бацили камен на ову вештицу?”

„Јесте ли сигурни да нисам бацио камен?”

„Јесам. Не покушавајте да се извучете, држао сам вас на оку.“

„И ја – и ја сам видео да нисте то нчинили!“ узвикнуше још двојица.

„Три сведока“, рече Сатана: „Милер, ковач; Клајн, месаров момак; Фајфер, ткачев калфа. Три најобичнија лажова. Хоће ли још ко да се јави?“

„Није важно има ли других који су вас гледали или нема, и нимало није важно шта ви о нама мислите – сасвим је довољно сведочење нас тројице да бисмо свршили с вама. Или ћете доказати да сте се бацили каменом или вам се лоше пише.“

„Тако је!“ повика светина, па нагрну према Сатани, који је сада био у средишту пажње.

„А најпре ми одговорите на оно друго питање“, викну ковач уживајући у томе што говори у име свих и што је јунак дана. „Зашто сте се смејали?“

Сатана се осмехну и љубазно одговори: „Зато што сам гледао како три кукавице каменују госпу која умире, а и сами су тако близу смрти.“

Сујеверна светина запрепашћено устукну и застаде јој дах. А ковач, тобоже одважно, рече:

„Хахаха. Шта ви знате о томе?“

„Ја? Ја знам све. По занимању сам гатар, па сам погледао у дланове вас тројице – а и у дланове неких других – када сте дигли руке да каменујете ову жену. Један од вас ће умрети за недељу дана од сутра; други ће умрети ноћас, а трећи ће живети још само пет минута – ено вам часовника, па гледајте!“

То изазва сензацију. Светина пребледе и сместа се окрену према часовнику. Месар и ткач као да се изненада разболеше, али ковач прикупи сву храброст и узбуђено рече:

„За прво предсказање немамо дуго да чекамо. Ако се то не догоди, ви, господине мој, нећете живети ни пун минут после тога, ја вам то обећавам!“

Нико ништа не рече; сви су нетремице и немо зурили у часовник. Када прођоше четири и по минута, ковач изненада дубоко удахну, притисну рукама срце и јекну: „Ваздуха! Места!“ па поче да пада. Светина устукну, нико не приђе да му помогне и он се као клада стропошта мртав на тло. Људи су бленули у њега, па у Сатану, па једни у друге; усне су им се мицале, али нико ни реч не изусте. Онда Сатана рече:

„Тројица су видела да ја нисам бацио камен. Можда има још неког; само нека се јави.“

Руљу ухвати паника и многи се, мада нико не одговори на то питање, бесно окомише један на другога вичући: „Ти си казао да није бацио“ а на то су други одговарали: „То је лаж и ја ћу те натерати да је полижеш!“ И тако се зачас жестоко и бучно потукоше! Ударали су и млатили један другога, а усред те гужве била је једна једина равнодушна особа – она мртва госпа обешена на конопцу, ослобођена свих тегоба, смирене душе.

Ми тада одосмо одатле, а мени је било тешко на срцу и сâм сам себи говорио: „Он је рекао да се смејао њима, али то је лаж – смејао се мени.“

Он се на то поново насмеја и рече: „Да, смејао сам се теби, јер си, страхујући шта ће други за тебе да кажу, каменовao ону жену, премда си се у срцу гнушао због свега тога – али ја сам се смејао и осталима.“

„Зашто?“

„Зато што је њихов случај исти.“

„Како то мислиш?“

„Па видиш, тамо је било шездесет осам људи, а шездесет двојица нису желела да баце камен, као ни ти.“

„Сатано!“

„Ох, то је цела целцата истина. Знаш ја твој род. Сачињавају га овце. Њиме владају мањине, а ретко кад или никад већина. Људи потискују своја осећања и веровања и следе ону неколицину који дижу највећу буку. Каткад је та бучна

неколицина у праву, а каткад није; али гомила је увек слуша. Огромна већина људи, дивљих или цивилизованих, потајно су добродушни и устежу се да наносе бол својој сабраћи, али се не усуђују да то покажу у присуству ове насртљиве и немилосрдне мањине. Помисли како је то. Једно добродушно створење уходи друго и пази да оно одано помаже у неправдама због којих се обојица ужасавају. Говорећи као стручњак, знам да је деведесет девет одсто твоје сабраће било у себи свим срцем против убијања вештица, када је шачица побожних лудака, још у давној прошлости, прва почела да распирује ту глупост. А знам да чак и данас, после толиких векова предрасуда које су се преносиле с оца на сина и после свег тога глупог учења, тек сваки двадесети човек заиста из неког убеђења учествује у мучењу вештица, Па, ипак, судећи по спољашњем изгледу ствари, сви мрзе вештице и желе да их убијају. Једнога дана устаће шачица људи на другој страни и дићи ће још већу битку – можда ће то учинити само један смео човек, чији ће глас одлучно загрмети – и за недељу дана све овчице ће се прекренути и поћи ће за њим, лов на вештице ће се изненада завршити.

Краљевства, племства и вере, све то почива на томе огромном недостатку ваше расе, на неповерењу сваког појединца према своме ближњем и на жељи сваког човека да, због безбедности или удобности, други о њему добро мисле. Те установе ће увек постојати, увек ће цветати, увек ће вас угњетавати, вређати и понижавати, зато што ћете ви увек бити и остати робови мањине. Никада није било земље у којој је већина народа била у дну душе одана ма којој од ових уснова.“

Није ми било мило да слушам како наш род назива овцама, па рекох да мислим како није тако.

„Ипак је то истина, јагње моје“, рече Сатана, „погледајте сами себе у рату – какве сте овце и колико сте смешни!“

„У рату? Зашто?“

„Никад није било праведног рата, никад каквог часног – од стране подстрекача на рат. Ја могу да гледам унапред, и од тог правила биће, током свих тих векова, свега неких шест изузетака. Бучна шачица – по обичају – из свег гласа ће тражити рата. Они са постоља ће се – обазриво и опрезно – успротивити у почетку; огромна бесловесна већина народа протрљаће сањиве очи и покушаће да разуме зашто треба да буде рата и рећи ће искрено и увређено: 'Рат је неправедан и нечастан и није нам потребан.' Онда ће она шачица људи повикати још гласније. Неколико поштених људи, на супротној страни, доказиваће и износиће разлоге против рата, речју и пером, и у почетку ће их слушати и плескаће им; али то неће потрајати дуго; они други ће их надвикати и ускоро скупови против рата биће све мањи и престаће да буду омиљени. Неће проћи дуго времена и видећете ово чудо: говорнике ће каменицама отерати са постоља, а слободу говора угушиће руље помахниталих људи, који, потајно, у себи, мисле исто оно што и каменовани говориници – као и раније – али се не усуђују, да кажу како су истог мишљења. И тада ће цели народ – они са постоља и сви остали – прихватити ратни поклич и урлаће док не промукну, и јурнуће на свакога поштеног човека који се усуди да отвори уста; а ускоро ће таква уста и престати да се отварају. Затим ће државници измислити отрцане лажи, окривиће нападути народ и сви ће бити усхићени тим измишљотинама, које им умирују нечисту савест, па ће их вредно проучавати и одбијаће да испитују било какво оповргавање тих лажи; и тако ће се, мало-помало, човек убедити да је рат праведан и хвалиће Бога због здравијег сна после тог смешног и бесмисленог самообмањивања.“

Поглавље X

Отада је прошло много дана а Сатана се никако не појави. Без њега је било досадно. Али астролог, који се вратио са свога излета на Месец, ходао је по селу, изазивао јавно мњење и с времена на време, онда кад би неки огорчени противник

вештица уграбио сигурну прилику да то неопажено учини, погађала би га покоја каменица.

У међувремену су две ствари добро утицале на Маргет. Пошто је Сатана, који је према њој био сасвим равнодушан, после две-три посете престао да јој долази у кућу и тиме увредио њен понос, имало је за последицу то што је она себи ставила у задатак да га одагна из свог срца. Због вести о распусном животу Вилхелма Мајдлинга, које јој је повремено доносила стара Урсула, изгризла ју је савест зато што је узрок томе била његова љубомора на Сатану; и тако су сада те две ствари истовремено деловале на њу, па су јој, тако удружене, добро користиле – њено интересовање за Сатану постепено се хладило, а интересовање за Вилхелма се загревало. Да би се она потпуно преобразила, било је још само потребно да Вилхелм дигне главу и учини нешто чиме би поново стекао наклоност мештана и о чему би се причало по селу.

Та прилика указа се сада. Маргет посла по њега и замоли га да брани њеног ујака на предстојећем суђењу; њему то би веома драго, па престаде да пије и поче марљиво да се припрема. Премда је вредно радио и припремао се, он се није много надао у успех, пошто је случај оца Петера био прилично беанадежан. Много пута је разговарао са Сепијем и са мном у својој канцеларији и врло пажљиво је испитивао наше исказе трудећи се да у тој плеви нађе нека драгоцен зрна, али, наравно, није нашао готово ништа.

Само кад би Сатана дошао! Стално сам мислио на то. Он би могао да смисли неки начин да се оповргну оптужбе против оца Петера, јер он је и рекао да ће се то десити, па је зацело сигурно знао како то треба да се постигне. Али дани су полако пролазили, а он се није појављивао. Ја, наравно, уопште нисам сумњао да ће оптужбе поротив оца Петера пасти у воду и да ће он бити срећан до краја живота, пошто је Сатана тако рекао; али ипак сам знао да бих био много спокојнији кад би он дошао и рекао нам како то да изведемо. Био је већ готово дванаести час да се оцу Петеру укаже неки спасоносни пут ка срећи, јер по селу се причало да је он сасвим исцрпљен затвором и љагом која га је тиштала и сви су изгледи били да ће пресвиснути под теретом невоља уколико убрзо не дође спас.

Најзад дође и дан суђења и свет похрли са свих страна да то види и чује; допутовали су и многи странци из удаљених крајева. Да, сви су били у судници, осим оптуженог. Он је исувише ослабио да би могао поднети тај напор. Али Маргет је била присутна; она се надала и бодрила што је боље могла. И новац је био ту. Истресли су га из кесе на сто, и они којима је то било дозвољено узимали су га у руке, загледали и миловали.

Судија позва астролога да сведочи. За ту прилику он је ставио на главу своју најбољу капу а преко рамена пребацио је најбољи огртач.

ПИТАЊЕ: Ви тврдите да је овај новац ваш?

ОДГОВОР: Тврдим.

П. Како сте дошли до тог новца?

О. Нашао сам кесу златника на друму кад сам се враћао са једног пута.

П. Кад се то догодило?

О. Пре више од две године.

П. Шта сте учинили с новцем?

О. Однео сам га кући и сакрио у тајно скровиште у својој звездари; намеравао сам да нађем власника ако ми то буде пошло за руком.

П. Да ли сте покушали да га нађете?

О. Током неколико месеци марљиво сам га тражио, али без успеха.

П. А онда?

О. Мислио сам да не вреди да и даље тражим сопственика, па сам био наумио да тај новац употребим за довршење крила дома за нахочад при мушком и женском

самостану. Стога сам извадио новац из скровишта и пребројао га да видим јесу ли исви дукати још ту. И онда...

П. Зашто сте застали? Причајте даље.

О. Зао ми је што сам принуђен да ово кажем, али управо када сам завиршио пребројавање и враћао кесу у скровиште, дигао сам поглед и – за леђима ми је стајао отац Петер.

Неколико присутних промрља: „То је гадно“, али други им одговорише: „Ах, па он је таква лажовчина!“

П. Јесте ли се забринули због тога?

О. Нисам, тада о томе уопште нисам размишљао пошто је отац Петер често свраћао код мене изненада да би тражио да му помогнем у његовим невољама.

Маргет сва поцрвене кад чу како астролог дрско и лажно набеђује њеног ујака да је просио; поготову се узрујала што је то рекао човек кога је ујак увек сматрао варалицом, и зато хтеде нешто да каже, али се благовремено обузда и ништа не рече.

П. Продужите.

О. Најзад, ипак сам се плашио да приложим новац дому за нахочад и решио сам да чекам још годину дана те да наставим своје трагање. Када сам сазнао како је отац Петер нашао златнике, било ми је веома драго и ништа нисам посумњао; ни дан два после тога, када сам дошао кући и открио да је мој новац нестао, још ништа нисам сумњао, све док ми се не учинише веома чудне три околности у вези са оним што је отац Петер нашао.

П. Молим вас да кажете које су то околности.

О. Отац Петер је нашао новац на стази – ја сам га нашао на путу. Отац Петер је нашао искључиво златне дукате – као и ја. Отац Петер је нашао хиљаду сто седам дуката – тачно колико сам и ја нашао.

Тим речима астролог заврши свој исказ, који је – то је било очевидно – оставио снажан утисак на све присутне.

Вилхелм Мајдлинг му постави неколико питања, а потом позва нас, дечаке, и ми испричасмо своју причу. Сви у судници су се смејали, а нас је било стид. И без тога смо били врло потиштени пошто је Вилхелм изгубио сву наду, што се на њему јасно видело. Тај јадни младић трудио се колико год је могао, али му ништа није ишло у прилог; наклоност присутних сада јасно није била на страни његовог клијента. Суду и свим мештанима који су били ту можда је било тешко да поверују у исказ астролога пошто су добро знали његов карактер, али било је скоро немогуће поверовати причи оца Петера. Ми смо већ били веома утучени, али када је астрологов адвокат рекао да нема намеру да нам поставља било каква питања – јер је наша прича на стакленим ногама, те да би било свирепо да нас прогања – сви се закикоташе; то је било скоро неподношљиво. Онда он одржа кратак подругљив говор и тако исмеја нашу причу да је она изгледала толико смешна и детињаста, немогућа и будаласта у сваком погледу да свима навреше сузе на очи од силног смеха; најзад Маргет више није могла да се обуздава, већ попусти и горко заплака, па ми је би веома жао.

Тада опазих нешто што ми ули храброст. Сатана је стајао уз Вилхелма! Колико се он разликовао од Вилхелма! Сатана је био тако сигуран у себе, у очима и у изразу лица било му је толико живости, а Вилхелм је изгледао тако утучен и пун брига. Нама двојици одлакну кад га видесмо, јер смо помислили да ће Сатана сведочити и убедити судију и остале да је црно бело, а бело црно, или ма које друге боје која му се прохте. Погледасмо унаоколо да видимо какав утисак је оставио на људе који су дошли са стране, јер он је, знате, био леп – у ствари чаробно леп – али њега нико није ни примећивао; по томе смо знали да је невидљив.

Адвокат је завршавао свој говор; у том тренутку Сатана поче да се стапа у Вилхелма. Стопи се с њим и нестане га; тада, кад Сатанин дух поче да гледа из Вилхелмових очију, опазисмо велику промену.

Астрологов адвокат заврши врло озбиљно и достојанствено. Он показа на новац и рече:

„Похлепа за новцем је корен звука зла. Ту, пред вама је тај прастари затвореник постиђен срамотом своје последње победе – обешчашћењем једног свештеника Господњег и његова два сирота малолетна помагача у том злочину. Кад би само могао да проговори, надајмо се да би морао признати да му је од свих његових победа ова била најподлија и најжалоснија.“

Он седе. Вилхелм устаде и рече:

„Према изјави тужиоца разумео сам да је он овај новац нашао на путу пре више од две године. Исправите ме, господине, ако вас нисам добро разумео.“

Астролог рече да га је Вилхелм тачно схватио.

„И новац који је тада нашао није доцније никад био ван његовог поседа, све до једног одређеног датума – до последњег дана прошле године. Исправите ме, господине, ако грешим.“

Звездочатац махну главом потврђујући да је то тачно. Вилхелм се окрену према судији и рече:

„Ако ја докажем да овај новац овде није новац који је астролог нашао, онда то није његово злато, је ли тако?“

„Па, наравно, да није; али тај поступак није у складу са судском процедуром. Ако сте имали таквог сведока, ваша дужност била је да нас о томе обавестите редовним путем и да га доведете овамо да...“ – судија не доврши шта је хтео да каже и поче да се саветује са осталим судијама. У међувремену онај други адвокат узбуђено устаде и поче да се буни против привођења нових сведока сада кад је процес скоро већ завршен. Судије одлучише да је његов приговор оправдан и да се стога усвоји.

„Али није реч о новом сведоку“, рече Вилхелм.

„Он је већ делимично био испитан. Говорим о овом новцу.“

„О новцу? Шта новац може да каже?“

„Може да каже да није онај који је звездочатац једанпут имао у своме поседу. Може да докаже да прошлог децембра није постојао. То може да докаже годином која је на њему утиснута.“

А тако је и било! У судници завлада врхунац узбуђења док су адвокат и судије узимали дукате, испитивали их и узвикивали. И сви су се дивили Вилхелмовој оштроумности што се сетио тог необоривог доказа. Најзад судија опомену присутне да треба да се стишају, па рече:

„На свим дукатима, сем на четири, утиснута је ова година. Суд изражава своје искрено саучешће оптуженом и своје дубоко жаљење што је он, несрећном грешком, потпуно невин, био изложен незаслужним понижењима у затвору и што је изведен пред суд. Суђење је завршено.“

Тако је, дакле, новац ипак могао да говори, иако је астрологов адвокат мислио да не може. Судије устадоше; скоро сви присутни се одмах сјатише око Маргет да би се с њом руковали и да би јој честитали, а затим се сви руковаше са Вилхелмом и стадоше га хвалити; Сатана је изашао из Вилхелма и стајао је поред њега посматрајући тај приказ с пуно пажње, а свет је са свих страна пролазио кроз њега, уопште не знајући да је он ту. А Вилхелм није могао да објасни зашто се године утиснуте на дукатима сетио тек у последњем тренутку, а не раније; рекао је да му је то изненада пало на памет, као неко надахнуће, па је без икаквог двоумљења одмах то и изјавио, пошто је, иако није прегледао дукате, некако знао да је то истина. То је било поштено од њега и сасвим му је приличило; неко други би се претварао да је то већ раније смислио, али да није говорио о томе како би изненадио противнике.

Сада је Вилхелм изгубио нешто од свог сјаја, не много, али се ипак могло приметити да му је нестао онај блистави израз у очима који је имао док је Сатана био у њему. Тај сјај му се поврати донекле за тренутак, када му Маргет приђе и похвали га, па

стаде да му се захваљује, не могавши да сакрије колико се поноси њиме. Астролог оде, незадовољан и проклињући, а Соломон Исак покупи златнике и однесе их. Сада су ти дукати заувек припали оцу Петеру.

Сатана је нестао. Помислио сам да се он вероватно пренео у тамницу да би заточенику саопштио шта се догодило; што се тога тиче био сам у праву, Маргет и ми остали раздрагано појурисмо тамо што смо брже могли.

А ево шта је Сатана учинио: појавио се пред сиротим сужњем и узвикнуо: „Суђење је завршено и ви сте заувек жигосан као лопов – одлуком суда!“ Од тог ударца старац поремети разумом. Када смо ми стигли после десет минута, он се разметљиво шепурио горе-доле по ћелији, издајући наређења пандурима и тамничарима, називајући једног јавним дворанином, другог принцом од тога и тога, трећег адмиралом флоте, четвртог главнокомандујућим фелдмаршалом, причао је свакојаке којештарије и био је срећан као птица. Замишљао је да је цар!

Маргет му се баци на груди и горко заплака, а и нама осталима срце се кидало. Он је препознао Маргет, али није могао да схвати зашто она плаче. Потапша је по рамену, па рече:

„Не плачи, драга моја; видиш да нисмо сами, а то не приличи једној престолонаследници. Реци ми шта ти је, па ћемо то уредити; нема тога што цар не може да уреди.“ Онда погледа око себе, па угледа стару Урсулу како кецељом брише очи. То га збуни, па је упита: „А шта је то с тобом?“

Јецајући, она му објасни да јој је тешко што га види „таквог“. Он тренутак размисли о томе, па промрмља као за себе: „Чудна стара, ова удова војвоткиња – добронамерна је, али увек цмиздри и никада није у стању да каже због чега то чини. То је зато што ни сама не зна зашто.“

Тада он опази Вилхелма. „Принче од Индије“, рече он, „наслућујем да сте ви тај због кога је престолонаследница узнемирена. Она треба да престане да плаче пошто вам ја више нећу стајати на путу; она ће делити ваш престо с вама; а обоје ћете наследити мој. Ето, мила моја, је ли ти то по вољи? Сад можеш да се насмешиш – зар не?“

Он је миловао Маргет и љубио ју је и био је тако задовољан самим собом и свима нама осталима да није знао како би нас усрећио, па стаде да дели краљевства и томе слично, лево и десно, а најмање што је било ко од нас добио, била је кнежевина. И тако, најзад, пошто смо га убедили да крене кући, он пође достојанствено; кад су људи који су стајали дуж друма видели колико му годи да му кличу, угађали су му до миле воље, а он им се благонаклоно клањао и љубазно осамехивао и често пружао руку говорећи: „Бог те благословио, народе мој!“

То је био најгужнији приказ који сам икада видео. А Маргет и Урсула су целим путем плакале.

Кад сам се враћао кући, сретох Сатану и пребацих му што ме је обмануо и слагао да ће отац Петер бити срећан. Њему то уопште није било неугодно и рече сасвим једноставно и мило:

„Е, видиш, грешиш кад тако мислиш; ја сам ти казао сушту истину. Рекао сам ти да ће он бити срећан до краја живота, и биће срећан, јер ће увек мислити да је цар; до последњег дана ће се радовати и поносити тиме. Он је сада, а то ће и остати, једини потпуно срећан човек у читавој овој царевини.“

„Али на какав си начин то учинио, Сатана, на какав начин! Зар то ниси могао учинити а да га не лишиш разума?“

Сатану је било тешко наљутити, али му тада прекипе:

„Какав си ти магарац“, рече он. „Зар си тако туп да до сада ниси схватио да је немогуће ускладити разум и срећу? Ниједан разуман човек не може бити срећан, јер је у његовим очима живот стварност, те увиђа колико је тај живот страшан. Само лудак може да буде срећан, а и међу њима многи нису срећни. Срећна је само шачица лудака која себе замишља краљевима или боговима, а остали нису нимало срећнији од

разумних. Наравно, ниједан човек никад није сасвим при здравој памети, али ја сам говорио о крајностима. Овом човеку сам одузео ону будалаштину коју твој род назива разумом; његов мрачни живот претворио сам у сјајну бајку; видиш шта се догодило – а ипак ми пребацујеш! Рекао сам да ћу га заувек учинити срећним, а то сам и учинио. Учинио сам га срећним на једини начин на који људи могу бити срећни – и ти ниси задовољан!“ Рекавши то, Сатана дубоко уздахну, па додаде: „Чини ми се да је твом роду заиста тешко угодити.“

Ето, видите у чему је ствар. Изгледа да он није знао други начин да неком учини услугу осим да га убије или да га претвори у лудака. Извинио сам му се како сам најбоље знао; али у себи нисам баш добро мислио о његовим поступцима – у то време. Сатана је обично говорио да наш род живи животом сталне и непрекидне самообмане. Људски род се од колевке до гроба заваарава лажима и илузијама које сматра стварним, па му је стога цео живот само једна обмана. Од двадесетак врлина које замишља да има и на које је веома сујетан, људски род у ствари једва да има и једну. Он себе сматра златом, а у ствари је само туч. Једанпут, кад је Сатана био у том расположењу, спомену једну појединост – смисао за шалу. Тада се ја обрадовах и стадох да причам о томе. Рекао сам да смисла за шалу свакако имамо.

„Ето, из тебе је проговорио твој род!“ рече он. „Човек је увек спреман да се претвара да има оно што нема и да у шачици тучане прашине види тону златног праха. Ви имате само једну представу о шали и то је све; и такав је случај са свима вама. Сви видите шаљиву страну многих подлих и безвредних ситница – углавном широких противречности, наказности, глупости и будалаштина које изазивају простачки смех. Њихове тупе очи не могу да виде десет хиљада прворазредних смејурија које постоје на свету. Да ли ће икад доћи дан кад ће људски род открити колико су смешне те детињарије и да им се онда смеје – и да их тим смехом уништи? Јер људски род, у свој својој беди, има несумњиво само једно заиста јако оружје – смех. Моћ, новац, убеђивање, преклињање, прогањање – све то може да се дигне против какве огромне обмане – да је мало уздрма – мало подрије, век за веком, али само смех може одједанпут да је разнесе у парампарчад. Ништа се не може одржати пред навалом смеха. Ви увек нешто петљате и борите се вашим другим оружјем. А да ли сте ово икада употребили? Не, остављате га да га рђа нагриза. Да ли га и као род икада употребљавате? Не, немате за то ни мудрости ни храбрости.“

У то време смо путовали, па смо се зауставили у једној варошици у Индији и стали да посматрамо како неки факир приказује своје вештине пред групом домородаца. Биле су то чудесне вештине, али сам ја знао да Сатана врло лако може да га надмаши, па сам га замолио да им мало покаже шта он може. Сатана пристаде и претвори се у домороца са тутибаном на глави и појасом око бедара; истовремено је учинио да ја привремено разумем језик тих Индуса, што је било врло пажљиво од њега.

Факир показа једну коштицу, стави је у малу саксију и набаца мало земље и онда покри саксијицу крпом; кад прође један минут, крпа поче да се диже; за десет минута крпа се подигла за једну стопу; онда он скиде крпу и пред нама је било мало дрво, са лишћем и зрелим воћем. Пробали смо воће – било је сочно. Али Сатана рече:

„Зашто покриваш саксију? Зар не можеш то извести тако да дрво израсте на сунчевој светлости?“

„Не“, одговори факир, „то нико не може да уради.“

„Ти си само обичан шегрт и не знаш свој посао. Дај мени једну коштицу. Ја ћу ти показати како се то ради.“ Он узео коштицу па упита: „Шта би желео да из ње израсте?“

„То је коштица од трешње; наравно да ће из ње израсти трешња.“

„Којешта, то сваки почетник може да изведе. Хоћеш ли да из ње израсте стабло наранџе?“

„Ох, да!“ рече факир и прасну у смех.

„А како би било да на њему израсте и друго воће осим наранџи?“

„Ако да бог!” подсмехну се факир и сви унаоколо се насмејаше.

Сатана стави коштицу на земљу, затрпа је шаком прашине, па рече: „Расти!”

Стабљика нагло изникну и поче да расте; расла је тако брзо да је за циглих пет минута постала велико дрво и ми се нађосмо у његовој сенци. Усхићени гледаоци зажагорише, а кад погледаше у вис, угледаше чудан и диван призор, јер су гране отежале од воћа раних врста и боја – било је ту наранџи, грожђа, банана, бресака, трешања, кајсија и тако даље. Гледаоци одјурише по корпе и почеше да беру воће; а народ се искупи око Сатане и стаде да му љуби руку, да га хвали и назива краљем свих факира. Вест о овоме одмах сазнаде цела варош и сви дотрчаше да виде то невиђено чудо – и нико не заборави да понесе корпу, али то стаблу нимало није сметало; ново воће је израстало исто тако брзо како су људи брали; десетине, стотине људи пунили су корпе, количина воћа на дрвету увек је била иста. Најзад се појави неки странац у белом платненом огртачу и са капом са широким штитом против сунца на глави, па гневно дрекну:

„Одлазите одавде! Марш, цукеле; то стабло је на моме земљишту и, према томе, моје је.“

Домороци испустише корпе на земљу и покорно се поклонили. И Сатана се покорно поклони, овлаш додирну чело руком, као и сви остали, па рече:

„О, господару мој, молим те допусти им да уживају један сат – само толико, ни тренутак дуже. После тога можеш да им забраниш, и тада ће ти остати више воћа него што можете ти и цела твоја земља да потрошите за годину дана.“

Кад то чу, странац се разбесни и повика: „Ко си ти, скитницо, да се усуђујеш да делиш савете бољима од себе шта могу, а шта не могу да чине!” Рекавши то, странац звизну; Сатану штапом, а онда учини још једну грешку па га удари ногом.

У том тренутку воће на гранама иструну, лишће се сасуши и опаде. Странац је бленуо у голе гране, по изразу лица видело се колико је непријатно изненађен. Сатана рече:

„Добро пази на ово стабло, пошто су његов и твој живот повезани. Оно више никад неће донети плода, али ако га добро негујеш, дуго ће живети. Заливај га сваке ноћи једанпут сваког сата – то мораш да радиш ти, у томе те нико не сме одменити и то не смеш да радиш дању. Ако пропустиш то само једном, само једне ноћи, стабло ће умрети, а и ти исто тако. Немој се више враћати у своју земљу – тамо нећеш стићи; не заказуј посла нити тражи разоноде које од тебе траже да ноћу изиђеш ван својих вратница – то себи више не можеш допустити, немој да изнајмиш или да продаш ово земљиште - то би те стало живота.“

Странац је био горд човек и није хтео да моли, али мени се чинило да би то радо учинио. Док је он нетремице зурео у Сатану, ми ишчезосмо и нађосмо се на Цејлону.

Било ми је жао оног човека, жао што Сатана није поступио по своме обичају и убио тога једног човека или га претворио у лудака. То би било милосрдно. Сатана чу ту моју мисао, па рече:

„Учинио бих то да није његове жене која ме није увредила. Она ће ускоро допутовати к њему из Португалије, њихове домовине. Она је здрава, али неће поживети дуго; она чезне да га види и убеди да се идуће године врати с њом у Португалију. Она ће умрети не сазнавши да он не може да напусти ово место.“

„Зар јој он то неће казати?”

„Он? Неће он никоме поверити ту тајну; страховаће да је неко други не исприча у сну, па да то чује слуга неког од његових Португалаца када му дође у госте.“

„Зар нико од домородаца није разумео шта си му казао?”

„Нико од њих то није разумео, али ће се он увек бојати да неки јесу. Тај страх ће га прогонити зато што је он као господар поступао с њима веома свирепо. Сањаће да они секу то стабло. То ће му загорчати дане, а што се тиче његових ноћи – за то сам се већ побринуо.“

Растужио сам се, мада не нарочито много, што он тако злурадо ужива у невољама на које је осудио тога странца.

„Верује ли он у то што си му казао, Сатано?“

„Мислио је да ми не верује, али поколебао се кад је видео да смо ишчезли. Поколебалом га је и оно стабло које је никло тамо где стабла није било. Па она невероватна и тајанствена разноврсност воћа – оно нагло сушење стабла – све то га је поколебалом. Ма шта мислио, ма како расуђивао, једно је сигурно – он ће заливати то стабло. Али од сада па до ноћи он ће почети свој нови животни пут са предострожношћу која ће се њему чинити врло природна.“

„Шта то значи?“

„Он ће довести свештеника да из стабла истера нечастивог. Ви сте тако смешан род – а то и не слутите.“

„Да ли ће он казати свештенику шта се догодило?“

„Не, неће. Он ће казати да је то дрво створио неки факир из Бомбаја и да жели да свештеник истера нечастивог из њега, како би оно напредовало и опет доносило плодове. Свештеникове молитве неће помоћи, Португалац ће онда одустати од те своје замисли и спремиће канту за заливање.“

„Али свештеник ће спалити стабло. Знам то сигурно, и неће га он оставити.“

„Да, да се то догађа било где у Европи, он би спалио и човека. Али народ у Индији је цивилизован и то се неће догодити. Тај човек ће отерати свештеника и неговати дрво.“

Замислих се за тренутак, па рекох: „Сатано, чини ми се да си га осудио на тежак живот.“

„Сразмерно можда јесам. То зацело неће бити уживање.“

Лутали смо из једног места у друго по целом свету, као и до тада, а Сатана ми је показивао стотине чуда од којих је већина на неки начин одражавала слабост и безначајност нашега рода. Сада је то чинио сваких неколико дана – не из какве злобе – у то сам сигуран – него зато што га је то, изгледа, забављало и занимало, управо као што би збирка мрава забављала и занимала неког природњака.

Поглавље XI

Сатана је наставио да нас посећује и то је чинио још отприлике годину дана; најзад је почео да долази све ређе и ређе, а онда се веома дуго није појављивао. Увек кад бих га се сетио осећао сам се усамљен и сетан. Осећао сам да га наш мали свет све мање привлачи и да може свакога часа потпуно престати да нас посећује. Кад се најзад једног дана појавио код мене, био сам пресрећан, али то је кратко трајало. Дошао је, како рече, последњи пут да се опрости са мном. Казао је да треба да крене у друге светове у свемиру, да тамо треба нешто да истражује и да обави неке послове, те да ће га то задржати дуже него што бих ја могао да чекам на његов повратак.

„Дакле, ти одлазиш и никад се више нећеш вратити?“

„Да“, рече он. „Дуго смо друговали и било је пријатно – пријатно и теби и мени, али сада морам да одем и више се никада нећемо видети.“

„На овоме свету, Сатано, али на другом? Сигурно ћемо се срести на другом свету?“

На то ми он, сасвим мирно и озбиљно, овако чудно одговори: „*Не постоји други свет.*“

Неки танани, дивни осећај из његове душе проструја кроз мене, носећи неко неодређено, магловито, али блажено осећање пуно наде да су те невероватне речи можда истините – да чак мора да су истините.

„Зар ти то никад није пало на памет, Теодоре?“

„Није. Како би могло? Али када би то само могло да буде истина...“

„То је истина.“

Вихор захвалности усковитла се у мени, али нека сумња га задржа пре него што се изли у речи и ја промуцах: „Али... али... ми смо видели тај други свет... видели смо га у свој његовој стварности, и стога...“

„То је било привиђење – тај свет не постоји.“

Дах ми застаде од набујале наде. „Привиђење? ... При...“

„Живот је само привиђење, сан.“

То је био гром из ведра неба. Боже благи! Хиљаду пута сам, у својим размишљањима, помислио управо то!

„Ништа не постоји, све је само сан. Бог – човек – свет – Сунце, Месец, бесконачна звездана јата – све је то сан, само сан; ништа од тога не постоји. *Ништа не постоји осим празног простора – и тебе!*“

„Мене!“

„Али ни ти ниси ти – ти немаш тела, ни крви, ни костију, ти си само *мисао*. Ни ја не постојим и ја сам само сан – твој сан, творевина твоје маште. За који тренутак ћеш то схватити, онда ћеш ме одагнати из својих привиђења и ја ћу нестати у ништавилу из кога си ме створио. Ја већ нестајем – губим се – одлазим. Сад ћеш се наћи сам у бесконачном простору да вечно луташ у тој бескрајној самоћи без друга и пријатеља – јер ти ћеш остати *мисао*, једина мисао која постоји и коју твоја природа чини неугасивом, неуништивом. А ја, твој јадни слуга, открио сам ти тебе самог и ослободио сам те. Сањај друге и боље снове!

Чудно! Чудно је да то ниси наслутио већ одавно, већ пре много година, векова, еона, вечности! Јер ти си постојао потпуно сам, током свих вечности. Заиста, чудно је што ниси наслутио да су твој свет и све у њему само снови, привиђења, измишљотине. Чудно је јер је све то тако јасно и махнито лудо и – као сви снови што су: Бог, који исто тако лако може да ствара добру децу као и неваљалу, више је волео да створи неваљалу; он, који је могао сваког од њих да учини срећним, није створио ниједно срећно дете; он, који је учинио да људи грчевито цене свој горак живот, а ипак га је тако шкрто скратио; он, који је вечну срећу дао анђелима, који је ничим нису заслужили, а сада тражи од остале своје деце да је заслуже; он, који је анђелима дао живот без бола, а осталу своју децу засуо клетвом црног чемера и грозних болести ума и тела; који прича о правди, а створио је пакао; прича о милосрђу, а створио је пакао; прича о златним правилима и праштању, умноженом са седамдесет пута седам а створио је пакао; који другима птича о моралу, а сам га нимало нема; који осуђује злочине, а све их сам чини; који је својевољно и створио човека, а онда одговорност човекових дела покушава да свали на плећа самог човека, уместо да ту одговорност часно преузме на себе, где јој је и место; и, најзад, са свом том божанственом тупоглавошћу позива тог јадног и превареног роба да га обожава!...

Ти *сада* схваташ да је све то немогуће, осим у сну. Схваташ да су то потпуно детињасте бесмислице, глупе творевине једне уобразиље која није свесна својих ћуди – то јест, да је све то само један сан, који ти сам ствараш. Сви знаци сна су ту и требало је да их већ раније уочиш.

Ово што сам ти открио, истина је; Бог не постоји, а нема ни свемира, ни људског рода, ни земаљског живота, ни неба, ни пакла. Све је то само сан – један смешан и глуп сан. Постојиш само ти. А ти си само *мисао* – лутајућа мисао, бескорисна мисао, мисао без уточишта која усамљено лута по празним вечностима!”

Он нестаде и остави ме престрављена; пошто сам знао и схватио да је све оно што је казао било сушта истина.

О ПИСЦУ ОВЕ НОВЕЛЕ

Није чудо што је Ернест Хемингвеј дошао до закључка да целокупна америчка литература почиње са Марком Твеном. Његово бекство у пустоловину, у прошлост, у хумор који прожима али и превазилази стварност, у приличној мери подсећа на Хемингвејево бекство од мисли у проста задовољства вина, жена и мужевних подвига. У једноставном декларативном стилу великог америчког романијера и хумористе ваља тражити праузоре стилова које су касније изграђили, поред Хемингвеја, још и Вила Катер, Шервуд Андерсон, па чак и Џ. Д. Селиндер. А „Тајанствени странац“, објављен 1916, обелоданио је чињеницу да су Твеновом главом вршљала схватања веома слична онима која су нагнала у прошлост Хенрија Адамса, односно натерала на очајање Изгубљену генерацију Хемингвеја и Фицджералда.

Човек кога је Хауелз назвао „Линколном наше литературе“, родио се 30. новембра 1835. године у селу Флориди, држава Монтана, као трећи син Џона Маршала Клеменса и Џејне Лемптон. Већ у дванаестој години, мали Самјуел (тако се звао писац који ће касније усвојити псеудоним Марк Твен) био је принуђен да напусти школу и сам допринесе издржавању породице, јер му је 1847. изненада умро отац. Било је то у Ханифоалу, приобалском мисисипском градићу, чија се живописна топографија јасно назире и кроз повести о пустоловинама Тома Сојера и Хаклберија Фина. Самауел Клеменс је провео неко време као словослагачки шегрт, и у том занату постигао више него сјајан успех. Радећи у штампарији, заинтересовао се за читање; читање га је навело на писање – најпре за лист кдји је издавао и уређивао његов старији брат Орион, а онда и за новине у другим градовима. У то доба почињу и његова путовања. Ишао је за штампарским хлебом у Сент Луис, Њујорк и Филаделфију да би на крају стигао у Кибкак (Ајова), где се поново запослио код брата, који је у међувремену био напустио Ханифоал. Године 1856. планирао је да крене у Јужну Америку и да се тамо обогати на амазонском каучуку. На том путу требало је да га делимично финансира кибкачки недељник, али Твен није доспео даље од Синсинатија. Редакцији је паслао свега три дописа у насловима, који су објављени под насловом „Пустоловине Томаса Џеферсона Снодграса“ и који представљају само безвредан узорак провинцијског новинарства.

Следеће године, пловећи за Њу Орлеанс, млади Клеменс се обучио речној пилотажи, послу који је касније волео да назива својим универзитетом. У сваком случају, савладао је још једну вештину скопчану са сасвим прецизним знањима. Клеменс се тако сусрео са једним светом препуним боја и изненађења, непредвидљивих ћуди и сунавних захтева, светом који је на извештај начин био епитетом Сједињених Америчких Држава тога времена и који му је пружио тему за „Живот на Мисисипију“.

Када је са избијањем грађанског рата обустављен саобраћај на Мисисипију, Клеменс је морао да промени занимање. При томе је открио нови: свет пустоловине; придружио се, после, једној добровољачкој чети младих ентузијаста који нису били сасвим начисто за кога да се одреде. Али ускоро потом, сит војничког живота, упустио се у грађанству као секретар свог брата Ориона, који је и сам био Секретар територијалног гувернера Неваде. Године 1861. браћа су напустили Сент Луис и кренула на Запад, у Карсон Сити. Нешто од догодовштина из тог времена сачувано је, у хумористичком облику, у Твеновој литератури. Будући писац се преконоћ одушевио за копање злата, али после вапијућег неуспеха у том узбудљивом послу, окренуо се репортерском позиву, одлучивши да се потписује псеудонимом једног опскурног мисисипског пилота (Марк Твен, иначе, значи „два хвата дубине“).

Најзад је почела његова права каријера. У добар час, свакако, јер је за собом имао искуства каквим се мало ко од писаца могао похвалити. Пошто није располагао неким посебним књижевним начелима, Клеменс се у прво време прилагодио захтевима

граничарског новинарства, пишући махом бурлеске препуне алузија на савремене актуелне теме. Године 1864. отишао је у Калифорнију, где је срео Брета Харта, под чијим је, изгледа, утицајем написао „Гласовиту жабу из Калавераса“. Тај текст је буквално прошао кроз све америчке новине. Разуме се да је тај успех гордо поласкао Кал Мотрнији, која је желела да докаже „цивилизованејем“ делу САД да и она располаже сопственом литературом. Тој околности и треба захвалити што је један калифорнијски лист убрзо после објављивања поменутог дела послао Марка Твена на Сендвичка острва са либералним налогом да отуда пише о свему што га буде занимало. Он је тако и поступио, а извештаји са тог путовања подигли су његов углед до степена о коме није могао ни сањати. На врхунцу популарности, он се одлучио за још једно новинарско путовање око света, сад о трошку другог калифорнијског листа, али дошавши до Њујорка, предомислио се. „Изциклала метропола“ се осетно изменила за тих петнаест година колко је није био видео. Испуњавала га је гневом сиротињска четврт „са својим злочиначки, грешно бедним живљем“, који је таворио сред смрада и нечистоће као жртва „добрих, племенитих, дебелих и насмешених“ суседа. Његова аматерска социолошка истраживања доживела су климакс онда кад је и сам доспео у затвор због неког испада и кад је провео непоновљиву ноћ у разговору са пробисветима, проституткама и одбеглим војницима. Извесни критичари сматрају да управо од тада и датира Твенов песимизам. У Њујорку Твен је сачекао излазак своје прве књиге „Гласовита жаба из Калавераса и друге цртице“ (1867), после чега се отиснуо на пут, али не око кугле земаљске, него до Средоземља и Блиског истока. Писма која је слао са те пловидбе уверила су његове земљаке да „жабе Старог света доиста не одговарају америчким стандардима“. Какво је било дејство тих листова, да се закључити већ и из чињенице да је по повратку у завичај овај дивљи мустанг западних прерија постао литерарни лав за којим су готово у хору завапили и листови, и часиописи, и организатори предавања и издавачи. Твенова писма са Медитерана послужила су као грађа за књигу „Безазлени у иностранству“, која се критици, одмах после њене појаве у књижевним изложбама (1869), учинила „свежом, реском и искрицавом попут чаше шампањца“. Писма са хумором какав се негује на америчком Западу, та сатира је узела на нишан декаденцију прекоатлантских установа. Но Твен није поштедео ни своје земљаке, који сматрају „да је сваки други језик сем њиховог страшно смешан“, и који нису свесни тога да су и сами на извастан начин варвари. За многе читаоце „Безазлени у иностранству“ представљају другу по вредности Твенову књигу, одмах иза „Пустоловина Хаклберија Фина“. У својој монографији посвећеној Твену амерички књижевни историчар Луис Лири каже да то дело „открива слабости и једне и друге стране, тако да му се могу подједнако дивити и космополити и шовинисти“.

„Безазлени у иностранству“ су начинили Твена националном фигуром. Донели су му и славу и новац, а посредно и жену. За време путовања по Средоземном мору и земљама Блиског истока, он се, наине, био упознао са неким, младим човеком, Ленгдоном, који је уза се носио минијатурну слику своје сестре Оливије. Марк Твен се у ту слику буквално заљубио, а по повратку у САД заљубио се и у сам оригинал, после чега се, 1867, Оливијом и оженио. О дејству тог брака на Твеново стваралаштво много се расправљало. У сваком случају, брак је ставио тачку на његове боемске дане, а извесно је и то да га је довео у контакт са кругом веома конзервативних буржуја. Твен је пристајао на супремат своје супруге у свему што се тицало његовог приватног живота. Уосталом, није му ни било тешко да се препусти удобностима америчке цивилизације.

Твен се није оглушио на захтев публике да што више чује како о старом америчком Југу тако и о динамичном Западу. Обе те теме лежале су овом писцу на срцу. Године 1873. он је, у сарадњи са Чарлсом Дадлијем Ворнером, и написао „Златно доба“ књигу која почива на успоменама о животу на граници, а неодољиво асоцира на призоре виђене у Колдвеловом „Дуванском путу“. Јунаци „Златног доба“ опсесивно сневашу о богатству, а немају ни снаге ни способности да те своје снове претворе у јаву.

Овај роман, поред осталог, исмева политичку корупцију у Вашингтону и Њујорку, америчко судство, као и манију спекулисања, али у уметничком погледу не спада међу Твенова најбоља остварења. Три године по објављивању „Златног доба“ (1876), из штампе је изашла књига „Пустоловине Тома Сојера“.

Река Мисисипи је поново тријумфовала у том роману, који је Твеново име још једном довео на чело бестселерског списка. По свој прилици, ниједна друга књига објављена у САД није уживала такву популарност у непрекинутом низу година. При првом читању она делује недовољно зденуто, чак помало и фриволно, рекло би се. Епизоде срачунате на то да „на пријатан начин подсети одрасле на оно што су и сами некад били“, остају у памћењу дуже од самог заплета, који је очигледно прављен у намери да узбуди машту младих читалаца. Занимљиво је како су појединачни критичари реаговали на чињеницу да је том књигом Твен напустио подручје сатире; они су закључили да је до тог преокрета дошло под притиском пишчеве коразервативистички расположене породице или његових слично настројених пријатеља. Неоспорно је, међутим, да је у „Пустоловинама Тома Сојера“ дошао до пуног изражаја Твенов истанчани хумор.

У ствари, велико је питање да ли је Твен икад и био прави сатиричар. Својства његове комике показују да је посреди пре нешто што припада склопу његове природе него нешто што би се могло назвати оружјем. Па ни Твенов хумор, у двадесетогодишњем распону од „Безазлених у иносранству“ до „Јенкија из Конектиката на двору краља Артура“, није увек био на истом нивоу. Као ни већина значајних писаца, ни он није стварао само дела предодређена да буду класика. Године 1876, на пример, објавио је памфлет, који ће бити прештампаван или прештампаван само зато што у виду ћеретања из Јелисаветина доба садржи извештај квантум непристојних израза.

Сасвим је извесно да је у том периоду свог стваралаштва Твен достигао врхунац романима „Живот на Мисипију“ и „Пустоловине Хаклберија Фина“. Оба та дела имала су за функционалну позадину реку која је текла кроз пишчев живот баш као и кроз своју сопствену долину. Захвалнију грађу од Мисисипија Твен доиста није могао наћи, јер је о тој жили куцавици америчког Југа знао више но о било чему другом. У оба та романа он се послужио најбољом од својих дарова – даром за хумористичну аутобиографију. Не заборављајући да шала на свој рачун вреди двапут више од оне уперене против других, овај писац се у својој прози понајвећма ослањао на звук у ушима. То је и природно ако се зна да је био ненадмашан говорник. Обраћајући се публици, он је научио да подешава дикцију, брзину говора и почивке према онима који су га слушали. Има се утисак да се и у писању руководио тим.

Слично Брету Харту, кога је Америка примила као куриозитет са америчког Запада, и Твен се суочио са искушењем да бескрајно инсистира на теми која се показала помодном и омиљеном. Срећом, имао је довољно енергије и уобразиље да не падне у ту замку. Твен није пристао да се ограничи на циклус о Мисисипију; о томе сведоче књиге које су се ускоро потом појавиле – „Краљевић и просјак“, „Пробисвет у иностранству“, „Јенки из Конектиката на двору краља Артура“. У овој последњој, метод примењен у „Безазленима у иностранству“ проширен је на истраживање витешке прошлости.

Преваливши педесету, Твен је почео да губи и од своје баснословне издржљивости. Нема сумње да је првих пет деценија живота провео у надљудском напору, упркос томе што је волео да себе слика као преиспољну ленштину. Трошио је снагу немилице – пишући, држећи предавања, путујући, експериментишући са позориштем, негујући фантастичан број пријатељстава и познанстава. Стога није ни чудо што у деведесетим годинама прошлог столећа испод његовог пера није изишло онолико дела колико се појавило за две претходне деценије. Између 1875. и 1894. Самјуел Клеменс је био богат човек и срећан писац, окружен групом литерата у Хартлорду. А по истеку тог периода нагло је банкротирао. Од пропасти се једва спасао турнејом која му је донела још више признања и угледа, а преко књиге „За екватором“, и

довољно новца да се раздужи и обезбеди за старост. За време боравка у Европи довршио је „Дична сећања Јованке Орлеанке“, дело које је запалио као израз искреног дивљења према тој историјској личности, и које стога (из страха да му читалац унапред не приђе са расположењем за смех) није хтео да објави под псеудонимом.

У последњој деценији живота, Твен је, поред осталог, написао и новелу „Тајанствени странац“ која је објављена 1916, шест година по ауторовој смрти: нечастиви силази међу смртне, казује своје примедбе на рачун онога што су начинили несмотрени богови и пророкује боља времена за живот кад овај буде преточен у ништавило. Са „Тајанственим странцем“ исплутала је на површину сва Твенова горчина због чемерних искустава којих се накупио у једном, колико цивилизованом толико и неправедном свету.

После 1900. Твен је написао још само две књиге – „Хришћанску науку“ (1907), анализу онога што је обично називамо претећим новим култом, и „Је л' Шекспир умро?“ (1900), неважан допринос расправи око Бекона. Међутим, интензивно је држао предавања, а од 1906. надаље казивао је у перо свој животопис. После два тешка губитка – женине и ћеркине смрти – и сам је већ био на ивици снаге. Једва да га је нешто разгалила почаст коју му је указао Оксфорд 1907. доделивши му звање доктора књижевности. Његову смрт, 21. априла 1910, дубоко је ожалио читав књижевни свет.